Stettner Béla: 1918 november

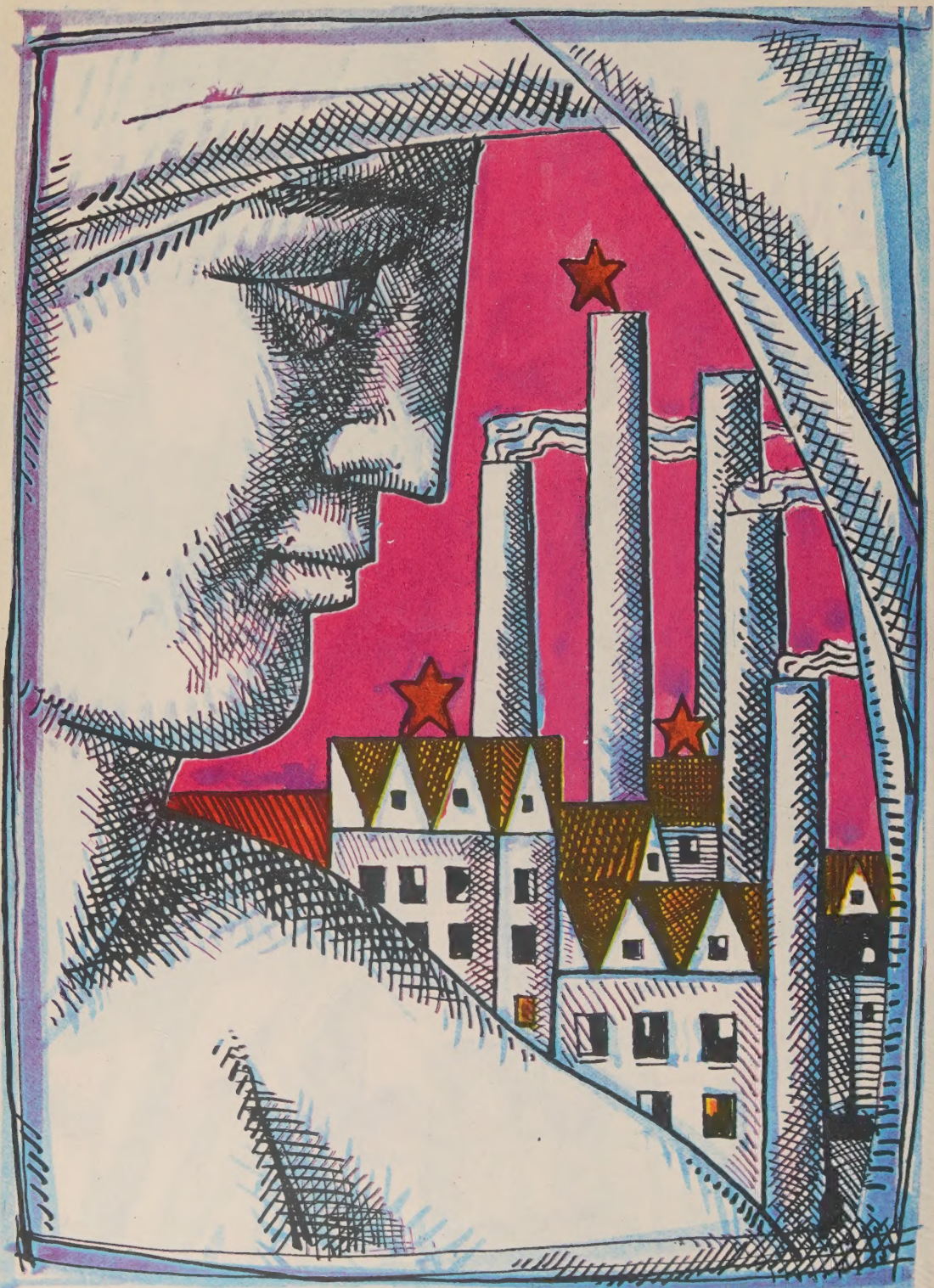

Gacs Gábor rajza

„... a munkásság majd a sötét gyárra szegzi az Ember vörös csillagát!"

Orosz János: Régi május 1

Orosz János: 1930 — tüntetők

Csohány Kálmán: Felszabadulás

Pásztor Gábor: Történelem

Bálványos Huba: Előre!

Tízéves

a Béke és szocializmus

Második évtizedébe lépett a Béke és szocializmus, a kommunista és munkáspártok huszonhat nyelven megjelenő elméleti és tájékoztató folyóirata, amely a testvérpártok képviselőinek 1957. évi moszkvai tanácskozása után indult meg. Egy évtizede folytatja e száznál több országban terjesztett folyóirat a marxista—leninista elmélet kérdéseinek propagandáját és segíti e kérdések további kidolgozását.

A nemzetközi kommunista mozgalom tapasztalatai bizonyítják, hogy a szocializmus pozíciói erősítésének, az imperialista mesterkedések meghiúsításának elengedhetetlen feltétele a marxizmus—leninizmushoz való rendíthetetlen hűség, a dolgozók internacionalista szellemben való nevelése, a burzsoá ideológia elleni harc. A Béke és szocializmus szerkesztősége ennek tudatában elemzi a kommunista mozgalom stratégiai és taktikai kérdéseit, ismerteti a kommunista és munkáspártoknak a háború és az imperializmus ellen, a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért vívott harcban szerzett tapasztalatait, elősegítve e pártok kölcsönös tájékoztatását és tapasztalatcseréjét, a közös érdekű kérdésekben közös álláspontjuk kialakítását, következetesen tevékenykedve a kommunista világmozgalom egységén.

Az utóbbi években különösen nagy visszhangot keltettek és értékes marxista útmutatásokat adtak azok az elméleti tanácskozások, amelyeket a szerkesztőség a kommunista világmozgalom kiválóságai, marxista tudósok és haladó közéleti személyiségek részvételével rendezett meg.

Az évforduló alkalmából szívből köszöntjük a Béke és szocializmus szerkesztőségének kollektíváját és további eredményes munkát, újabb sikereket kívánunk a kommunista mozgalom és az antiimperialista erők tömörítéséért, a békéért és a szocializmusért vívott harcukban.

Bemutatjuk a Kortársat

Volt idő, amikor az irodalmi folyóiratokban publikált versek, novellák némelyike — megesett, hogy nem is a jobbak közül való — nagyobb érdeklődést keltett a közvéleményben, mint például az esedékes terméskilátások, a lakásépítés alakulása, avagy a szénbányászat jövője. Akadt szerkesztő, aki élt is az alkalommal, és hónapról hónapra egy-egy közízlést irritáló írással is igyekezett növelni folyóiratának publicitását. Mostanra szerencsésen megváltozott a helyzet. Nemcsak azért, mert kiegyensúlyozottabbá vált a folyóiratok működése, hanem annak következtében is, hogy az irodalom és az irodalmi élet jelenségeit a maguk természetes helyén és szerepében kezdjük felfogni. A következő megjegyzésekre sem a Kortárs valamiféle hibái, esetleges ideológiai torzulásai adtak indítékot, hanem pusztán az a szándék, hogy a Társadalmi Szemle olvasóival jobban megismertessük egyik központi irodalmi folyóiratunk működését. Nem szándékozunk teljes pályaképet adni: a Kortárs működésének csupán fontosabb vonásait kívánjuk megvilágítani, főként a tavalyi évfolyam és az 1968-as számok alapján.

Helykereséséről

A mai magyar irodalmi, szellemi élet majd minden fontosabb tendenciája tükröződik a Kortársban. Az irodalomra vonatkoztatva ez annyit jelent, hogy nem egyetlen irodalmi irányzatra, valamilyen szűkebb írói csoportosulásra épít, hanem a maga esztétikai, *szemléleti sokszínűségében* igyekszik bemutatni a jelenkori irodalmat.

Ennek a szerkesztési gyakorlatnak az előzményei valahol az 1949 utáni művészetpolitikai helyzetben gyökereznek. Igaz, az akkoriban deklarált irodalmi egység, amelyre ez a folyóirat-koncepció is épült, jórészt fikció volt, de a magyar társadalom változásai kapcsán valóságosan is kezdenek egybemosódni az egykor politikailag is árnyalható irodalmi irányzatok. 1956 és előzményei megzavarták ugyan ezt a folyamatot, ám nem annyira, hogy megszüntették volna az alapkérdésekben létező, szilárduló egységet, és politikailag is színezhető, határozott karakterű irányzatokat hoztak volna létre. Az ellenforradalom leverése után induló Kortársat így nemcsak a bénult irodalmi élet konszolidálásával kapcsolatos feladatok szorították a „népfrontos" szerkesztési gyakorlat irányába, hanem *az alapokban megőrződött egység* is erre kötelezte. Úgy gondoljuk, hogy ez a máig érvényes szerkesztési koncepció nemcsak retrospektíve igazolható, hanem a jövőben is meglesz a létjoga.

A politikai alapkérdésekben megnyilvánuló egység talaján — most és a jövőben is — *sokféle ábrázolási mód és stílusirányzat létezhet,* s ezek állásfoglalásra kötelezik az irodalmi folyóiratokat. Az olyan fórum, mint amilyen például a *teljes színkép* tükröztetésére vállalkozó Kortárs, amelyben a művészi érték a közlés alapkritériuma, csak akkor tudja kialakítani sajátos szellemi arculatát, ha aktív magatartást tanúsít az irodalmi irányzatokkal kapcsolatban, ha egész működéséből nyilvánvalóan kitetszik: mit vállal és támogat, s mi az, amivel szemben fenntartásai vannak. A Kortárs eddigi gyakorlatából (leginkább programatikus szerkesztői megnyilvánulásaiból, és csak halványabban közlési arányaiból, kritikai működéséből) úgy látszik, hogy azt az irodalmat tartja a legérdekesebbnek, azt igyekszik vállalni, amely *az ember helyzetét valóságos*

társadalmi összefüggések között jeleníti meg, s amely az emberi sors mégoly intim kérdéseit is társadalmasítva fejezi ki.

Az irodalom sokszínűségének tükröztetése mellett a folyóirat szellemi látóhatárának szélesítésére irányuló törekvés is feltűnik. Ahogy a tartalomjegyzékből is megállapítható, a Kortárs — szemben az előző évek gyakorlatával — mostanában nemcsak az irodalom és az irodalmi élet jelenségeit tartja szemmel, hanem határozott *társadalomtudományi, szociológiai érdeklődést* is mutat. Ezzel valójában egy régebbi magyar folyóirathagyományt folytat: a két háború közötti magyar szellemi életben — természetesen más tartalommal — a *Válasz*, a *Korunk*, a *Szép Szó*, a *Gondolat* testesítette meg ezt a „szélesebb kitekintésű" folyóirat-típust, amely éppen friss közéletiségének, a társadalmi élet időszerű jelenségeire való gyors reagálásának köszönhette a közvéleményre gyakorolt hatását. Itt említjük meg, hogy számos vezető külföldi folyóiratot is hasonló felfogásban szerkesztenek, például a francia *Les Temps Modernes*-t, a nyugatnémet *Monat*ot, az Ausztriában megjelenő *Forum*ot. Szerepükre, a szellemi életben elfoglalt helyükre jellemző a világ egyik legpatinásabb folyóiratának a *Neue Rundschau*nak a példája. Régebben ez a folyóirat is kizárólag szépirodalmat közölt. Néhány éve csődbe ment, s utána átalakították: ideologikusabb arculatúvá tették, és ma ismét a nyugati szellemi élet egyik vezető orgánuma.

Ugyancsak az utóbbi években folytatott szerkesztői gyakorlat eredménye, hogy a Kortárs viszonylag rendszeresen foglalkozik a többi művészeti ág, a képzőművészet és a zenei élet eseményeivel. Ezt a törekvését különösen azért tartjuk fontosnak, mert közvetlenebb viszonyítást tesz lehetővé a mai magyar művészetek eredményei között, és így segíthet a művészetek iránt érdeklődő közönségnek az orientálódásban.

A szépirodalmi anyagról

A művészi érték oldaláról nézve a folyóirat egészének *legfontosabb része* a szépirodalom. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az utóbbi évek irodalmi termésének majd minden fontosabb, mindenesetre jó néhány fölfedező erejű, esztétikailag is újdonságot jelentő műve ebben a folyóiratban jelent meg. Itt olvashattuk először például *Sánta Ferenc Húsz óra, Cseres Tibor Hideg napok, Örkény István Tóték* című regényét, több kiemelkedően izgalmas novellát (például *Galgóczi Erzsébet* írásait), *Déry Tibor* önéletírását, *Illyés Gyula, Benjámin László, Nagy László* számos új, nagy versét. Meggyőződésünk, hogy a Kortárs jórészt ennek a tartalmas, művészileg igen színvonalas szépirodalmi anyagnak köszönheti jelenlegi rangját a szűkebb irodalmi és a nagyobb olvasói közvélemény szemében.

A művészi érték általános tiszteletéből, illetve az irodalom tendenciáinak toleráns kezeléséből következően a szépirodalmi anyag mind szemléletileg, világnézetileg, mind pedig a stílusváltozatok tekintetében *erősen heterogén* képet mutat. Ezen belül is feltűnik, hogy a korábbi évek, különösen az 1956 előtti irodalomhoz képest érezhetően megváltozott a mai irodalom természete. Csak a szocialista szándékú irodalomnál maradva: korábban a szocialista művek (és itt nemcsak az ún. sematikus írásokra gondolunk) rendszerint direkt módon kapcsolódtak az osztályharc vagy szélesebben: a társadalmi élet folyamataihoz, a szocialista irodalom mai alkotásaiban pedig áttételesebben van jelen a társadalmi szféra, s inkább háttérül szolgál a középpontba állított egyén sorsának ábrázolásához. Így például az utóbbi évben megjelent elbeszélések többsége az ábrázolt figurák magántermészetű dilemmáiból indul ki, privát emberi viszonylatokat kutat, rendszerint a morál szférájában mozogva. *Kamondy László Aranyvasárnap* című elbeszélése (68/1. sz.) két testvér beszélgetésén keresztül a mai házasodási erkölcs és a régi beidegzettségek összeütközését bontja ki. *Gara János A motoros története* című írása (68/1. sz.) napjaink egyik jellegzetes figurájának, a gyűjtögető kisembernek a természetrajzát vázolja föl. *Jókai Anna Hepiend* (68/4. sz.), *Hallama Erzsébet A kötéltáncos* (68/6. sz.), *Jávor Ottó Viribus unitis* (68/3. sz.), *Thiery Árpád A férfiak és elbukásuk története* (68/3. sz.) című írása és más elbeszélések is e jelenség általános voltát mutatják.

A lírában — jellegéből következően — hiába keresnők a tematikában is meg-

mutatkozó változást. Az azonban nyilvánvaló, hogy megnőtt a „privát versek", az egyéniség problémáit középpontba állító költemények száma, és ezzel együtt a költői szubjektum, a lírai én szerepe. Ugyanezt az irányt jelzi a természetélmény gyakorisága, az ún. „örök emberi" témák megszólaltatása, az egyetemesség igényének jelenléte.

Ez a jelenség az egész mai irodalomban megfigyelhető, ezért aligha lehet pusztán szerkesztői ízléssel magyarázni. A szocialista forradalom idején, a hatalom megszerzésének és megtartásának időszakában a szocialista irodalom is direktebb módon vesz részt a társadalom előtt álló feladatok megoldásában. Ezzel összefüggésben azt hangsúlyozza, hogy az emberi tapasztalatok köréből a kollektív tapasztalatok az elsődlegesek és meghatározó érvényűek, az individuum — a maga választási lehetőségeivel, illetve választási kényszereivel — általában háttérbe szorul. Ennek illusztrálására elég, ha a forradalom utáni évek szovjet irodalmára, film- és színházművészetére utalunk. De nagyjából ezzel analóg a helyzet az 1945-ben felszabadult országok szocialista művészetében is. (Hogy a hivatalos művészetpolitikának is volt ebben szerepe, az vitathatatlan. Ennek vizsgálatát azonban most mellőzhetjük.)

A forradalmi folyamat előrehaladásával, a szocialista hatalom megszerzése és megszilárdítása után, a társadalom életének minden szférájában *napirendre kerülnek a „hogyan éljünk"* kérdései, általában az emberi életvitelnek az új körülmények között felvetődő problémái. Ez történik a szocialista irodalomban is. Természetes tehát, hogy gyakoribbak az egyén problémáival, a szocialista viszonyok ellentmondásaival foglalkozó írások, hogy határozottabbá válik az önkritikai, kritikai attitüd, áttételesebben érvényesül a társadalmi determináltság, és hogy a művek az „örök emberi sors" nagy kérdéseivel is gyakrabban szembesítenek. E folyamatot nem szabad öncsonkítónak, devalválónak felfogni, hiszen a szocialista művészet a privát emberi problémákat is társadalmi meghatározottságukban vetíti ki. Többek között ez különbözteti meg a polgári művészetek minden olyan irányzatától, amely magányos és megváltathatatlan lénynek ábrázolja az embert.

Mindez természetesen csak nagy általánosságban érvényes mai irodalmunkra, és nem zárja ki a változás más lehetséges okait sem. Bizonyos szubjektív okokat például, amelyeket a társadalmi folyamat különféle buktatói, nagy erkölcsi megrendüléseket is kiváltó válságperiódusai és tragédiái idéztek elő egyes művészek pályája során, és amelyek néha a direktebben politizáló irodalomtól való elforduláshoz vezettek, vagy éppen művészi válságtermékeket hoztak létre. Máskor meg a tájékozódás és az eligazodás zavarai tükröződhetnek a művekben. Ezzel is magyarázható például az a bátortalanság, amelyről a szorosabban vett mai tematikájú művek felszínessége árulkodik, és amelynek következtében meglehetősen kevés a reveláló erejű, szenvedélyes önvizsgálatot sugalló mai alkotás.

A mondottak elsősorban a szocialista irodalom jellegére, mai arculatára vonatkoznak. A *nem szocialista irodalom* alkotásai természetesen más problémákkal szembesítenek, annál inkább, mert alkotóik a szocialista irodalom sok törekvését nem is vallják programjuknak. Mindamellett ezek az írók is valós értékekkel gazdagítják mai irodalmunkat, és az irodalmi folyamat a jövőben sem nélkülözheti munkásságukat

Érdeklődési köréről

A szélesebb kitekintésű tájékozódás eredményei máris mutatkoznak: érdekesebbé, szellemileg „huzatosabbá" vált a Kortárs. Az új információs területek (a történelemtudomány, a szociológia, a közgazdaság, a nemzetközi élet) bekapcsolása valóságos igényeket elégít ki, hiszen az olyan publikációk, mint a *Lukács Györggyel* készített interjú a békés koegzisztencia kérdéseiről (68/5. sz.), *Hegedüs András* tanulmányai (67/7; 68/6. sz.), *Jócsik Lajos* írásai a világ népesedési problémáiról, valamint a nemzeti önismeretet érintő vitához kapcsolódó hozzászólások *(Kiss Lajos, Perjés Géza)*, valamiképpen az egész magyar közvéleményt foglalkoztatják. Következésképp fokozták a Kortársnak a közvéleményre gyakorolt hatását. S egyes vitatható megállapításaik ellenére is hasznosak

voltak: gondolatokat ébresztettek, hozzájárultak ahhoz, hogy — részben velük polemizálva — marxista álláspont alakuljon ki a valóság egy-egy problematikus jelenségéről. Ugyanakkor a *mai magyar irodalom jelenségei is nagyobb távlatokba helyeződtek*, teljesebb szellemi körkép bontakozott ki az olvasók előtt, állandóan izgalmas összehasonlításokra nyílik mód, mert az egymástól távol eső jelenségek kölcsönösen elősegítik megértésüket, s bonyolultabb összefüggéseket tárnak föl. Végeredményben tehát olyan változás kezdődött itt (és a többi irodalmi folyóiratban is), amelynek az egész magyar szellemi élet hasznát látja.

Mindemellett néhány kifogásunkat is szóvá kell tenni: legelőször a nem irodalmi témájú publikációk szervezésében mutatkozó *ötletszerűségeť*. Úgy látszik, mintha túlságosan is a kínálatra bíznák magukat a szerkesztők, amikor ennek vagy annak a problémakörnek teret adnak. Ha összeszámolnánk az utóbbi évben megpendített témákat, elég nagy számot kapnánk. Pedig talán hasznosabb lett volna, ha tovább időznek néhány kulcskérdés vizsgálatánál, ha több nézőpontot szembesítve, vitákat is szerveznek. Ilyennek ítéljük a *Hegedüs András* két tanulmányában érintett témákat, valamint a nemzeti önismeret ügyéhez kapcsolódó történeti vitát is, amelyről (mint *Perjés Géza* erősen vitatható hozzászólásának közléséből következtetni lehet) talán különvéleménye is van Kortársnak. A folyóirat közéleti-tudományos problémákkal való foglalkozásának jelenlegi állapota általában arra figyelmeztet, hogy *többet kellene tennie a vitaszellem kibontakoztatásáért*, nemcsak az irodalmi, hanem *a közéleti-tudományos kérdések kapcsán is*. Az utóbbit persze, legalább ily jogosan számon kérhetjük a társadalomtudományi folyóiratoktól, közöttük a Társadalmi Szemlétől is.

A tudományos publikációk akaratlanul fölvetik azt a kérdést is, hogy milyen tanulmányok valók egy alapjában irodalmi, kulturális folyóiratba, s melyek kívánkoznak inkább szakfolyóiratokba, különösen, ha figyelembe vesszük az olvasóközönség igényeit, szaktudományos műveltségét. Nyilvánvaló, hogy tudományos részletproblémák és műhelykérdések tudományos igényű vizsgálata inkább szaktudományi folyóiratba kívánkozik. A Kortársban *csak a társadalmi érdekű, közüggyé vált témák*, illetve a róluk szóló írások számíthatnak sikerre. Ilyen például a történeti vita, amely jelenlegi állapotában messze túl van azon, hogy csak szakmai köröket foglalkoztasson — jórészt annak következtében, hogy alapproblémái értékes művészeti alkotásokba is bekerültek. Ezzel szemben például *Fabricius Ferenc A jelentés és a másik ember* című tanulmánya (67/8. sz.) inkább nyelvtudományi folyóiratba való dolgozatnak látszik, mind a középpontjába állított tudományos részproblémák, mind pedig szakmai felkészültséget igénylő argumentációja folytán. De arról sem vagyunk meggyőződve, hogy *Diószegi István*nak az első világháborúról írott cikkét (67/12; 68/1. sz.) feltétlenül a Kortársnak kellett közölnie. Igaz, kitűnően összefoglalja az első világháborúról összegyűjtött új kutatási eredményeket és jól érzékelteti a történeti szemlélet változását, de éppen a napjainkig elvezető szálak bogozásával marad adós.

További gondot jelent, hogy ez a messzebbre tekintő tájékozódási igény egyelőre inkább csak *a magyar szellemi életre korlátozódik*. Eredményesnek tartjuk ezt is, de egyúttal egy nagyobb távlatú, nemzetközi összefüggésekre figyelő orientációnak a hiányát is érezzük, amely mindig is gyengéje volt a magyar szellemi életnek. Az említett nyugati folyóiratok rangját például főként határozott nemzetközi méretű érdeklődésük adja meg.

A kritikai műhelyről

„A folyóirat dolga, hogy a szellemi élet folyjék; ne holt víz legyen, amivé a művek tennék, épp a maradandóságukkal.

Az új áramok bekapcsolása.

A folyóirat föladata a gyors tisztázás is, főleg a látóhatárokon."

Illyés Gyula szavai, melyekkel a tízéves Kortársat köszöntötte, különösen érvényesek a folyóiratok kritikai tevékenységére, hiszen ez az a működési körletük, amelyben leghamarabb észlelhetik és magyarázhatják a jelenségeket. A szerkesztőség itt érvényesítheti legkövetkezetesebben törekvéseit, kialakíthatja folyóirata sajátos arculatát és azt a cse-

lekvő szellemi magatartást, amely nélkülözhetetlen feltétele az eredményes irodalomszervező, írókat és olvasókat orientáló szerkesztői munkának.

Itt mindjárt meg kell mondanunk, hogy a kritika *a Kortárs tevékenységének legneuralgikusabb és legtöbbet vitatott részterülete.* A legutóbbi írószövetségi vitán, amely a folyóirat működését értékelte, joggal bírálták a kritikai rovatok általánosan alacsony színvonalát, a sajátos esztétikai koncepció kritikában való érvényesítésének elmulasztását, az irodalmi élet vitáitól való tartózkodást, általában a polemikus kritikai gyakorlat mellőzését.

Az általunk vizsgált időszakban — talán a korábbi bírálatok hatására is — színvonalasabbak lettek a folyóirat kritikai rovatai. Kevesebb a felületes, átgondolatlan recenzió, s jó néhány emlékezetes kritikai teljesítményre is akad példa. Az igényesebb kritikai gyakorlat kialakulásában nyilván a már jelzett, messzebbre tekintő tájékozódási igénynek is szerepe volt. Jelen esetben ez a többi művészeti ág (a film, a színház, a képzőművészet és a zene) rendszeres figyelemmel kísérésében mutatkozik meg, nem lebecsülendő eredménnyel. Az 1967/68-as színházi évad bemutatóiról publikált tanulmányoknál *(Almási Miklós* írásainál) színvonalasabb, elemzőbb színházi írásokat egyetlen más kulturális folyóiratban sem olvashattunk. Igaz, ezek a tanulmányok elsősorban irodalmi jelenségekként vizsgálják a drámákat, nem pedig a theatrum oldaláról, de mert a Kortárs számára íródtak, ezt természetesnek is kell tartanunk. A mai magyar filmről, képzőművészetről, zenei életről szintén jelentek meg emlékezetes írások (pl. *Fehér Ferenc* tanulmánya a Csillagosok, katonákról), ezen a téren azonban inkább ötletszerűség dominált.

Ennél is kisebb az előrehaladás *a sajátos esztétikai koncepció kritikai érvényesítésében.* A folyóirat elméleti-esztétikai, kritikai működését ma is bizonytalanság, eklekticizmus jellemzi. Mint a közéleti fogantatású, társadalomtudományi érdeklődésnél is megfigyelhető, itt is tág teret kap az ötletszerűség, a határozatlanságot tükröző engedékenység. Mindezek — kiváltképpen akkor, ha egy-egy jelentős művészi alkotás kapcsán nyilvánulnak meg — különösen bántóvá teszik a folyóirat állásfoglalásának elmaradását. A *Csillagosok, katonák*ról például különböző értékítéletű kritikákat közölt a szerkesztőség *(Fehér Ferenc* tanulmánya a 68/1. és *Fenyő István* írása a 68/2. számban), de azóta sem derült ki, melyik véleménnyel azonosítja magát. Itt azonban nemcsak egyes művek kritikai fogadtatásáról van szó. A sokszínű irodalmi anyag tükröztetése, a különböző stílusok iránti engedékenység csak akkor helyeselhető — legalábbis az olvasó szemszögéből —, ha világos és jól orientáló kritikai állásfoglalásokkal párosul; e nélkül legtöbbször zavart és bizonytalanságot okoz.

A kritikai műhelyek elemi feladata a „gyors tisztázás", az irodalmi, művészeti folyamat jelenségeinek megmagyarázása. A Kortárs meglehetősen *lassú reagáló képességről,* bizonyos esetekben pedig kifejezett érzéketlenségről tesz tanúságot. 1967-ben, egy gyűjteményes tanulmánykötet (A szocializmus irodalma) megjelenése alkalmából, az irodalmi életben megint előtérbe kerültek a szocialista realista irodalom mai értelmezésének kérdései, s újra fellángoltak a realizmus, a korszerűség, a módszer és a stílus problémáit érintő viták. A Kortársban (és más irodalmi folyóiratokban) azonban jele sem látszott a bekapcsolódás szándékának, és a kötetről is csak kereken egyéves késéssel jelent meg recenzió *(Szabolcsi Gábor* írása a 68/3. sz.-ban). Itt említjük meg a mai legfiatalabbak, a hatvanas évek második felében induló, pályakezdő írók működéséről való hallgatást. Eléggé köztudomású, hogy ezek mind esztétikai, mind pedig szemléleti értelemben valami szokatlant képviselnek, nemegyszer bírálható módon. Gyűjteményes kötetük is jelent már meg *(Első ének),* de a kritikai rovatok mindmáig nem foglalkoztak velük. És sorolhatnánk a példákat, amelyekből kitűnik a szellemi élet jelenségeitől való távoltartás, esetleg a velük kapcsolatos teljes passzivitás.

A kritikai rovatok — éppúgy mint az előző években — ma is feltűnően *kerülik a polémiákat.* Igaz, 1968-ban két vita is kezdődött a Kortársban *(Gyertyán Ervin* és *Forgács László* polémiája az utóbbinak József Attiláról szóló tanulmányai ürügyén; *Somlyó György* és *Csanádi Imre* összeszólalkozása a valóságot tükröző és az intellektuális líra ér-

telmezéséről), és mindkettő valóságos, időszerű problémákat érint. Eltekintve szerencsétlen, személyeskedő felhangjaiktól, mindkettőt szükségesnek tartjuk, mert segíthet az irodalmi életben halmozódó feszültségek oldásában. Itt azonban nemcsak az ilyen általános kérdésekről szóló vitákat kéveselljük, hanem a gyenge vagy egyszerűen a folyóirat esztétikai koncepciójától eltérő szemléletű művekkel való vitát is. Tulajdonképpen az ilyen aktívabb kritikai magatartást tükröző, bátran polemizáló műbírálatok hiányoznak a leginkább a Kortársból. Ha valaki évekre visszalapozza a folyóirat példányait, ezek alapján könnyen olyan következtetésre juthat, hogy Magyarországon alig jelentek meg rossz, gyenge művek, illetve: nehezen tudja kikövetkeztetni, milyen irodalom az, amelyet a Kortárs nem vállal, és miért nem vállalja azt.

Mint talán az elmondottakból is kitűnik, véleményünket abban foglalhatjuk össze, hogy a Kortárs fontosabb törekvései a jelenlegi magyar irodalom realitásaira épülnek, és nagyobb távon a szocialista irodalmi egység megvalósulását szolgálják. Kifogásokat főként a szerkesztésben mutatkozó határozatlanságok keltenek, kiváltképpen a kritikai rovatok munkájának passzivitása, inkonzekvenciája. Úgy gondoljuk, ha ezen a területen sikerül előbbre jutnia, akkor a Kortárs még hatásosabban szolgálhatja a szocialista realista magyar irodalom ügyét.

Rátkai Ferenc

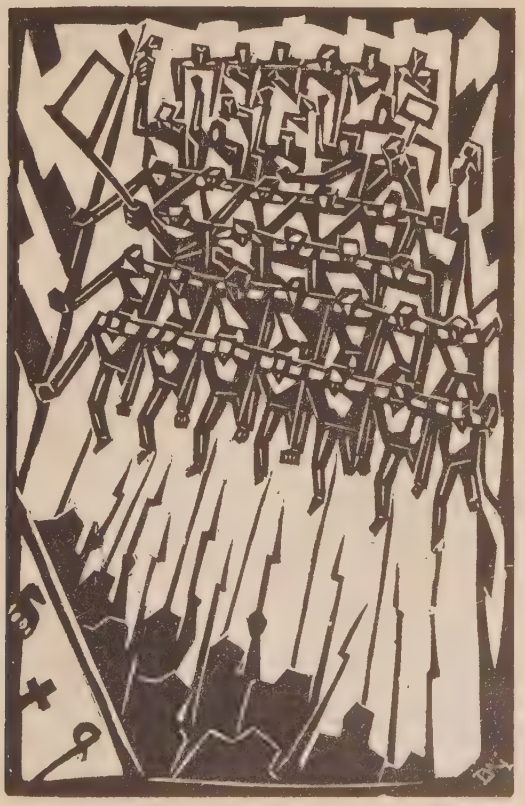

Dési Huber István: Összecsapás
(A IV. Rend sorozatból)

Nevelésügyünk és a szociológia

A konkrét szociológiai és szociálpszichológiai kutatások újjászületése nyomán valamennyi szocialista országban felserkent az érdeklődés a nevelésügy szociológiai összefüggései iránt. Az utóbbi években új és új kísérletek történtek a nevelésszociológia tárgyának körvonalazására, valamint rendszertani, konceptuális és metodikai problémáinak megoldására.[1]

A marxista pedagógiai gondolkodás — mint ismeretes— kezdeteitől fogva szigorúan *társadalmi jelenségként* írta le és elemezte a nevelést. Társadalmi funkcióját és történelmi alakváltozásait következetesen a maguk történeti és társadalmi konkrétságában igyekezett jellemezni, s a pedagógiai folyamat történéseit *szociális viszonylatok dinamikus rendszereként* fogta fel. Ez az átfogó, ha úgy tetszik nevelésfilozófiai szemléletmód *Engels* első írásaitól kezdve (Wuppertáli levelek, A munkásosztály helyzete Angliában) párosult a nevelésügyben lezajló jelenségek társadalmi meghatározottságának konkrét elemzésével, a társadalmi struktúra és a nevelésügy kölcsönhatásainak sokoldalú vizsgálatával. Csupán a marxista szociológia és szociálpszichológia átmeneti „törvényen kívüli" állapotával magyarázható, hogy a húszas években még oly termékeny tudományközi kapcsolatok a későbbiek során megszakadtak, s csaknem három évtizedes szünet után épültek ki ismét.

A pedagógiai szociológia időszerűsége

Két oldalról is érkeztek ösztönzések a nevelésszociológiai vizsgálódások kifejlesztéséhez. Egyfelől, az egy évtizede megújuló szociológiai (és szociálpszichológiai) kutatások mind több együttműködési felületet alakítottak ki, s a dolog természeténél fogva a nevelésügy szociológiai vizsgálatának lehetőségére terelték a figyelmet. Másfelől a *pedagógia tudomány belső mozgása és fejlődési szükségletei* is ösztönözték az új orientációt.

A pedagógia egzaktságnak és tudományos rangjának fel-felbukkanó *szkeptikus megítélése* számos esetben abból táplálkozott és táplálkozik még ma is, hogy a tudományos tények feltárására hivatott kutatási apparátusa meglehetősen szűkös és korlátozott. Ennélfogva túlságosan nagy szerephez jutnak benne a deduktív eljárások, a fedezetlen elmélkedések. Kiváltképpen sok nyomasztó terhet halmozott fel ebben a vonatkozásban a marxista pedagógiának a harmincas évek derekától kezdve kialakuló periódusa, amelyet a pedagógiai elmélet elmerevedésének, dogmatizálódásának erőteljes vonulatai jellemeztek. Ez az időszak szükségképpen együtt járt a *valósághoz fűződő kapcsolatok meglazulásával, az objektív tényfeltárás igényének elhanyagolásával, s az alternatívákban való gondolkodás lehetőségének kirekesztésével.*

A pedagógiai gondolkodás megújulásának szükségszerű feltétele volt — s részben még ma is az —, hogy felülvizsgálja korábbi elméleti orientációit és gyökeresen újjászervezze módszertani apparátusát. Ezért a pedagógia örömmel kapott minden olyan lehetőségen, amelyet társ- és határtudományai e célból

1 Zarys pedagogiki. t. 1. Praca zbiorowa pod redakcjo B. Suchodolskiego. PZWS. Warsawa 1958. — H. Hiebsch: Sozialpsychologische Grundlagen der Persönlichkeitsformung. Berlin 1966. — „Obscsie osznovi pedagogiki". Pod. red. F. F. Koroljova, V. Je. Gmurmana. Moszkva 1967. — Pataki Ferenc: Pedagógiai és szociológia. in: „Tanulmányok a neveléstudomány köréből: 1963." Budapest 1964.

számára kínáltak. *A kísérleti módszer új lehetőségeinek meghódítása, a formalizálásnak és a modell-alkotásnak az információ-elmélet és a kibernetika fejlődése nyomán alakult eljárásai, valamint a szociológia és a szociálpszichológia gondolati vívmányainak és módszereinek felhasználása* jelzi elsősorban az említett új orientáció és a metodikai újjászerveződés főbb tényezőit. A pedagógia a maga belső fejlődési szükségletei által indíttatva is határozott és pontosan körvonalazható „elvárásokat" alakított ki, egyebek között a szociológiával szemben is.

Az ún. „jelzős" vagy *szakszociológiai kutatások* erőteljes fejlesztése — megítélésem szerint — nem csupán az érintett szakterület számára kínálhat figyelemreméltó s a gyakorlati tevékenységet hatékonyabbá tevő eredményeket. A marxista általános szociológia elvi-metodológiai kérdései sem oldhatók meg másként, mint kiterjedt és megbízható *konkrét vizsgálatok* „nyersanyagának" bázisán. Az általános szociológia kategóriáinak és fogalmi apparátusának éppenséggel e széles körű vizsgálati adatok *értelmezése és teoretikus feldolgozása* során kell hajlékony rugalmasságát és operatív használhatóságát igazolnia. Az ellenkező esetben könnyűszerrel létrejöhet egy olyan helyzet, hogy az általános szociológia túlságosan *elvont-filozófikus arculatot* ölt, messze a konkrét kutatások felett „lebeg", s jobbára deduktív módon építkezik vagy formulázza bíráló megjegyzéseit. Ennek következtében azután a konkrét kutatásokban is könnyebben *gyökeret ereszthetnek különféle idegen hatások,* kritikátlanul fogadott divatos eszmeáramlatok foszlányai. Az általános szociológia és az empirikus vizsgálatok között rendkívül fontos szerepet tölthet be az egyes *szakszociológiák „közvetítő szférája".* A mondottak természetesen nem óhajtják kétségessé tenni az önálló teoretikus kutatások fontosságát.

De ha az általános szociológia kérdéseiről szóló viták nem ötvözik magukba a konkrét valóságkutatás eredményeit, mindig fenyeget az a veszély, hogy az eszmecserék meddő verbalizmusba, jobbára rendszertani és definíciós kérdések szőrszálhasogató taglalásába torkollnak. Valamely tudomány tárgyának definiálása és rendszertani elhelyezése nem spekulatív elmélkedések nyomán kialakított *kiindulópont,* hanem a valóság kutatása-faggatása nyomán születő *tudományos eredmény. A merev és végérvényes definíciók különös kedvelése* minden jel szerint egy már meghaladott gondolkodásmód maradványa. E gondolkodásmódban a kanonizált definíciók azért szükségeltettek, hogy a valóság „ravasz" mozgására kevés ügyet vető deduktív következtetések vagy megfellebbezhetetlen kritikai műveletek forrásai legyenek. Úgy tűnik, a korszerű tudomány egyre inkább a *nyitott, közelítő-leíró definíciók* előnyben részesítése felé halad, amelyek a tudományos ismeretek gyarapodása nyomán egyre gazdagabbakká és árnyaltabbakká válnak. A szakszociológiai kutatások ebben a vonatkozásban is hasznos adalékokat kínálhatnak az általános szociológiának

Kutatási területek

A nevelésszociológia a „pedagógiai valóság" tényeinek objektív feltárásával, a nevelési folyamatban ható társadalmi erővonalak dinamikájának részletes megvilágításával járulhat hozzá a pedagógiai tevékenység hatásfokának növeléséhez. Ez nem egyszerűen holmi elvont társadalmi „terepismeretet" jelent, amelyet többé-kevésbé hasznosnak kell minősítenünk a nevelők számára, hanem a *pedagógiai folyamat jelenségei mögött meghúzódó determináló mechanizmusok* működésének pontosabb és kézzelfoghatóbb megközelítését. A pedagógiai szociológia tárgyát és kutatási területét általánosságban (nem helyettesítve a későbbi bővebb és részletesebb kifejtést) a következőképpen írhatjuk le: *a nevelésszociológia a célszerűen szervezett és irányított pedagógiai folyamat kimenetelére és eredményeire ható társadalmi tényezők hatásmechanizmusát, valamint az intézményes nevelésügynek a társadalmi folyamatokra gyakorolt visszahatását vizsgálja.*

A pedagógiai folyamat árnyaltabb vizsgálata mind a marxista, mind a polgári pedagógiában elvezetett ahhoz a felismeréshez, hogy a pedagógiai tevékenység objektuma, a személyiségfejlődés, nem csupán szándékolt, céltudatos nevelői aktusok eredménye. A *szervezett és célszerű pedagógiai befolyásolás* ugyan-

is semmiképpen sem meríti ki a személyiségalakító hatások körét, a szó tág értelmében vett *társadalmi nevelődés* fogalmát.

A nevelés és a tágabb szociális formálódás, a nevelődés kölcsönviszonya a húszas évek végének szovjet pedagógiai vitáiban heves eszmecserék tárgya volt. A vita egyik középponti kérdését az a dilemma alkotta, hogy ki kell-e a pedagógiának terjesztenie tudományos érdeklődését erre a szélesebb szociális nevelődési folyamatra is, s vizsgálnia kell-e mindazoknak a — jórészt spontán vagy közvetlenül nem szabályozható, nem befolyásolható — tényezőknek a hatásmechanizmusát is, amelyek belejátszanak a személyiségfejlődés menetébe.

A kérdés megoldására kínált egyik alternatíva — ti. az iménti kérdésre adott határozott igenlő válasz — vezetett el a *Sulgin* és *Krupenyina* nevével jelzett irányzat kialakulásához. Képviselői hajlamosak voltak alábecsülni a szervezett — pedagógiai tevékenység szerepét a spontán nevelődéssel szemben, s ennek nyomán meg is fogalmazták az *„iskola elhalásának" elméletét.* A későbbiek során viszont a marxista pedagógia fejlődése olyan fordulatot vett, hogy az említett vita mélyén meghúzódó racionális magot és kérdésfeltevést is elutasította. Ennek nyomán elkerülhetetlenné vált *a pedagógiai voluntarizmus és illuzionizmus térhódítása.* Ez a szemléletmód ugyanis teljességgel figyelmen kívül hagyta *a társadalmi struktúra és a mikrokörnyezet hatását a nevelőintézmények fejlődésére és a pedagógiai törtenések lezajlására.*

Minden pedagógiai illuzionizmus a *„kellés", a cél-kategória egyoldalú túlfeszítéséből, abszolutizálásból* táplálkozik, mert úgy véli, hogy csak a szubjektív elhatározáson és erőfeszítésen múlik, hogy tömegméretekben milyen színvonalon tudjuk realizálni szándékainkat. E felfogás szerint, amely egyébként oktatáspolitikánkban és pedagógiai elméletünkben is gyakran felbukkan, a nevelési eredmények *kizárólag* a szubjektív tényezőkben, a „tiszta", s főként persze verbális pedagógiai hatások színvonalában, a pedagógusok munkájában stb. lelik magyarázatukat. A pedagógiai sikerek vagy kudarcok — úgymond — nem kapcsolhatók össze a *társadalmi struktúra és a társadalmi létfolyamatok* ilyen vagy olyan, esetleg tömegesen érvényesülő, tipikus hatásaival. Sőt az utóbbiak a nevelés — és csak a nevelés — útján *korlátlan mértékben* meghaladhatók. Ez a szemléletmód felettébb alkalmas arra, hogy a pedagógiai-propagandisztikus hatások valóságformáló szerepét mértéktelenül felduzzassza. Ezért a valóság makacs tényeivel számoló, valóban hatékony pedagógiai stratégia kialakítására is alkalmatlan.

Tüstént hozzá kell azonban tennem, hogy a *vulgáris „szociologizmus"* véglete, amely egyébként joggal bírálhatja a pedagógiai illuzionizmust, *nem kevésbé hátrányos.* A társadalmi lét-determinizmus mechanikus felfogásának érvényesítésével ugyanis hajlamossá válik *a szubjektív tényezők, a céltudatos, hozzáértő és energikus pedagógiai cselekvés jelentőségének alábecsülésére.* Ebben a felfogásmódban a nevelés nem egyéb, mint az éppen adott viszonyokhoz, a mechanikusan értelmezett „lét"-hez való adaptáció, passzív hasonulás.

A vulgáris „szociologizmus" mindig a társadalmi lét fogalmának egyoldalú, külsőleges-tárgyi értelmezésén nyugszik, s kiiktatja belőle a tudatos emberi aktivitás mozzanatát: *a külső létfeltételekhez való tevékeny-tudatos viszonyt, az emberi tevékenységet.* Nem külső létfeltételeik, hanem tevékenységük módja szabja meg, hogy milyenek az emberek. Mint Marx rámutat, az emberek társadalmi léte nem más, mint „reális életfolyamatuk". Más szóval: személyiségük fejlődését *gyakorlati tevékenységük rendszere és módja,* külső társadalmi létfeltételeikhez való *tevékeny-alkotó viszonyuk* szabja meg, nem pedig passzív, fatális és kényszerű alkalmazkodásuk e feltételekhez.

Csak ez a felfogás teremthet alapot *a nevelés hatékony társadalomformáló szerepének* felismeréséhez, s ennek nyomán olyan nevelési gyakorlat kiépítéséhez, amely az ifjúság egyre nagyobb részében valóban képes *meghaladni a társadalmi erkölcs és magatartás éppen adott, átlagos színvonalát.* A nevelés helyes szociológiai szemlélete így éppenséggel a *pedagógiai realizmus* támasza és serkentője lehet, a pedagógiai illuzionizmussal és a vulgáris „szociologizmus"-sal szemben egyaránt.

A polgári pedagógiai gondolkodás a nevelés szűkebb és tágabb értelmezése,

a nevelés és a nevelődés fogalmának differenciálása helyett általában az *intencionális nevelés* és a *funkcionális formálódás, a funkcionális nevelődés* fogalompárt használja ugyanennek a jelenségsornak a jelölésére. Ahhoz mármost, hogy a nevelésszociológia helyét és funkcióját világosan megjelölhessük, kiindulópontként ezt a racionális megkülönböztetést kell alapul vennünk. Nem kétséges ugyanis, hogy a neveléstudomány, ha lényegét és tudományos szerkezetét meg akarja őrizni, nem válhat a személyiségformálódás univerzális tudományává. Nem tekintheti a maga tárgyának a személyiségre ható *valamennyi* szociális tényező hatásmechanizmusának vizsgálatát. A pedagógia *a célszerűen szervezett, intézményes nevelés tudománya.*

A céltudatos nevelés aktusait azonban nem lehet izolálni a spontán társadalmi hatások nagy csoportjától. *Makarenko* meglehetősen pontosan körvonalazta az így támadó dilemmát, midőn ezt írta: „Az embert az egész társadalom neveli. A társadalom minden eseménye, a társadalom munkája, előrehaladása, életmódja, sikerei és kudarcai annyira hatalmas és annyira bonyolult nevelési tényezők, hogy hatásukat csak külön tanulmányban lehet híven bemutatni. Ilyen tanulmány csak akkor lehet meggyőző, ha hitelt érdemlő nagyszámú megfigyelésre támaszkodik. Ez már nem módszertan, hanem annál szélesebb körű jelenség."[2] Úgy vélem, hogy ez a „külön tanulmány", vagyis ez a módszertannál „szélesebb körű jelenség" valójában azonos azzal a problémakörrel, amelyet a nevelésszociológia elsőrendű és alapvető tárgyaként jellemezhetünk.

A társadalmi rétegződés és az iskola

Különösképpen fontos és időszerű nevelésszociológiai vizsgálódási terület: *a társadalmi rétegződés hatása az iskolaügyre és a nevelési intézményekben lezajló folyamatokra.* Az utóbbi időben — mint ismeretes — szociológusaink körében élénk viták zajlottak le a szocialista társadalom strukturális kérdéseiről, a szocialista társadalom strukturális modelljéről. Ezúttal mellőzhetjük e vita számos, az általános szociológiai elmélettel összefüggő vonatkozását, így azt a kérdést is, hogy külön-külön és együttesen milyen szerepet játszanak társadalmunk szerkezetének és rétegződésének kialakulásában a tulajdonviszonyok és a munkamegosztásban elfoglalt hely. Az ide vágó tanulmányok és vitacikkek mindenki számára hozzáférhetők.[3] Egy dolog vitán felül áll: *a szocialista társadalom is strukturált, nem pedig homogén és azonos társadalmi pozíciókból álló alakulat.* Ennélfogva a társadalmi rétegződés és a nevelésügy belső viszonyai közötti kölcsönhatás felfedése fontos és aktuális feladat. Főként a téma két aspektusa tűnik időszerűnek: az iskola életében nagy gyakorisággal előforduló tények és folyamatok kapcsolata a társadalmi struktúra sajátosságaival, valamint az iskola funkciója a társadalmi mobilitás alakulásában.

Mindkét témakörben figyelemre méltó vizsgálódások állanak rendelkezésünkre. A vizsgálati adatok meglehetősen egybehangzóan tanúsítják, hogy például az iskolai teljesítmények, a lemorzsolódás, a pályaválasztási orientáció olyan jelenségek, amelyeknek arculatát és lezajlását nem érthetjük meg, ha csupán az iskola falain belül maradunk. Ismeretes ugyanis, hogy *az iskolai teljesítmények színvonala rendkívül intenzív összefüggést mutat a szülők iskolázottságának fokával.* Dr. Sántha Pál vizsgálatai,[4] amelyeket egy fővárosi kerület napközi-otthoni tanulói körében végzett, meggyőzően dokumentálták, hogy a szülők iskolázottsága mily erőteljesen befolyásolja a gyerekek iskolai teljesítményeinek színvonalát. A felsőfokú képzettséggel rendelkező apák gyermekeinek 57,1 százaléka jó, 37,8 százaléka közepes és 5,1 százaléka rossz tanuló volt a vizsgálati mintában, az alacsony iskolázottságú apák gyermekeinek pedig 19,7 százaléka volt jó, 36,7 százaléka közepes és 43,6 százaléka rossz tanuló. A magas iskolázottságú családi környezet tehát közel háromszor annyi jó tanulót eredményez.

2 A. Sz. Makarenko: Művei. 5. köt. 415. old.

3 Hegedüs András: A szocialista társadalom struktúrájáról. Budapest 1966. — A témáról folytatott vitát lásd a Valóság 1966. 8. és 10. számában. Mód Aladárné: Társadalmi rétegződés Magyarországon. Társadalmi Szemle, 1967. 5. sz.

4 Dr. Sántha Pál: A dolgozó szülők és a gyermek. Vizsgálatok a családi nevelés szociológiája köréből. Új Fáklya, 10. sz. 21. old.

Ezzel szemben — s ez az adat különösképpen elgondolkodtató — az alacsony iskolázottságú családok gyermekei köréből származó rossz tanulók száma több mint nyolcszorosan felülmúlja az előbbi társadalmi csoportból való gyerekekét. A közepes tanulók csoportja — figyelemre méltó módon — azonos mindkét iskolázottsági szinten, ám a szélső pólusokon radikális és kizárólag a mikrokörnyezet szociológiai tényezőivel magyarázható eltérések mutatkoznak.

Hasonló tendenciákról tanúskodik Gazsó Ferenc és Várhegyi György vizsgálata[5] *a középiskolai tanulók lemorzsolódásának és a társadalmi rétegződésnek az összefüggéséről.* A fővárosban az 1961—62-es tanévben a középiskolába beiratkozott tanulók közül az érettségi vizsga idejéig különféle okok miatt a tanulók 17,9 százaléka maradt ki. Ámde a „szellemi dolgozó" kategóriába sorolható szülők gyermekei körében a lemorzsolódás mértéke mindössze 5,8 százalékot tett ki, a fizikai dolgozók gyermekei közül viszont 37,6 százalék morzsolódott le.

A tanulók *pályairányulásának és pályaválasztási törekvéseinek nevelésszociológiai vizsgálata* sokoldalúan alátámasztja az iménti adatokból kirajzolódó képet. A szülők iskolázottságának foka s — ezzel általában együttjáróan — a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyzete és a tanulók pályaválasztási orientációja között rendkívül erőteljes, jellemző és általában szükségszerű affinítás mutatkozik. A KSH egyik reprezentatív adatfelvételéből[6] kitűnt, hogy a vezető állású értelmiségiek és az egyéb szellemi foglalkozású szülők már kereső gyermekeinek 69, illetve 53 százaléka ugyancsak valamilyen szellemi pályán dolgozik. A megfelelő arány a szakmunkások esetében 30, a segédmunkásoknál 13, a mezőgazdasági munkásoknál pedig 3 százalék. 100 középiskolás korú gyermek közül a vezető állásúak, értelmiségiek családjaiban 83, a szakmunkások családjaiban 37, a segédmunkások családjaiban 15, a mezőgazdasági fizikai dolgozók családjaiban 18 gyermek tanul tovább középiskolában. Ugyanezek az arányok az egyetemisták esetében 34, 7, 2 illetőleg 3 főre módosulnak. A magunk vizsgálati adatai,[7] amelyek a fővárosi tanulók pályaválasztási törekvéseit igyekeztek felderíteni, ugyancsak hasonló eredményekre vezettek.

Ma már természetesen jól tudjuk, hogy *a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt kedvezőtlenebb, a művelődési esélyek realizálás szempontjából előnytelenebb anyagi és művelődési helyzet* nem azért produkál kedvezőtlenebb tanulmányi teljesítményeket és sajátos pályaválasztási orientációt, mert ebben a közegben különösen kedvezőtlenül sűrűsödnek és lokalizálódnak a gyerekek képességei, adottságai és hajlamai. A mikrokörnyezet szociológiai tényezőinek és a tanulási motívumoknak, a pályaválasztási törekvéseknek, a gyerekek jövőjéhez fűződő elvárásoknak a szférái közé azonban meghatározott szociálpszichológiai képződmények és mechanizmusok ékelődnek, nevezetesen: *életpálya- és életmód-eszmények, a szociális értéktudat bizonyos elmei, beállítódások, igények, tradicionális szokások és normák.* Ez a *pszichikus közvetítő szféra* minden társadalmi rétegben sajátos képet mutat, s megszabja az életmód különböző elemeinek megítélését, az emberi tevékenységek értékrendjét, az igények és elvárások színvonalát, befolyásolja a családi élet perspektíva-tónusát.

Az imént mondottak nem óhajtják azt sugalmazni, mintha ez a szociálpszichológiai háttér leválasztható volna a maga *objektív szociológiai determinánsairól,* amilyenek a munkamegosztásban elfoglalt hely, az anyagi és művelődési színvonal, a család strukturális viszonyai stb. Ha a tanulók nagy tömegeit tartjuk szem előtt, az alapvető szociológiai tényezők hatása általában kényszerűen és szükségszerűen érvényesül. A gyökeres változást, tehát *a művelődési esélyek reális egyenlőségének megteremtését* csupán az életmód objektív elemeinek fokozatos átalakulásától remélhetjük.

Ám ha például a tanulmányi teljesítményeket, a lemorzsolódást és a pályaválasztási orientációt nem pusztán szociológiai, hanem egyúttal pszichológiai és pedagógiai jelenségnek is tekintjük, akkor nyilvánvaló lesz, hogy a pedagógiai tevékenység és az intézményes nevelés-

5 Gazsó Ferenc—Várhegyi György: A művelődési egyenlőtlenségek és az iskola. Valóság. 1965. 12. sz. 57. old.

6 Ferge Sándorné: Társadalmi rétegződés Magyarországon. Valóság, 1966. 10. sz. 33. old.

7 Lásd: Valóság. 1968. 6., 7. és 9. sz.

ügy révén határozottan befolyásolhatjuk *az iskolai teljesítmények és a pályaválasztási döntések mögött meghúzódó motívumokat és aspirációkat.* Főként akkor, ha e tevékenységgel egyszerre vesszük célba a tanulót és szüleit. Ez a szubjektív szféra ugyanis bizonyos határok között hozzáférhető a céltudatos befolyásolás számára. Egyfelől hozzájárulhat az igényszínvonal serkentéséhez, az értéktudat és a személyes perspektívák fejlesztéséhez, másfelől alkalmas lehet a realisztikusabb tájékozódás alakítására, a — főként értelmiségi mikrokörnyezetre jellemző — irreális óhajok módosítására.

A társadalmi nevelőintézmények (kollégiumok, napközi otthonok, egésznapos iskolák) ma még csak szűk határok között emelhetik ki növendékeiket ezek konkrét mikrokörnyezetének naponta érvényesülő hatásai alól. S ha megteszik, akkor sem mindig képesek olyan személyiségfejlesztő, motívumalakító impulzusokba hozni, amelyek megközelítenék vagy pótolnák az optimális családi mikrokörnyezetből eredő ösztönzéseket. Való igaz: a segédmunkás-családban élő gyerek életmódját az iskolának nem áll hatalmában átemelni — mondjuk — az értelmiségi életmód és a vele összefüggő személyiségfejlesztő, motívumalakító impulzusok tartományába. De az iskola *intellektuális és morális légköre, pedagógiai stílusa,* az egyén — mégpedig *minden egyes egyén* — fejlődési szükségletei iránti megkülönböztetett figyelme hatékony, bár természetesen nem korlátlan hatalmú *nivelláló tényező* lehet. A *„hátrányos helyzet"* következményei csak olyan társadalmi és pedagógiai stratégiával csökkenthetők, amely az életmód, az anyagi viszonyok objektív és a személyiség szubjektív szférájában *egyszerre* kísérel meg energikus és hatékony befolyásolást.

Az elmondottak kellően dokumentálják és aláhúzzák, hogy a társadalmi rétegződés és a nevelésügy közötti kölcsönhatások és összefüggések vizsgálata legidőszerűbb feladataink egyike. Csak ez a kérdésfeltevés és vizsgálati mód ad lehetőséget arra, hogy az oly sokat, s gyakran csupán verbálisan emlegetett „hátrányos helyzet" problémáit *reális talajra helyezzük,* s megoldására is reális, nem pedig kampányszerű és jelszavakban mozgó stratégiát alakíthassunk ki.

Az iskola szerepe a társadalmi mobilitás alakulásában

Nem kevésbé fontos nevelésszociológiai probléma annak vizsgálata sem, hogy *miként járul hozzá a nevelésügy a társadalmi mobilitás egészséges dinamikájának fenntartásához.*

Mint ismeretes, a felszabadulást követő mélyreható forradalmi változások következtében a magyar társadalom rendkívül nyitott, mobil társadalommá vált. A volt kizsákmányolt osztályok köréből heves és *iskolázási cenzussal nem kötött* felfelé irányuló mozgás alakult ki. Vele párhuzamosan — érthető okok miatt — az ellenkező irányú mozgás is felgyorsult. A szocialista viszonyok stabilizációja és konszolidálódása lehetővé tette, hogy a társadalmi mobilitás biztosításának radikális módjai helyére *konszolidált és szerves formák* lépjenek. Ez pedig azt jelenti, hogy *a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely meghatározott iskolai cenzushoz, iskolai végzettséghez kötődik.* Másszóval: az iskola elvben a társadalmi rétegek közötti egészséges és szükséges mobilitás vezető csatornája lett.

Ha mármost az iskolai teljesítmények túlságosan egyenesvonalúan tükrözik a társadalmi rétegződés *éppen adott* színvonalát, vagyis ha például az értelmiségi-szellemi dolgozói réteg utánpótlása aránytalanul és ennélfogva egészségtelenül nagy mértékben tulajdon soraiból verbuválódik, elmerevedhet a társadalmi rétegződés struktúrája, s meglassulhat az egymást követő nemzedékek közötti felfelé irányuló, illetve a más szempontból szükséges lefelé irányuló mobilitás.

Mint hazai statisztikusaink és szociológusaink vizsgálatai mutatják, Magyarország a legutóbbi időig abban a fejlődési szakaszban volt, amikor „a tömeges mobilitás legfőbb útja a parasztok munkássá válása, de már jelentkezik a munkás származásúak szellemi foglalkozásúakká válása is".[8] Ez a fejlődési szakasz az agrártársadalomból az ipari társadalomba való átmenet stádiumára jellemző. Mint hogy azonban az utóbbi években a nagy tömegekre kiterjedő belső mobilitás meglassult, *az iskola szerepe és szelekciós funkciója egyre számottevőbb lett,* fő-

8 Kemény István: A mobilitás társadalmi összefüggései. A 11. Statisztikai Tudományos Konferencia anyagából. Budapest 1967. 10. old.

ként ami a társadalom szellemi dolgozó rétegeinek utánpótlását, s így a fizikai dolgozó osztályok felfelé irányuló mozgását illeti. Ilyen körülmények között különösképpen megnövekszik az iskola nivelláló szerepe. Ha ugyanis az iskola csupán áteresztí magán az egyes társadalmi rétegek gyerekeit, s nem képes *ellensúlyozni* a társadalmi rétegződés következtében *reálisan létező művelődési esély-egyenlőtlenségeket,* akkor hozzájárulhat a társadalmi struktúra elmerevedéséhez. Ennek következtében a dolgozó osztályok tehetséges és rátermett gyerekei a szükségesnél és az elvben lehetségesnél kisebb arányban jutnak el a szellemi pályák felé utat nyitó közép- és főiskolára. Ezáltal a szellemi dolgozó réteg társadalmi szelekciós bázisa *egészségtelenül leszűkül,* túlságosan csak önmagából meríti utánpótlását. Korábban idézett adataink arra vallanak, hogy ez a tendencia határozottan megfigyelhető. Márpedig ha megerősödik és stabilizálódik, akkor a szocialista iskolarendszer nem töltheti be maradéktalanul társadalmi rendeltetését. Ezért társadalmi fejlődésünk mai szakaszában a nevelésszociológia egyik legfőbb feladata éppen az, hogy szakadatlanul nyomon kövesse a szervezett és intézményes nevelésügynek a társadalmi folyamatokra, mindenek előtt a társadalmi mobilitásra gyakorolt hatását.

Az urbanizált társadalom és a nevelésügy

Alig felbecsülhetően fontos adalékokat szolgáltathat a nevelésszociológia — a társadalmi intézmények és szervezetek szociológiai vizsgálatának eredményeit, fogalmait és következtetéseit felhasználva — a társadalmi nevelőintézmények fejlődési tendenciáinak, *az iskola és mikrokörnyezete közötti kapcsolatok* jellegének és fejlődési tendenciáinak feltárásához. Az intézményes nevelésügy viharos ütemű kiterjeszkedése a modern társadalom egyik szükségszerű kísérőjelensége. Az okok taglalására e helyt nincs mód, elegendő a tény megállapítása. Világszerte azt látjuk, hogy a kötelező iskolai képzés időtartama a civilizatórikus fejlődéssel párhuzamosan s a sokat emlegetett „meggyorsult idő" mozgási tempójának arányában egyre növekszik. Az iskola *az egész felnövekvő nemzedékek életformája, jellemző életmódja* lesz, legalábbis 18 éves korig, sőt egyre nagyobb részük számára ezen túl, 22—25 éves korig is. Az USA-ban az 1964. tanévben a 18—21 éves fiatalok 43,9 százaléka volt főiskolai hallgató.[9] Hasonló tendenciát figyelhetünk meg a szovjet felsőoktatás fejlődésében is. A legfejlettebb országokban egy-egy nemzedéknek csaknem a fele huszon-egynéhány éves koráig diák-életformában él. E tény, valamint az iskola túlnyomóan passzív befogadó életformája alighanem megmagyaráz egyet-mást a mai diákélet és -mozgalmak jelenségeiből.

Teljesen nyilvánvaló, hogy az iskolának mint társadalmi intézménynek egész szerkezete, pedagógiai stílusa és hatóköre a legszorosabban összefügg azzal, hogy az ifjúságnak milyen széles rétegeit fogja át, és milyen hosszú időn keresztül neveli falai között. A nevelés és önnevelés viszonyának megoldása, az iskolai értékelések szempontjai, az iskola szociális hatóköre és befolyása az ifjúság és a családok életére mind-mind a legszorosabban összekapcsolódik a vázolt folyamatokkal.

Tovább bonyolítja ezt a kérdést az a figyelemre méltó tény, hogy a modern urbanizált vagy egyre inkább urbanizálódó társadalomban az iskola és a pedagógus *elveszítette azt a pontosan körvonalazott, tradicionális pozícióját,* amelyet a kevésbé mobil, hagyományos viszonyok között, főként a zárt, patriarchális falusi társadalomban élvezett. Itt ugyanis mind az iskolának, mind a pedagógusnak megvolt a pontosan kijelölt helye és presztizse. A tanulók a modern nagyvárosi élet anonimabb viszonyai helyett erőteljes társadalmi ellenőrzés alatt éltek: tulajdonképpen minden felnőtt ismerte mindenki másnak a gyerekét, s igen jól ismerte a pedagógus tevékenységének minden oldalát: közéleti szereplését csakúgy, mint magánéletét.

Ezzel szemben a modern nagyvárosban az iskola, főképpen a tradicionális „tanulóiskola" *némileg légüres térbe került,* társadalmi pozíciója problematikussá vált. S hozzátehetjük: a tanulók iskolán kívüli életének széles sávjai kiesnek az iskolai közösség szemhatárából,

[9] V. I. Marcinkevics: Obrazovanyije v SZSA. Moszkva 1967. 64. old.

a pedagógus kevéssé kapcsolódik be az iskolai mikrokörnyezet életébe, sőt igen gyakran teljesen ismeretlenként mozog benne. Az innen eredő nehézségek közismertek. E súlyos dilemmák megoldása végett Angliában és Franciaországban néhány év óta sokat értekeznek az ún. *„nevelési kommunák"* létesítéséről és pedagógiai funkcióiról. Ezek olyan kísérleti — kis számban már létező — komplex pedagógiai intézmények, amelyek középiskolát, előadó- és színháztermet, nyilvános könyvtárat, ifjúsági és felnőtt klubot és sportlétesítményeket foglalnak magukban. Valamennyi építmény közvetlen kapcsolatban áll egymással. Minthogy pedig ez az — eddig főként új lakótelepeken létesített — művelődési kombinát egész nap és egész évben nyitva áll, úgy remélik, hogy nemcsak az ifjúság, hanem az egész felnőtt lakosság művelődésének és közéletének is centruma lesz. Így mód nyílhat arra, hogy az iskola szervesebben beépüljön mikrokörnyezetébe, s jobban meglelje helyét a modern urbanizált társadalomban.

A pedagógiai intézményeknek ez a koncepciója valójában távolról sem új. A húszas évek második felében *Sackij* — aki kitűnő marxista nevelésszociológus is volt — már effajta megfontolások nyomán igyekezett kialakítani a szocialista pedagógiai intézmény kívánatos modelljét. Úgy vélte — mint erre máshelyütt rámutattunk[10] —, hogy *az iskola nem maradhat pusztán tanintézmény.* Olyan komplex és hatékony társadalmi intézménnyé kell válnia, amely köré rendeződnek az egyéb népművelési és sportlétesítmények, s amely ennek révén az ifjúság egész életére és tevékenységére kiterjesztheti befolyását. Sőt ezáltal a felnőtt lakosságot is hatása alá tudja vonni. Az iskola körül így megszűnik a társadalmi vákuum, s közeg és keret teremtődik az iskolások közéleti tevékenységének és társadalmi aktivitásának kiterjesztéséhez is.

Vitathatatlannak véljük, hogy az aktuális nevelésszociológiai kutatások egyik kiterjedt területe ebben az összefüggésben bukkan fel. Figyelmet érdemel, hogy pl. a szovjet nagyvárosokban mily intenzív útkeresések folynak abban az irányban, hogy megleljék azokat a pedagógiai formákat, amelyek révén *szervesebb és szorosabb lehet az iskola belső világa és a gyerekek iskolán kívüli élete között a kapcsolat.*[11] (Így pl. lakóterületi klubokat, táborokat, sportlétesítményeket, játékkölcsönzőket, „udvari klubokat" hoznak létre. Egyetemistákból „Makarenko-osztagokat" létesítettek e munka szervezésére, s főként a felügyelet nélküli gyerekek súlyos gondjainak megoldására. A lakóházakban igyekeznek közüggyé tenni a gyerekekkel való foglalkozást, s ebbe bevonják a szülőket és a nyugdíjasokat is. Az iskola létesítményeit és kapuit egész évben s a hét minden napján nyitva tartják.) A napközi otthonok és az egésznapos iskolák oly sok gondot okozó problémáját is csupán ebben az összefüggésben lehet majd értelmesen megoldani.

Az utóbbi időben örvendetesen fellendültek hazánkban is a település- és városszociológiai kutatások. Ezek adatai és következtetései alkalmas kiindulópontot és támaszt jelenthetnek ahhoz, hogy a település szerkezetében *pontosabban és konkrétabban meg tudjuk ragadni* az iskola helyét és integrálásának módjait.

Feltehető, hogy az iskola, mint a lakóterület rendkívül integratív funkciójú intézménye, igen nagy szerepet játszhat a családi alakzatok egymáshoz való közelítésében, a kisebb primér csoportok közötti érintkezés kiterjesztésében s általában a *lakóterületi kohézió* formálásában. Hiszen az iskola az az intézmény, amely gazdagon beindázza és átszövi egy-egy lakóterületi mikrokörzet életét, közös érdekeket hoz létre, kommunikációt és kölcsönös érdeklődést szül. Ebből a szempontból módfelett tanulságos volna alaposabban szemügyre venni *az iskola és a szülőtársadalom* érintkezésének módjait, az iskolában dolgozó szülőszervezetek tevékenységét, s általában a szülők részvételének és érdekeltségének formáit az iskolai döntésekben.

Az iskola és az iskolát övező mikrokörnyezet bonyolult és sokágú kapcsolatainak megoldása, az iskolával szemben támasztott újszerű igények pontos és konkrét kidolgozása szociológiai eszközök és eljárások nélkül nem oldható meg. A *nevelésügy fejlődését érintő prognózisok* ugyanis nem rekedhetnek meg

10 Pataki Ferenc: A szovjet pedagógia első műhelyei. Pedagógiai Szemle. 1967. 11. sz. 994. old.

11 Lásd: „Metodika voszpitatyelnoj raboti v skole." Moszkva 1967. 221—233. old.

pusztán a manapság oly divatos (és vitathatatlanul fontos) *ismeretközlési forradalom* határai között.

Az „iskolai társadalom"

A nevelésszociológia leginkább kialakult és megállapodott területe az iskola belső viszonyainak, az *„iskolai társadalom"-nak, elsősorban az iskolai közösségnek sokoldalú kutatása.*. Az itt felbukkanó kérdések tudományos kidolgozásában — éppen mert emberi viszonylatokról van szó — nélkülözhetetlenek a szociálpszichológia vívmányai és eljárásai. Az iskolai közösségnek sem struktúráját, sem dinamikáját illetően nem rendelkezünk kellően egzakt vizsgálatokkal. Makarenko gondolati vívmányainak szerves továbbépítése és az új társadalmi feltételekre való alkalmazása csakis akkor lehetséges, ha a tudományos fejlődés időközben kialakított eszközeit és eredményeit sokoldalúan felhasználjuk a marxista közösségszemlélet kidolgozásában.

A marxista nevelésszociológia szemléletmódja és metodológiája számos ponton különbözik a polgári kutatások eljárásaitól és felfogásától. A legfontosabb különbséget abban látjuk, hogy a polgári kutatások *kiscsoport-centrikus* felfogásával szemben figyelmünket elsősorban *az iskolának mint organikus egésznek*, mint egységes szervezetnek a problémái felé fordítjuk. Valahány polgári nevelésszociológiai kézikönyvet vagy tanulmányt ütünk fel, szemünkbe tűnik, hogy az osztályt vélik ama szociális alakzatnak, amely kitüntetett figyelmet érdemel. Ebből a látásmódból származik pl. a szociometrikus eljárások egyoldalú kultiválása, a mikroszerkezetek befolyásának túlzott méltatása. Nem férhet hozzá kétség, hogy a szociometrikus technika hasznos eljárás, s ahhoz sem, hogy az affektív szerkezetek felderítése és mozgásuk nyomon követése fényt vethet a közösségi struktúrának és az egyes tanulók közösségi helyzetének alakulására.

A marxista szociológiában és szociálpszichológiában ma már kiterjedt és alapos kritikai elemzések állnak rendelkezésünkre, amelyek pontosan körvonalazzák a szociometrikus s általában a mikroszociológiai eljárások gyakorlati használhatóságát és e használhatóság korlátait. Lényegesen kevesebb figyelemben részesült azonban annak a pozitív programnak a megfogalmazása, amely abból a közismert, s Makarenko által is nyomatékosan hangsúlyozott tényből ered, hogy az *iskola primér csoportalakzatai, így az osztály is, csak akkor tölthetik be funkcióikat, ha tágabb kollektívába illesztik az egyént*, vagyis biztosítják a pszichikus átmenetet az egész közösséghez. Tapasztalatilag mindenesetre tudjuk, hogy az egyes tanulók szociális kapcsolatrendszere még azokban az iskolákban is mérhetetlenül szélesebb az osztálynál, amelyekben nem törekszenek kellőképpen arra, hogy iskolaközösséget teremtsenek. Vizsgálati eljárásainkkal *az iskolai közösséget mint szerves egészet kell megragadnunk*, a nemzedékek és a nemek közötti kapcsolatok árnyalt dinamikájával, és a közösségi kapcsolatoknak az életkori fejlődés mentén kibontakozó fejlődésrajzával együtt.

Különösképpen termékenyek lehetnek — s mint a tapasztalatok igazolják, valóban termékenyek is — azok a kutatások, amelyek *az iskolai teljesítmények és jellemző viselkedésmódok mikrostrukturális meghatározóit* igyekeznek felderíteni. Gyakran tapasztaljuk, hogy meghatározott családi és közösségi pozíciók (különösen a markánsan körvonalazhatók, mint az egyke, elvált szülők gyereke, illetőleg az izolált, a „bűnbak", a „sztár", a semmiben sem méltányolt jellegtelenség, a szokatlan fizikai erővel párosuló tekintély stb.) tipikus viselkedésmódokat szülnek. Gyakran meghatározzák az iskolához, az osztályhoz és a társakhoz fűződő érzelmi kapcsolatokat, s befolyásolják a tanulási motívumokat és reményeket. Az iskola valóban *bonyolult szociális rendszer*. Belső történései és viszonylatai, rangsor-hierarchiája s egész szociális légköre sokoldalúan befolyásolja az egyéni viselkedésmódokat és a teljesítményeket, egyebek között az intellektuális teljesítményeket is.

Koránt sincs *egyenesvonalú és közvetlen összefüggés* pl. a tanulmányi teljesítmények és a képességek, lehetőségek között. S nem pusztán amiatt, amiről már szólottunk, ti. nem csupán a szociális rétegződés mentén mutatkozó s a makrostrukturális viszonyokban gyökerező differenciálódás miatt. Emellett jelentős szerephez jutnak az iskola közösségi viszonyaiból származó hatások: a kedvező

vagy kedvezőtlen pedagógiai-szociális klímából eredő serkentések, illetőleg a szorongások és gátlások is. A társak megszokott elvárásai csakúgy belejátszanak az eredményekbe, mint a rivalizálás elemei, a másik nem képviselőinek jelenlétéből eredő pszichikus tényezők, és a szülői ház oldaláról megnyilvánuló erős erkölcsi vagy fizikai kényszerítés, illetve közöny.

A pedagógus és munkája

A nevelésszociológia specifikus tárgyának időszerű és nagy érdeklődésre számot tartó területe a *pedagógus-társadalom szociológiája.* A pedagógus *helyzetének, társadalmi közérzetének és presztizsének* állapota a legszorosabban összefügg nevelői tevékenységének sikerével vagy kudarcával, s így kutatása a nevelőmunka legfontosabb szubjektív feltételének vizsgálatát jelenti. A pedagógusmunka mindig is alkalmas volt arra, hogy módfelett nemes elmélkedések és a nevelői tevékenység humánus rendeltetése és hivatása feletti méltatások tárgya legyen. Időközben azonban a *pedagóguskar a társadalom legszámosabb értelmiségi rétege lett,* s a nevelésügy vázolt fejlődési tendenciái még inkább növelni fogják részarányát. Időszerű tehát, hogy ez a szakma is egyre inkább józan és prózai vizsgálódások tárgya legyen. E nélkül ugyanis az intézményes nevelésügyhöz fűződő reményeink ismét csak illúziókkal telítődhetnek.

A téma kapcsán felmerülő számos kérdés közül csupán néhányat emelünk ki. Változatlanul figyelmet érdemel *a pedagógus-pálya társadalmi vonzásának, presztizsének alakulása,* hiszen közvetlenül összefügg a kiválasztódással, a pályára irányulással. A rendelkezésünkre álló adatok arról tanúskodnak, hogy társadalmi rétegenként, nemenként és lokálisan is eltérőnek mutatkozik a pálya vonzása. Egy fővárosi vizsgálatunkból[12] kitűnt, hogy az értelmiségi szakmák között a nevelői mesterség általában őrzi viszonylag magas tekintélyét, és csupán a mérnöki szakma előzi meg a vizsgálatba bevont tanulók által alkotott rangsorban. Figyelemre méltó azonban, hogy ez a viszonylag nagyfokú megbecsülés aránytalanul ritkábban párosul a pedagógus-pálya választásának óhajával. Úgy látszik, hogy ez esetben a *megbecsülés túlságosan absztrakt,* s a pálya morális méltóságának, fontosságának méltánylásából táplálkozik, de ez nem mindig jelent hatékony személyes vonzódást. Nem kell bizonygatni: ez a helyzet összefügg az egyes értelmiségi pályákon kínálkozó anyagi lehetőségekkel is.

Bizonyos elszórt tapasztalatok és adatok alapján úgy látszik, hogy a vidéki — túlnyomóan paraszti — társadalmi környezetben s az alkalmazotti és a szakmunkás-rétegekben általában nagyobb a pálya vonzása, mint az értelmiségi származású fiatalok köreben. (Ennek semmiképpen sem mond ellent a bölcsészkar nagy vonzereje, hiszen az oda jelentkezők jelentős része számára a pedagóguspálya rendszerint csak jobb híján kínálkozó végső lehetőség.) Ez azt is jelenti, hogy társadalmunkban *a felfelé irányuló mobilitás egyik vezető csatornája változatlanul a pedagógus-pálya.* Ehhez az is hozzájárul, hogy az óvónői hivatástól az egyetemi oktatói pozícióig igen széles és differenciált szakmai skálát fog át, amelynek alsóbb lépcsőfokai a rövidebb képzési idő miatt hozzáférhetőbbek, kisebb anyagi erőfeszítést igényelnek, s a felvételi konkurrencia szempontjából is előnyösebbek.

Feltétlenül számot kell vetni azzal a jelenséggel, amelyet a pálya *„elnőiesedésének"* szoktak nevezni. Kétségtelen, hogy kisebb-nagyobb mértékben világszerte megfigyelhető ez a tendencia. Itt nem elemezhető okok miatt feltehetjük, hogy bizonyos értelemben szükségszerű változással állunk szemben. *A változás mértéke* azonban már kérdésessé tehető, s úgy vélem, kérdésessé is kell tennünk. A jelenséget ugyanis valamiképpen hallgatólagosan úgy könyveljük el, mint elkerülhetetlent, s hogy jót-e vagy rosszat, az kinek-kinek szubjektív megítélésén múlik.

Úgy gondolom azonban, hogy semmiféle lappangó antifeminizmus nem rejtezik abban, ha megállapítjuk: *a pedagógus-pálya „nőiesedésének" mértéke egy ponton túl egészségtelenné válhat,* s némiképp egyoldalúvá teszi, korlátozza a pedagógiai hatás lehetőségét és az iskola nevelőerejét. Így volna ez egyébként az ellenkező előjelű egyoldalúság esetében is. Különösen nyilvánvalóvá

12 Lásd: Valóság, 1968. 7. sz.

válik mindez, ha tekintetbe vesszük az iskolás életforma időtartamának megnyúlását. Ha az ifjúságot szinte a felnőttkor küszöbéig némiképp egyoldalú személyes hatások hálójában tartjuk, nem kívánatos jelenségeket, szükségtelen konfliktusokat idézhetünk fel, s kétségtelenül megnehezítjük a személyiségre gyakorolt sokoldalú hatás lehetőségét. Egy egész ifjú nemzedéket az iskolában sem lehet szinte kizárólag vagy egyoldalúan, túlzott mértékben az egyik nem pedagógiai befolyása és hatása alatt nevelni. Úgy hiszem, e témát nyíltan és világosan, s persze higgadtan meg kell fogalmaznunk. Egyebek között éppen a nevelésszociológiai vizsgálatoktól remélhetjük az optimális arányok kidolgozását. S természetesen ennek nyomán a megfelelő gyakorlati lépések megtételét sem lehet halasztanunk.

Sajnálatos módon mindössze egy publikált vizsgálat[13] ismeretes a *pedagógusok szakmai identifikációjáról* és a pályával való azonosulás, illetve a pályától való megválás konfliktusairól és problémáiról. Holott sem pedagógusképzésünk, sem pedig az egyes iskolák pedagógiai vezetése nem lehet elég gyakorlatias és hatékony, ha nincs világos képünk arról, *milyen faktorok nehezítik, s melyek serkentik a hivatástudat kialakulását, a pedagógus-mesterséggel való szubjektív azonosulás folyamatát.* Minden szakmában keserves az, ha művelője külsőleges-elidegenedett módon végzi szakmai tevékenységét, s nem leli meg benne önérvényesítésének színterét, a személyes öröm és az alkotó lehetőségek forrását. De ahol nem holt anyag, hanem élő ember a tevékenység tárgya, ott ez az állapot egyenesen katasztrofális lehet, mégpedig a pedagógus és a gyerek számára egyaránt.

Teljességgel hiányoznak a konkrét vizsgálatok a *pedagógus-pálya jellemző típusairól és modelljeiről,* ha úgy tetszik a szó pozitív értelmében vett *karrier-lehetőségeiről.* Egy pálya vonzása ugyanis — egyebek között — azon is múlik, hogy milyen emelkedési-előrehaladási lehetőségeket kínál. Sok elszórt adatunk van szép és példás pedagóguspályaképekről, s akad elszomorítókról is. De szinte teljesen hiányoznak az átfogó kutatások a pedagógusok nagy tömegeinek jellemző pályaívéről, a kívánatos szakmai utakról, a pályakezdéskor meglevő és később így vagy úgy módosuló elvárásokról, amelyek a pályához fűződnek. Pedig empírikusan, a köznapi tapasztalatok felületi általánosítása alapján is *megragadhatunk néhány jellemző típust:* azt, aki csak jó tanár akar lenni, semmi egyéb (mint *Németh László* írta szép emlékezésében édesapjáról), a tudóskodó-kutató nevelő rokonszenves alakját, a tanügyigazgatás felé orientálódót, az igazgatói poszt felé törekvőt, a pályáról elkívánkozót, a „megszállott"-at, a felsőoktatás felé tájékozódót, a társadalmi szervekbe kívánkozót és így tovább. Bizonyára tanulságos és érdekes volna, ha egész pedagógus-társadalmunkra, vagy legalábbis ennek jellemző csoportjaira kiterjedő reprezentatív adatok állanának rendelkezésünkre. Ha túlságosan a publicisztikai és szociográfiai eszközökre vagy az impresszióra hagyatkozunk — legyenek mégoly gazdagok is ezek — nem lelhetjük meg a módját annak, miként lehet pedagógus-társadalmunk erőit és lehetőségeit a legcélszerűbben és a legökonomikusabban felhasználni.

•

Hadd húzzam alá végezetül: bármily fontos is, hogy a marxista nevelésszociológiai kutatások helyes és egyértelmű elméleti orientációt alakítsanak ki, ma mégis a konkrét gyakorlati kutatások fejlesztése a legidőszerűbb feladatunk. Feltétlenül szükség van arra, hogy a pedagógiai szociológia szervesen integrálódjék a marxista pedagógia rendszerébe, s hogy a pedagógia és szociológia e határvidékén termékeny párbeszédek alakuljanak ki a két tudomány képviselői között. Mindenekelőtt azonban az szükséges, hogy *a korszerű szociológiai szemlélet átitassa az iskolák hétköznapi pedagógiai tevékenységét és szemléletmódját* is. Mert végülis ez a legfontosabb! Nem formálhatja a valóságot — a pedagógiai valóságot sem — az, akinek nincsenek pontos, egzakt és világos ismeretei erről a valóságról. Céltudatosan nevelni csak akkor lehet, ha nemcsak a holnap körvonalait ismerjük és vállaljuk, hanem a mát is, amelyből ezt a holnapot ki kell hántanunk s meg kell alkotnunk.

Pataki Ferenc

[13] Gazsó Ferenc: A pedagógusok és a munka. Pedagógiai Szemle, 1967. 5. sz.

VITA A SZÖVETKEZETEK ELMÉLETI KÉRDÉSEIRŐL

Megjegyzések a szövetkezetek elméleti kérdéseihez

Erdei Ferenc vitaindító művében kísérletet tesz a szövetkezeti mozgalom alapvető intézményeinek elméleti meghatározására és általánosítására, s ezeknek a Magyar Népköztársaság feltételéhez igazodó alkalmazására. A szerző nem éri be az ismert tételek puszta megismétlésével, illetve rendszerezésével, hanem a szövetkezeti mozgalom mai szakaszára jellemző, új ismérveket is igyekszik levezetni és megfogalmazni. Megítélésem szerint főleg azok a következtetései értékesek, amelyek a szocialista szövetkezeti tulajdon lényegére (bár nem mindenben értek vele egyet, amire még visszatérek), s a szövetkezeti mozgalom szerepére, a szövetkezeti demokráciára és a szövetkezetek igazgatására vonatkoznak. Ezzel kapcsolatban különösen abban lehet egyetérteni Erdei Ferenccel, hogy a *szövetkezetek gazdasági tevékenységének szférájában nem válik be a demokratikus centralizmus elvének alkalmazása.* A Csehszlovák Szocialista Köztársaságban eddig nem fogalmazták meg és nem indokolták meg ilyen pontosan ezt a gondolatot. Függetlenül az Erdei Ferenc tanulmányának egyes részeihez fűződő jogos kritikai észrevételektől, megállapítható, hogy vitathatatlanul hozzájárult a szövetkezeti mozgalom kérdéseinek elméleti kimunkálásához, s vitaindító cikkének jelentősége túllépi annak az országnak a határait, amelyben megjelent.

A szövetkezetek jellege és a szövetkezeti tulajdon

Ami a szövetkezetek jellegét illeti, véleményem szerint *a szövetkezetek szocialista jellegét nem kell kétségbe vonni.* Mi, Csehszlovákiában már rég feladtuk azt a koncepciót, hogy a szocialista társadalmi tulajdonnak vannak „magasabb rendű" és „alacsonyabb rendű" formái, s ilyen szempontból semmiféle különbséget nem teszünk az állami és a szövetkezeti tulajdon között. Ami azonban az *elsajátítás terjedelmét és a tulajdon alanyainak a tulajdon tárgyához való,* ebből adódó *viszonyát* illeti, már van különbség a két szocialista tulajdonforma között. Az állami tulajdon esetén ez a viszony a közösség minden tagjának (minden állampolgárnak) a viszonylatában azonos és egyenlő, a szövetkezeti tulajdonnál azonban ez a viszony csak korlátozott számú állampolgár (a szövetkezet tagjai) számára áll fenn.

A *földtulajdon* kérdése nagyon bonyolult. Az elméleti álláspontok itt jelentősen eltérőek. Az én nézetem szerint a föld *az elsajátítás egészen specifikus tárgya* s ezért a hozzá kapcsolódó jogviszonyt a más dolgokhoz fűződő jogviszonytól eltérően kell rendezni. Csehszlovákiában az érvényes jogrend szerint a földre vonatkozóan mind szocialista típusú tulajdonjog létezik (állami tulajdon, szövetkezeti tulajdon és társadalmi szervezetek tulajdona), mind magántulajdonosi jog.

Nálunk sohasem jutott uralomra az a nézet, hogy a szövetkezeti tulajdon a szocialista társadalmi tulajdon „alacsonyabb rendű" formája, s ezért a föld, mint a legalapvetőbb termelési eszköz, nem lehet ennek tárgya. Csehszlovákiában a föld mindenkor lehetett szövetkezeti tulajdonban is, főleg a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tulajdonában, bár ez a jogviszony csak kivételesen fordult elő. Nálunk a föld — jogi szempontból — túlnyomórészt *állami és magántulajdonban* van. A mezőgazdasági szövetkezetek által megművelt föld — nagyrészt magántulajdon, de a szövetkezetek szocialista közös használatában. A szövetkezetek ilyen módon realizálják a föld használati értékét (vagyis tulajdon-

képpen „gazdasági tulajdonosai" a földnek), tekintet nélkül arra, hogy jogilag milyen földtulajdon-viszonyok léteznek mindmáig.

Nálunk az a nézet alakult ki, hogy a földmagántulajdon-viszonyokat *gazdasági* eszközök segítségével kell leküzdeni. Egyes teoretikusoktól eltérően *nem hiszem, hogy a földtulajdon sajátos problémái teljesen a többi népgazdasági kérdés analógiájára oldhatók meg.* Főleg a „vállalati tulajdon" problematikájára gondolok itt, amelyről Csehszlovákiában igen élénk vita folyik. Túlsúlyban van az a nézet, hogy az állami tulajdonban levő vállalatok (nálunk ezeket „nemzeti vállalatoknak" nevezik) *vagyonuk önálló tulajdonosaivá* kell, hogy váljanak, vagyis az állami vállalatok vagyonhasználati jogkörét lényegesen ki kell szélesíteni, s a központi beavatkozást a minimumra kell korlátozni.

Az én véleményem szerint azonban a földtulajdon annyira sajátos probléma, hogy a vállalatok földtulajdonának kérdésében *lényeges megszorítások nélkül nem alkalmazható ez a megoldás.* Csupán arra utalok itt, hogy földből hiány van, a mezőgazdasági földalap állandóan csökken stb. Így ezt a problémát elvileg rendezni kell és központilag szükséges megoldani. A föld kivételes társadalmi fontossága, úgy vélem, a jövőben egyre inkább ki fogja kényszeríteni a *központi döntést* (ezt sugallja a kapitalista országok fejlődési tendenciája, a földtulajdon „társadalmi funkciója" stb. is). Ebben a kérdésben még nem fejeződött be nálunk a vita.

A szövetkezeti forma megítélése

Ami *a szövetkezetek szocialista jellegét és a szocialista társadalom továbbfejlődésében játszott szerepét* stb. illeti, határozottan úgy látjuk, hogy a *szövetkezetek szerepe állandóan növekedni fog,* s igazgatásuk számos elvét az állami vállalatok is fokozatosan át fogják venni. Bőven lehetne illusztrálni ezt népgazdaságunk és főleg mezőgazdaságunk fejlődésének tapasztalataival. A mezőgazdaságban a termelőszövetkezetek sokkal jobban beváltak, mint az állami gazdaságok. Egyébként, ami a *gazdasági vállalkozást* illeti, Csehszlovákiában egyre inkább elmosódik a különbség az állami és a szövetkezeti vállalat között. A gazdasági élet elvei lényegében a vállalkozás minden formájára vonatkozóan azonosak. Ezzel azonban nem akarom azt mondani, hogy *társadalmi* szempontból nincs különbség köztük. A tudományos kutatást itt főleg szociológiai téren kell majd elmélyíteni. *A szövetkezeti parasztok társadalmi viszonyait nem szabad összetéveszteni, sem párhuzamosítani az állami vállalatok dolgozóinak viszonyaival.* Ennek kapcsán Csehszlovákiában jelenleg szó van a szövetkezeti parasztok önálló érdekszervezetének megalakításáról. Nézetem szerint valóban *érvényesíteni kell* — nemcsak formálisan kinyilatkoztatni — *a szövetkezeti demokrácia gondolatát és elvét* a szövetkezetek gazdasági és társadalmi életében.

A szövetkezetek szocialista jellegéhez fűzött kételyeket, gondolom, a fejlődés ma már tökéletesen megszüntette. A szövetkezeti mozgalom fejlődésének *gyakorlati* kérdéseire kell majd összpontosítani a figyelmet, főleg gazdasági szemszögből, s előtérbe kell kerülnie e kérdések kellő *jogi megformulázásának* is. A szövetkezetek vitathatatlanul komoly szerepet fognak játszani a szocialista országok népgazdaságában, s nem lehet kétséges, hogy egyenértékűek a szocialista gazdálkodás többi formájával. Főleg a mezőgazdaságra érvényes ez. Fel kell adni a régi, dogmatikus formulákat, s a szocialista népgazdaság haladó fejlődési koncepciójából kell kiindulni.

A szövetkezet meghatározása és az érdekképviselet

A szövetkezetek fogalma Csehszlovákiában is vitatéma. Úgy gondolom, hogy Erdei Ferenc helyesen határozza meg a szövetkezet fogalmát, amikor azt írja, hogy a szövetkezet egyidejűleg társadalmi szervezet és gazdasági „vállalkozás". A szövetkezet (jogi szemszögből) saját vagyonnal, vagyoni felelősséggel és önálló jogképességgel rendelkező önálló jogi személy. Egyetértek azzal, hogy *el kell ismerni a termelőszövetkezeti tagok önálló munkaviszonyát.* Egyébként a fejlődés nálunk is ebben az irányban halad (számos esetben az „alkalmazottak" és a szövetkezeti tagok munkaviszonyát hasonlóan kell rendezni a Munka Törvénykönyvben stb.).

Nálunk jelenleg szükségesnek látszik a *mezőgazdasági szövetkezetek vertikális szervezetének* létrehozása (az egyéb típusú szövetkezetek már korábban létrehoztak ilyen szervezetet). A szerzővel annyiban nem értek egyet, amennyiben azt állítja, hogy az egyes szövetkezetek „munkaügyi bizottságainak" megalakításával ki lehet küszöbölni a szövetkezeti tagok saját, szervezett képviseletének hiányát (az állami vállalatoknál ott vannak a szakszervezeti szervezetek).

Véleményem szerint a munkaügyi bizottságok függetlenségét nem lehet garantálni, s bizonyos fokig károsodna a döntések színvonala (lásd a szövetkezeti felügyelő bizottságok munkájának tapasztalatait). Én úgy ítélem meg a dolgot, hogy ez a kérdés a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom *vertikális szervezeteinek létrehozásával* oldható meg kielégítően. Ebben a szervezeti keretben magasabb szinten (nálunk például járási szinten) működnének munkaügyi és szociális stb. döntőbizottságok. Minden esetben lehetőséget kell azonban nyújtani arra, hogy a *felek rendes bírósághoz forduljanak*. Ez érvényes a munkavállalók s munkaadók vitáira is (állami vállalatoknál). Ezen a téren szintén bebizonyosodott, hogy nem lehet tökéletesen biztosítani a döntések törvényességét, ha a vitákban kizárólag különféle „döntő" bizottságok döntenek, noha itt a szakszervezeteknek túlnyomó befolyásuk van.

Tökéletesen egyetértek a szerzővel abban, hogy *a szövetkezetekre nem alkalmazható a demokratikus centralizmus elve*. Egyébként egyre kétségesebbé válik ennek az elvnek az általános érvénye. Gazdasági téren, legalábbis a vállalkozás minden formájára vonatkozóan, túlhaladottnak tűnik számomra ez az elv, ideértve az úgynevezett állami vállalkozást is (egyes tevékenységek, például az állami utak, hírközlés stb. kivételével).

Ami a szövetkezetek igazgatásának kollektív formáit illeti, tökéletesen egyetértek a szerző gondolatával. Teljesen a szövetkezet konkrét feltételeitől függ, hogy él-e vagy nem az ilyen vagy amolyan lehetőséggel (például az igazgatói tisztség létesítésének lehetőségével). Általánosságban mindenkor be kell tartani a kollektív döntés elvét, *s az alapvető kérdéseket* a választott szövetkezeti szerveknek kell megoldaniuk. A szövetkezeti demokrácia és a megfelelő szövetkezeti igazgatási formák kérdése mindenesetre mélyebb elméleti és gyakorlati kimunkálást igényel.

Dr. Pavel Vokaty

Néhány ellenvetés

Erdei Ferencnek „A szövetkezetek elméleti kérdései" című tanulmánya *nagyon hasznos és időszerű* a szövetkezeti mozgalom jelenlegi helyzetének és perspektivájának megítélése szempontjából. A marxista—leninista szövetkezeti elmélet továbbfejlesztése, új következtetésekkel gazdagítása nélkül a szövetkezeti gyakorlat sem lehet magabiztos. Erre pedig most, az új gazdaságirányítási rendszerre való átállás idején különösen nagy szükség van.

Az örökség megítélése

Egyetértek *Halasi* elvtárssal abban, hogy az örökséget ezen a területen is meg kell tartani, s hogy minden vizsgálódás kiinduló alapjának a marxista—leninista szövetkezeti tanítást kell tekinteni.[1] Nem értek egyet azonban azzal, hogy ebben a tekintetben csak a marxizmus elveinek a gyakorlatba való átültetése, illetve a szervezeti és módszerbeli kérdések elméleti általánosítása a feladat. A marxizmus—leninizmusnak, közelebbről a lenini szövetkezeti tannak általános és ma is érvényes elvi tételei mellett a szocialista nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés és a nem túl hosszú gyakorlat során *már több olyan általános elvi tétel is kialakult, amely a marxista—leninista szövetkezeti elméletet gyarapítja.* Így például nálunk Magyar-

[1] Társadalmi Szemle, 1968. 4. szám, 75—78. old.

országon ilyennek lehet tekinteni a *kettős feladat követelményének, a közös és háztáji gazdaság egységének*, a tágabb értelemben vett — a kialakult nagyüzem kiépítésében is meglevő — *fokozatosságnak, a gazdasági tevékenységben való egyenjogúságnak, a közös gazdaságok ésszerű nagyságának, a szövetkezeti földtulajdonnak* a kimunkálását. A magyar szövetkezeti mozgalom sikereinek egyik forrása éppen abban van, hogy a párt- és állami vezetés a szövetkezeti mozgalom szükségleteinek megfelelően bátran és alkotó módon vont le új elvi következtetéseket és folytatott ennek megfelelő gyakorlatot. A marxizmus—leninizmusnak a szövetkezetekről szóló tanításai csak akkor lesznek maradandók és napjainkban is alkalmasak a szövetkezeti mozgalom segítésére, ha *állandóan tovább fejlesztjük* őket, s új, a szövetkezeti mozgalom jelenlegi szükségleteinek megfelelő következtetésekkel gazdagítjuk.

A termelőszövetkezetek vállalati jellegéről

A szövetkezetelméleti vitákban gyakran szerepelnek a termelőszövetkezetek kettős természetének, a vállalati oldal kialakulásának, a szövetkezeti és vállalati oldal viszonyának a kérdései. *Erdei Ferenc* elvtárs a termelőszövetkezetek kettős természetének helyes megítélése mellett szűkkörűen tárgyalja tanulmányában a vállalati oldal kialakulását, a szövetkezeti és a vállalati oldal viszonyát.

A szövetkezetek vállalati oldala nemcsak akkor létezett, amikor a fejlődés során letisztult, s előtérbe vagy háttérbe szorulása sem csak az átszervezéssel függött össze, és nemcsak a szövetkezetek belső életének alakulásával, hanem több más, főleg külső tényezővel is kapcsolatban van.

A termelőszövetkezetek — és a Szovjetunióban annak idején a kolhozok — már megalakulásukkor sem csak a szövetkezeti parasztság társadalmi szervei, társulásai voltak, hanem egyben *szocialista vállalkozások, vállalatok* is. A termelőszövetkezet: *a szövetkezeti és vállalati oldal egysége*, és valamennyi intézményét ebből a szempontból helyes vizsgálni. Hogy mennyire juthattak érvényre a közös gazdaságokban a szocializmus építésének egyes időszakaiban, megszilárdulásuk különböző színvonalán a vállalati gazdálkodás követelményei az egyrészt *a külső gazdasági feltételek függvénye volt és ma is az.*

Még ha a mezőgazdaság szocialista átszervezése, ez a nagyméretű forradalmi átalakulás minden zökkenő nélkül történt volna is meg, és a nagyüzemi gazdálkodás kiépítéséhez is szinte valamennyi feltétel kedvező lett volna, akkor is *hosszabb idő szükséges* a szövetkezeti nagyüzemi gazdaság kiépítéséhez, a szövetkezeti és vállalati jellemvonások kiteljesedéséhez.

A termelőszövetkezet *sajátos vállalat.* A többi szövetkezeti vagy állami vállalathoz viszonyított, sajátos volta nem elsősorban tevékenységéből, technikai színvonalából, a termelés technológiájából fakad, hanem *társadalmi oldalából.* Itt is megjegyzem: nem értek egyet *Erdei Ferenc* elvtárssal abban, hogy a termelőszövetkezetek és a többi szövetkezet között a különbség nem társadalmi oldalánál, hanem vállalati oldalánál van. (Erről azonban később, a szövetkezeti típusok tárgyalásánál beszélek bővebben.)

A termelőszövetkezetek működésében *sok előny származik a szövetkezeti és vállalati oldal összefonódásából.* Ezek előnyök főleg a nagyfokú érdekeltségben, a kockázatvállalásban, a tulajdonosi érzésben és magatartásban, a szövetkezeti parasztság tudata formálásában betöltött szerepében jelentkeznek. A termelőszövetkezetek vállalati oldalának erősítése, önállóságuk növelése azonban nemcsak gazdasági kérdés, hanem a közös gazdaságok szövetkezeti, demokratikus oldala erősítésének kérdése is, mert csak akkor lehet a szövetkezeti oldal, a demokratizmus erősödését remélni, ha a gazdasági vállalati oldal elősegíti ezt, és megfordítva.

Az új gazdaságirányítási rendszer céljainak megfelelően a vállalati gazdálkodás olyan kategóriáinak kifejlesztése, mint az értékcsökkenési leírás, a tartalékalap, a munkadíj stb. a szövetkezet társadalmi oldalának, a demokratizmusnak az erősödését is nagymértékben szolgálja. Az új szövetkezeti törvény egyik legfontosabb vezérelve a termelőszövetkezet e kettősségének szem előtt tartása, és az ebből adódó követelmények érvényesítése a szövetkezeti élet és gazdálkodás különböző területén.

A szövetkezeti típusokról

Hogy a *különböző szövetkezeti típusoknak* a szocialista rendszerben betöltött gazdasági, politikai, társadalmi szerepét helyesen ítéljük meg, s kihasználjuk az egyes típusokban rejlő lehetőségeket, ahhoz az azonosságok mellett a közöttük levő *különbségek* vizsgálata is szükséges. Fejlődésük perspektivájának helyes meghatározása céljából fontos az egy típusba tartozó szövetkezetek *fokozatbeli* eltéréseinek a vizsgálata is. Tanulmányában *Erdei Ferenc* elvtárs is foglalkozik ezekkel a kérdésekkel, következtetéseit azonban — véleményem szerint — nem mindenben lehet elfogadni. *Erdei* elvtárs nem tartja megalapozottnak azt az álláspontot, amely szerint a különböző szövetkezeti típusok között, a termelőszövetkezetek és az egyéb szövetkezetek között *fokozati különbséget* lehet tenni.

Szocialista jellegük, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyük tekintetében nem helyes *fontossági sorrendet* felállítani az egyes szövetkezeti formák között. Nemcsak lehetséges, hanem szükséges is azonban a fokozatbeli különbségtevés a szövetkezeti típusok között és az egyes típusokon belül. Ez a fokozatbeli különbség mindenekelőtt az egyes típusok társadalmi funkciójában, tevékenységi területének terjedelmében, a termelés és a munka társadalmasításának fokában, az elosztás módjában, a benne részt vevő tagok közreműködésében jelentkezik.

A *mezőgazdasági termelőszövetkezet* mint szövetkezeti forma — legalább úgy, ha nem jobban, mint a többi szövetkezet —, minden tekintetben kielégíti a szövetkezetek létével, működésével, gazdálkodásával kapcsolatos *összes alapvető követelményeket.* A szövetkezeti életforma a termelőszövetkezeti parasztság számára létének, munkájának, megélhetésének, társadalmi tevékenységének alapja. A termelőszövetkezet nagy gazdasági szerepét, társadalomátalakító, emberformáló hatását ma már tények bizonyítják. A szövetkezeti tagok közreműködése a legszélesebb, s érdekeltségük sokkal szorosabban kapcsolódik a szövetkezet eredményes működéséhez mint egyéb szövetkezeti formákban.

A *fogyasztási és értékesítő szövetkezetek* — a tagok gazdasági tevékenységének csak egy szűkebb kiegészítő részéhez kapcsolódnak, s ezt nem ellensúlyozza a termelőszövetkezetekénél nagyobb taglétszámuk sem, különösen ha figyelembe vesszük, hogy tagjaiknak túlnyomó része termelőszövetkezeti tag. A fogyasztási szövetkezetek tagjainak érdekeltsége és közreműködése lényegesen lazábban kapcsolódik a szövetkezethez, mint a termelőszövetkezetek tagjaié.

Az összehasonlításból az is nyilvánvaló, hogy — *Erdei* elvtárs álláspontjával ellentétben — a termelőszövetkezetek és az egyéb szövetkezetek között *nem vállalati oldalukat tekintve lényeges a különbség, hanem társadalmi, szövetkezeti oldalukat tekintve.* A szövetkezetek vállalati oldala nem különbözik lényegesen az egyes szövetkezeti formákban. Még jobban mutatja ezt a termelőszövetkezeteknek a polgári szövetkezetekkel való összehasonlítása.

A két szövetkezeti forma közötti eltérések nemcsak hogy nem zárják ki, hanem *megkönnyítik tartós együttműködésüket* mind a működés, mind a gazdálkodás területén. A termelőszövetkezetek már eddig is sokat hasznosítottak és a jövőben is sokat fognak hasznosítani a fogyasztási és értékesítő szövetkezetek működésének tapasztalataiból. A szövetkezeti mozgalomnak a legutóbbi években bekövetkezett fejlődése, önállóságának növekedése, demokratizmusának erősödése, társadalmi együttműködési szerveinek létrehozása azonban lehetőséget ad arra — és a szövetkezeti mozgalom további fejlődésének érdeke meg is kívánja azt —, hogy a fogyasztási és értékesítő szövetkezetek is merítsenek a termelőszövetkezetek tapasztalataiból mind *szövetkezetelméleti,* mind *gyakorlati* tekintetben.

Teljesen egyetértek *Erdei Ferenc* elvtárssal a *fokozatosság tágabb értelmezésében* (az egyes formákon belül meglevő fokozatosságot is beleértve). A fokozatosság ilyen felfogása sok hasznos gyakorlati megoldásnak is polgárjogot adott a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a nagyüzemi termelés kiépítése során. Közülük különösen fontos a közös és háztáji gazdaság együttműködése a nagyüzemi termelés segítésében, a gyümölcs- és szőlővidékeken elterjedt vegyesművelés, a családi művelés stb.

A termelőszövetkezeti mozgalomban az

általánosan elterjedt mezőgazdasági termelőszövetkezetek mellett — mint ismeretes — szép számmal működnek *egyszerűbb termelőszövetkezeti formák is:* termelőszövetkezeti csoportok, szakszövetkezetek, szakcsoportok stb.

Ezek az egyszerűbb szövetkezeti formák alkalmasak arra, hogy a mezőgazdaság egy vagy néhány ágában olyan mértékben koncentrálódjék és olyan technológiai szinten folyjon a termelés, amely mindenben kielégíti a nagyüzemi termelés követelményeit. Ily módon az egyszerűbb szövetkezeti formák jelenleg nemcsak a fokozatosságot, hanem a *szövetkezeti mozgalomnak a mezőgazdaság különböző természeti és közgazdasági viszonyaihoz való alkalmazkodását is jelentik.*

A hazánkban működő alacsonyabb típusú termelőszövetkezeteket, átmeneti formák ugyan, mégis tartós alakulatoknak kell tekinteni. Továbbfejlesztésük lényege különben sem a *típus megváltoztatása,* hanem a *közös tevékenység* mértékének, körének ésszerű növelése, tevékenységük *nagyüzemi jellegének* erősítése.

Szükséges-e külön elismerni a munkaviszonyt?

A termelőszövetkezetek tagjainak *részvétele a közös munkában* tagsági viszonyukból fakadó joguk és kötelességük. *Erdei Ferenc* elvtárs vitatja ezt, és azon a véleményen van, hogy a termelőszövetkezetekben a tagsági viszony mellett *a tagok munkaviszonyának elismerése is szükséges* a közös munka szabályozásához. Ezt a véleményét a szövetkezeti alkalmazottak növekvő számával, a szövetkezeti tagok egy részénél tagsági viszonyuknak alkalmazotti munkaviszonyra változtatásával, s a termelőszövetkezetek egy részében a szövetkezet és a tagok közötti munkamegállapodásokkal igazolja.

A termelőszövetkezetekben dolgozó *alkalmazottak* számának az utóbbi években bekövetkezett növekedése, és egyes tagok esetében tagsági viszonyuknak az alkalmazotti viszonnyal való felcserélése nem formai, hanem lényeges gazdasági, társadalmi kérdés. Oka — közepes és ennél alacsonyabb színvonalon gazdálkodó termelőszövetkezetekben — elsősorban a jövedelem alacsonyabb színvonala és bizonytalansága és az alkalmazottakénál kedvezőtlenebb szociális ellátás. A termelőszövetkezeti tagok szociális helyzetének javítására hozott intézkedések jelentősen *növelték a tagsági viszony értékét;* ennek az az eredménye, hogy a múlt év őszén és az idén több tízezer alkalmazottból és családtagból lett szövetkezeti tag. Ide kívánkozik az az érv is, hogy a szilárd, jövedelmezően gazdálkodó és tagjaiknak megfelelő jövedelmet nyújtó termelőszövetkezetekben elenyészően csekély az alkalmazotti létszám (egyáltalán nincs alkalmazott, vagy csak néhány van).

A tagsági viszony mellett egyáltalán *nem szükséges külön munkaviszonyt létesíteni ahhoz,* hogy a szövetkezeti tagoknak is meglegyen mindaz a munkaügyi és szociális kedvezményük és társadalmilag indokolt és biztonságos jövedelmük, amely az állami üzemek dolgozóit megilleti. Ez pedig a népgazdaság erőforrásainak növekedésével, a termelőszövetkezetek termelési és gazdálkodási színvonalának, a gazdálkodás jövedelmezőségének emelkedésével be is fog következni.

A közös gazdaságokban kialakult *munkamegállapodásoknak* megvan szerepük a munkaerő-gazdálkodásban, a munkaszervezésben. Ezek a munkamegállapodások rendkívül sokrétűek, azonban *nem minősülnek munkaszerződésnek és nem jelentik azt, hogy a tagsági viszony mellett külön munkaviszony jön létre a termelőszövetkezet és a tag között.* A tagsági viszonynak munkaszerződéssel való „megfejelése" olyan ellentmondás, amelynek fenntartása a más típusú szövetkezetekben sem indokolható.

A termelőszövetkezetektől eltérő helyzet alakul ki a munkaügyi kérdések szempontjából *a szövetkezeti közös vállalatok tekintetében.* Itt egyrészt olyan szövetkezeti tagok dolgoznak, akiket tartósan átadtak a vállalatoknak és akik munkaviszonyba lépnek vele. Itt áll elő az a helyzet, hogy a szövetkezeti tagok *tagsági viszonyuk mellett munkaviszonyban állanak az adott közös vállalattal.* A szövetkezeti közös vállalatokban magas az olyan alkalmazottak aránya is, akik csak a vállalattal vannak munkaviszonyban, de a közös vállalatot létrehozó tagszövetkezetekkel nincs semmi kapcsolatuk. Minden meggondolás

amellett szól, hogy *a szövetkezeti vállalatban is túlnyomórészt szövetkezeti tagokat kell foglalkoztatni,* akik úgy lépnek munkaviszonyba a vállalattal, hogy közben megtartják tagsági viszonyukat, élvezik az ezzel járó jogokat és — módosult formában — kötelezettségeiket is teljesítik.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a tagsági viszony és a munkához való, ebből eredő jog és munkakötelezettség mellett semmi nem indokolja a külön munkaviszony általánossá tételét. A tagok és a termelőszövetkezetek közötti munkamegállapodásokat azonban célszerű minél szélesebb körben elterjeszteni és általánossá is tenni. Ezek a megállapodások azonban a *termelőszövetkezeti jog keretébe tartoznak,* és alapfeltételeiket az *alapszabályban,* illetve a *munkarendben* célszerű megállapítani.

Ezzel a néhány gondolattal kívántam hozzájárulni a Társadalmi Szemle szerkesztősége által kezdeményezett szövetkezetelméleti vitához, mely a szövetkezeti kérdésekkel foglalkozó minden ember számára hasznos tanulságokat nyújt.

Dr. K. Nagy Sándor

Egységes érdekképviseleti modellt?

A Társadalmi Szemle hasábjain folyó vitában érintett elméleti kérdések közül talán a legaktuálisabb — mert a legközvetlenebbül soron levő feladat megoldását segíti — a demokratikus centralizmusról, vagyis a szövetkezetek és szövetségeik viszonyáról folyó eszmecsere. Vitaindító cikkében *Erdei Ferenc* elvtárs végül is azzal az általános — nemcsak specifikusan szövetkezetekre érvényes — megállapítással utasítja el a demokratikus centralizmus alkalmazását, hogy „A gazdasági döntéseket... minden szinten a felelős vezető szerv hozza meg, a magasabb szint gazdasági döntése tehát nem lehet kötelező erejű az alsóbb szint számára"[1]

Tulajdonosi jogok és a demokratikus centralizmus

A demokratikus centralizmusnak a szövetkezeti gazdálkodásban való érvényesülése ellen felhozható érvek közül alapvetőnek tartom *a szövetkezeti tulajdon csoporttulajdon jellegét.* A szövetkezetekben a tagok és testületek jogai *tulajdonosi jogok.* Nyilvánvaló, hogy más alapelvek szerint gyakorolhatja a tulajdonosi jogokat az össznépi tulajdont képviselő állam, mint a szövetkezeti tagság. A *szocialista állam* — a politikai helyzettől és a politikai gazdasági fejlettségtől függően — különbözőképpen oszthatja meg tulajdonosi jogait a központi állami szervek és a vállalatok között. A fejlődés bizonyos szakaszán sem a centralizált, sem a decentralizált modell nem ellentétes az össznépi tulajdon és a szocialista állam természetével. A döntés abban a tekintetben hogy miként oszoljanak meg a tulajdonosi jogok az irányító szervek és a vállalatok között — az össznépi tulajdon képviselőjéé, *az államé.*

A *szövetkezetekben* ezzel szemben a tagok csoportja az, amely a tulajdonosi jogokat gyakorolja és *minden jog* így a szövetkezetek szövetségeinek érdekképviseleti, vagy más megbízatása is — *csak a szövetkezetektől származhat.* Ezért az a véleményem, hogy *a tulajdonosi jogoknak a tagok tulajdonosi szuverenitását csorbító centralizálása* — ez ugyanis a demokratikus centralizmus lényege a szövetkezeti gazdálkodás területén — kétségtelenül *a szövetkezetek természetétől idegen jelenség.* Az a korábbi gyakorlat, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben éppen a legalapvetőbb vállalati gazdasági döntésekben érvényesült állami döntés, a többi szövetkezetekben pedig szövetségi döntés, olyan helyzetet teremtett, mintha voltaképpen a szövetségek vagy az állam volnának a tulajdonosok.

1 Társadalmi Szemle, 1968. 2. sz., 38. old.

Mi volt az oka a szövetségek ilyen szerepének?

a) A centralizált gazdaságirányítási modellben az állami központi akarat a szövetségek testületi határozatain és utasításain keresztül érvényesült. Ez természetesen korlátozta a szövetkezeti demokrácia kifejlődését, mert kivonta az alapvető vállalati döntéseket a szövetkezetek hatásköréből. Előnye volt viszont ennek — az adott gazdaságirányítási rendszer keretében — az, hogy az állami irányítást szövetkezeti irányításra váltotta át, és a fogyasztási szövetkezeteknek valamivel nagyobb önállóságra, de főleg mozgékonyságra adott lehetőséget, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közvetlen állami irányítása.

b) Magyarországon általában hamarabb jöttek létre a szövetségek, a központok, mint maguk a szövetkezetek. Ez is egyik oka volt annak, hogy a szövetkezetek és szövetségek közötti viszonyban a demokratikus centralizmus érvényesült.

c) Hosszú éveken át a fiatal, kisméretű és sokszor gazdaságilag alig életképes szövetkezetek nem is boldogulhattak erős központok nélkül. A belső munkamegosztás lehetőségének hiánya, a szakértelem elégtelensége a szövetkezeteket is a szövetségek fokozottabb igénybevételére serkentette.

Ma már alapjában véve nincsenek meg azok a történelmi és külső okok, amelyek a szövetkezeti szövetségek, központok munkastílusának jogosan bírált vonásait előidézték, és a szövetségekben már az előző években is végbement az új helyzethez való bizonyos szerény igazodás. A reform elindulása után azonban nagyon sürgető, hogy a szövetségek funkciói tisztázódjanak, munkastílusuk az új követelményeknek megfelelően alapjában változzék meg, és *a szövetkezetek és szövetségek kapcsolatának rendező elvévé* a demokratikus centralizmus helyett *a szövetkezeti demokrácia és a szövetkezetek önállósága lépjen.* Ez egyáltalán nem vezethet anarchiára vagy a népgazdaságon belüli diszharmóniára, hiszen a közgazdasági szabályozók és jogszabályok ugyanúgy közvetítik a szövetkezetekhez a központi elhatározásokat, mint az állami vállalatokhoz. Ezért *az állami és a szövetkezeti tulajdonosi döntéseken kívül másfajta döntésre nincs szükség.*

Érdekképviseletet — de hogyan?

A szövetségek elfogadott és természetes alapfunkciója az *érdekképviselet.* Ebből következően a szövetségek nem tölthetnek be hatósági funkciókat, nem lehet feladatuk a törvényességi felügyelet, nem határozhatnak meg közgazdasági szabályozókat, nem végezhetnek közvetlenül gazdasági tevékenységet, nem határozhatnak a szövetkezetek vállalati döntési hatáskörébe, valamint a tulajdonos jogkörébe tartozó kérdésekben.

Nem értek azonban teljesen egyet *dr. Novobáczky Iván* elvtárs álláspontjával,[2] aki szerint a szövetkezeti szövetségek számára *a termelőszövetkezetek érdekképviseleti szerv rendszere lehet a modell.* Azt gondolom, igaza van abban, hogy a demokratikus centralizmus helyett a szövetkezeti demokrácia és a szövetkezetek önállósága legyen a kapcsolatok alapja, s hogy ne érvényesüljön központ-kényszer. Véleményem szerint a termelőszövetkezeti szövetségek — helyes felépítésük ellenére — még korántsem érték el funkcióik teljességét. Másrészt *minden szövetség funkcióinak meghatározásában az adott szövetkezeti ágazat konkrét szükségleteiből helyes kiindulni.*

A szövetségek érdekképviseleti feladatai közül a legfontosabb: *a szövetkezetek működési feltételeiben való megállapodás az állami szervekkel.* Az érdekképviselet azt jelenti, hogy a szövetségeknek ki kell fejezniük a szövetkezetek, illetve tagjaik általánosított mikroökonómiai szintű érdekeit. Tevékenységük arra irányul, hogy a lehetséges mértékben elérjék a szövetkezeti, vállalati érdekek társadalmi elismertetését, ami állami jogszabályokban és közgazdasági szabályozókban fejeződik ki. E tevékenység kapcsán — a szocialista állam támogató jellegű szövetkezeti politikája következtében — általában jellemző lehet az álla-

[2] Megjelent a Társadalmi Szemle 1968. 8—9 számában.

mi és szövetkezeti érdek közeledése, de részletkérdésekben az ellentétes érdekeket és álláspontokat sem lehet kizárni.

A szövetkezetek azonban nemcsak a szövetkezést támogató szocialista állammal állnak kapcsolatban, hanem a piacon *a különböző állami vállalatokkal is.* Ezekkel szemben — mint elkülönült vállalatokkal szemben — nyilvánvalók az érdekellentétek, és ezek jelentősek is lehetnek. A szabályozott szocialista piac sem mentes az egyenlőtlenség, sőt — elsősorban monopolszervezetek, vagy monopolhelyzetek esetén — az alávetettség viszonyaitól. Ez a körülmény azt követeli meg a szövetségektől, hogy erőteljesen és tudatosan *segítsék elő a szövetkezetek feletti koncentrációt,* és így a szövetkezetek ne csak jogilag, hanem a piacon is az egyenlőség helyzetébe kerüljenek. Ebben a tekintetben korántsem egyforma az egyes szövetkezeti ágazatok helyzete. A mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél elsősorban azokon a területeken fejeződik ki élesebben az egyenlőtlenség, amelyeken nem érvényesülnek állami árak, tehát jelenős, de nem alapvető területen. Az áron kívül természetesen a gazdasági kapcsolatok minden mozzanatában érvényesülhet valamilyen formában egyenlőtlenség.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek többsége nagyüzem, és közülük sok eléri, vagy megközelíti a mi objektív lehetőségeink között elérhető optimális üzemnagyságot. Ezért az *alaptevékenység* tekintetében alig alakul ki társulás, nincs jelentős egyesülés sem. Az üzemen felüli koncentráció elsősorban az értékesítés, a feldolgozás és a melléktevékenységek tekintetében fejlődik és kívánatos. Ezzel szemben *a fogyasztási szövetkezetek* általában a mi objektív feltételeink között lehetséges minimális vállalatnagyság közelében helyezkednek el. A fogyasztási és értékesítő szövetkezetek átlagos vállalati nyeresége csak egytizede, forgalmuk az egyes szakmákban 2—5 százaléka a versenytárs állami vállalatok hasonló teljesítményeinek. Versenyképességük az alaptevékenység tekintetében azon múlik, *milyen mértékben valósul meg a szövetkezeteken felüli koncentráció.* Ezért feltétlenül jelentős számban jönnek majd létre helyi és körzeti szövetkezeti közös vállalkozások és más társulások, amelyeknek irányítását az alapítók közvetlenül végzik, de a szövetkezetek előreláthatólag kénytelenek lesznek a nagy kereskedelmi vállalatokkal való verseny és a nagyiparral való kapcsolatok kiépítése érdekében megyei, több megyére kiterjedő, sőt országos társulásokat is létrehozni. Enélkül a fogyasztási és értékesítő szövetkezetek nem lesznek versenyképesek, és nem tudják megfelelően végezni a tagok szolgálatát. Úgy vélem, e téren a legjelentősebb a különbség a termelőszövetkezeti szövetségekhez képest.

Ezeknek a vállalatoknak, beszerző vagy értékesítő központoknak, irodáknak létrehozásánál *a szövetségek aktív szervezők,* sőt a szolgáltató jellegűeknél *alapítók* is lehetnek. E szövetkezeti szervek szövetkezeti érdekű működését az érdekelt tagszövetkezetek kollektív döntéseivel, részben pedig e vállalatok, irodák vállalatgazdálkodási és érdekeltségi rendszerével lehet biztosítani.

Véleményem szerint *a szövetkezetek feletti gazdasági koncentráció racionális rendszerének és módszereinek kialakítása a fogyasztási szövetkezetek területén a szövetségek egyik fontos feladata,* természetesen nem határozatok, hanem ajánlások, vagy állami jogszabályok kezdeményezése formájában, és a szövetkezetek érdekeire épülő önkéntes csatlakozás révén.

A fogyasztási és értékesítő szövetkezetek szövetségeinek funkcióiban bizonyos *eltérés* keletkezhet abból is, hogy a fogyasztási szövetkezetek tagjainak anyagi érdekeltsége kétségtelenül *alacsonyabb szintű,* mint a termelőszövetkezetekéé. Ez a szövetségektől nagyobb aktivitást követelhet meg az ellenőrzés terén és nem ellentétes az érdekképviseleti funkcióval, ha a szövetség ezt szolgáltatásként végzi, s az ellenőrzés nyomán teendő intézkedéseket a szövetkezetek igazgatósága vagy közgyűlése határozza meg.

Kádár István

„Eszközlekötési járulékot" vagy „felhalmozási jutalékot"?

Élénk érdeklődéssel figyelem a szövetkezetek elméleti kérdéseiről folyó eszmecserét. A kibontakozott vita színvonala, sokrétűsége és élénksége még feltűnőbbé teszi, hogy szeptemberig még szó sem esett a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek egy, a jövőben még erősödő konfliktusáról. *Dr. Zoltán Zoltán* elvtárs ötletdús hozzászólásában már érinti a problémát, de véleményem szerint félreérti. „A háztáji földek juttatásával, vagy a földjáradék fizetésével"[1] ugyanis a szövetkezeti tagok nem a közös vagyon fejlesztéséért hozott áldozatért vannak honorálva. A *Zoltán* elvtárs által javasolt „eszközlekötési járulék" is idegen a szövetkezet természetétől. Miről is van szó?

Egy sajátos ellentmondás

A gyakorlatban mind általánosabbá válik a dolgozók szocialista öntudatának és egyéni anyagi érdekeltségének összekapcsolása. Az elmúlt évek agrárpolitikája is egyértelműen azt bizonyítja, hogy a termelőszövetkezeti tagok *egyéni anyagi érdekeltségének biztosítása* rövid idő alatt is jelentős javulást eredményezhet. Ugyanakkor sajátos ellentmondás az, hogy amikor általában ismert a termelőszövetkezeti közös vagyon növelésének szerepe, és a termelőszövetkezeti gyakorlatban általánosan el van terjedve az egyéni anyagi érdek szem előtt tartása, *a közös vagyon növelésében való egyéni anyagi érdekeltség nincs biztosítva.* Sőt még addig sem jutottunk el, hogy magát a problémát kellőképpen felismerjük.

A jövedelemelosztásnál érvényesített egyéni anyagi érdekeltség elsősorban a közös munkába való bekapcsolódásra és magasabb termelési eredményekre ösztönöz. Több áttételen keresztül ez a felhalmozásban is bizonyos érdekeltséget jelent. Az összefüggés azonban annyira távoli, és az ellene ható tendenciák annyira erősek, hogy a termelőszövetkezeti tagok úgy érzik: minden felhalmozasra fordított forint közvetlenül megrövidíti őket.

Tehát olyan *gazdasági és jogi ösztönzők* megalkotása és alkalmazása látszik indokoltnak, amelyek figyelembe veszik, hogy *ki mennyivel járult hozzá a közös vagyon növeléséhez.*

Milyen buktatókat kell elkerülni?

A közös vagyon növelését szolgáló egyéni anyagi érdekeltség biztosításánál a következő hibák elkerülése szükséges:

1. El kell kerülni az olyan megoldási módokat, amelyek *valamilyen formában rögzítik az egyéni gazdálkodás vagyoni differenciáltságát.* Hasonló megfontolások alapján vetették el a 7. sz. tvr. előkészítésekor a *részjegyet* és *vagyonbetétet,* bár többen javasolták ezek bevezetését.

2. Nem szabad olyan megoldási módokat sem alkalmazni, amelyek *szerzett jogokat, behozhatatlan előnyöket nyújtanak a régebben belépett tagoknak.*

3. Ügyelni kell arra is, hogy ne keletkezzen olyan ellentmondás, amely akadályozná a *női egyenjogúság erőteljesebb gyakorlati megvalósulását.*

4. Végül egy olyan, *ideológiai jellegű ellentmondás elkerülésére is ügyelni kell,* amelyet a kapitalizmus antimarxista ideológiai fegyverei mellett a paraszti múlt hagyományai is táplálnak. Amikor a felhalmozott vagyon növeléséhez egyéni anyagi érdekeltséget kapcsolunk, mind a jogi rendezésnek, mind a propaganda- és agitációs munkának azt a nézetet kell erősítenie, hogy *a gazdagság növekedésének a munka a forrása.*

Ha előre felmérjük a lehetséges buktatókat, akkor olyan megoldási módokat lehet kialakítani, amelyekkel ezek elkerülhetők.

[1] Társadalmi Szemle, 1968. 8—9. szam, 89. old.

A megoldás módjai

1. Elsősorban olyan *jövedelemelosztási formák* elterjedését kellene támogatni, amelyek jobban elősegítik a szövetkezeti közös vagyon gyarapodását.

2. A *közvetlen* érdekeltség megteremtése érdekében kívánatos volna, ha bizonyos időszakokban külön jövedelemben: *„felhalmozási jutalékban"* részesülnének a szövetkezeti tagok.

3. A tagsági viszonyból eredő *jogok gyakorlását* bizonyos mértékig össze kellene kötni a közös vagyonhoz való hozzájárulás mértékével.

4. Végül azzal is növelni lehetne a tagoknak a közös vagyon növelésében való egyéni érdekeltségét, ha *a szociális juttatások* egy részét, illetve ezek mértékét, függővé tennék a közös vagyon növeléséhez való hozzájárulásuktól.

Az 1., 3., 4. számú megoldási mód ismertebb és nagyrészt megoldott, ezért csak a 2. módszert vázolom fel röviden.

„Felhalmozási jutalék"

A termelőszövetkezeti tagságnak a felhalmozásban való érdekeltségét erőteljesebben szolgálná az, ha a termelőszövetkezetek számvitelében kialakítanánk a *„felhamozási egység"* mutatót, és a szövetkezeti tagok a rendelkezésükre álló felhalmozási egységek alapján *„felhalmazási jutalék"* címen többletjövedelemhez jutnának. Az új gazdasági mechanizmus csak növelte az egyéni anyagi érdekeltség megteremtésének szükségességét ezen a területen is — mert a termelőszövetkezetek önálló elszámolásának fejlődésével előtérbe kerülnek a fogyasztás és felhalmozás vélt és tényleges ellentmondásai.

A *„felhalmozási egység"* mint számviteli mutató, nyomon követné a közös vagyon növekedését és ezt a vagyon növekedésének forrásával, a *munkával* hozná összefüggésbe.

A tagonként elért „felhalmozási egységeket" meghatározott időközönként (öt-tíz évenként) összesítenék, és a szövetkezeti tag felhalmozási egységei alapján *„felhalmozási jutalék"*-ban részesülne a tiszta jövedelemnek erre a célra elkülönített részéből.

A *„felhalmozási jutalék"* forrása a szövetkezetekben létrehozott és realizált bruttó jövedelem lenne. Kifizetéséhez az volna szükséges, hogy a személyes jövedelemre szolgáló összeget egy további részre bontsák. A *felhalmozási jutalékot* a nyereségrészesedés és az évvégi kiegészítő részesedés egy részéből lehetne fizetni. Egyik részét minden évben előre megterveznék, és ez az összes tervezett jövedelemnek egyik része volna; a másik része az évenként fizetett nyereségrészesedés nagyságától függne. Az arányokat és az összeg nagyságát a szövetkezeti közgyűlés határozná meg.

Felhalmozási egységet és jutalékot *csak a szövetkezeti tagok* kapnának. Csak a tag az, akinek a jelenlegi jövedelmét a beruházások csökkentik, s ő mond le a közös vagyon növelése érdekében az adott évben kioszthatő jövedelem egy részéről. A nem tagsági viszonyban levő szövetkezeti dolgozók ösztönzése jövedelemelosztási formák kapcsán valósul meg (prémium, nyereségrészesedés stb.).

A felhalmozási jutalék formailag az ipari üzemekben, a bányászatban alkalmazott *hűségjutalomhoz*, illetőleg a Munka Törvénykönyve 124. §-ában a vállalatok dolgozói számára biztosított *jubileumi jutalomhoz* hasonlítana, de *közgazdasági tartalmát* tekintve elvileg is eltérne ettől, mert *jövedelemként* jelenne meg, és forrása sem a központosított tiszta jövedelem, hanem *a tagok által létrehozott új érték lenne.*

Ez a megoldási mód azt fejezi ki, hogy aki bizonyos időn (öt-tíz éven) belül másoknál nagyobb mértékben járult hozzá a közös vagyon növeléséhez, az ennek az anyagi előnyét is élvezi.

Természetesen e javaslat megvalósítása csak azokban a szövetkezetekben reális, amelyekben nem az amúgy is alacsony részesedést kell tovább bontani, hanem amelyekben a havi jövedelem színvonala elérte vagy túlhaladta a bérből és fizetésből élőkét.

Úgy vélem az az elméleti felismerés, hogy a szövetkezeti forma nem átmeneti jelenség a szocialista társadalomban, indokolttá teszi, hogy a vita a szövetkezeti közös vagyon gyarapításával kapcsolatos véleményekre is kiterjedjen.

Zs. dr. Bouska Éva

Szerepmegosztás

(Hozzászólás Vitányi Iván cikkéhez)

Ne tagadjuk le: szívesen elábrándozunk az irányítatlan művészeten. Azon a művészetalkotó és műveszetszervező gyakorlaton, amelybe „fölülről nem szól bele senki". Nemcsak az irányított ábrándozik el szívesen, hanem az irányító is, hiszen ha az előbbi kényelmetlennek érzi a szerepét, az utóbbi még hálátlannak is.

Csakhogy erre a szerepmegosztásra szükség van. A művészeti életnek *elkerülhetetlen* velejárója, hogy irányítsák. Az a szerencse, hogy az osztályharc szigorú példái figyelmeztetnek erre újból és újból, kizökkentve, *helyre*zökkentve bennünket ábrándozásainkból. Az idei nyár két szélsőséges példája: Párizsé és Prágáé. Mindkét példa illúziókat foszlat: Párizsé a francia polgári demokrácia nyújtotta szabadság korlátlanságának illúzióját, Prágáé a „demokratikus szocializmus" által nyújtható szabadság korlátlanságának illúzióját. Miközben De Gaulle a maga osztályharc-logikája szerint elbocsájtásokkal büntette meg a sztrájkoló tévéseket, rádiósokat, és egy sótlan hivatalnokot ültetett állandó kommentátorként a kamerák elé, Prágában maga a nonszensz látszott megvalósulni: a teljes irányítatlanság, a művészeti és tömegkommunikációs fórumok korlátlan szabadsága. Hogy az előbbi szükségszerűen következett a polgári demokratikus diktatúrából, azt bizonyítani sem kell; hogy az utóbbi szükségszerűen vezetett a szocialista demokratikus diktatúra tagadásához, sőt maga volt e diktatúra tagadása, *potenciálisan* tehát egy anarchisztikus polgári demokratikus diktatúra követelése, az is nyilvánvaló. Hiszen a „teljes" szabadság eleve önellentmondásos. Ahol „mindent szabad", ott valami nagyon fontosat nem szabad: *kimondani és érvényesíteni azt, hogy igenis nem szabad mindent.*

Vitányi Iván cikke tehát rendkívül fontos és időszerű témát tárgyal, s mivel nemcsak deklaráltan, hanem alkalmazott módszerében is marxista indítékú, szükségszerűen a művészetirányítás *igenlésének* körén belül mozog, kutatva ennek az irányításnak az optimális módszereit. Amit a „heurisztikus irányításról" mond, az szellemes is, meggyőző is — nincs vele vitám. Ellenkezőleg: támogatni és fölerősíteni szeretném egyik vezető gondolatát.

Vitányi ezt írja: „A művészet irányítása... *kétszeresen heurisztikus:* heurisztikus a művészet és az irányítás folyamata egyaránt." Később pedig ezt: „Irányítható egyáltalán a művészet? A kérdés azért is hamis, mert mindig is irányították. Irányítják azok a művészek, akik jelentős művet alkotnak és irányítják azok a gondolkodók, akik az alkotó művészeket befolyásolni tudják... Rajtuk keresztül tudjuk befolyásolni a művészet egyetemes fejlődését. Ehhez először velük is szót kell értenünk, az ő eszmei fejlődésükre kell hatni tudnunk, és tőlük kell eszméket nyernünk." Az általam fölerősíteni kívánt gondolat, azt hiszem, világos: az irányító és az irányítandó kölcsönhatásáról van szó. Arról, hogy irányítani — különösen művészetet irányítani — csak hatalmi helyzetből lehet ugyan, de gyümölcsözően csak akkor, ha az irányító nem privilégizálja, hanem — az irányított művészekkel együtt — *szolgálja* ezt a hatalmat. Magyarán: *a művészet-irányítás demokratizmusáról van szó.* Ebből pedig szükségszerűen következik néhány praktikus követelmény. Megpróbálom felsorolni őket.

Először: a művészet irányításának „kétszeresen heurisztikus" jellege, ha jól értettem, megköveteli a Vitányi említette *szabályozás*-módszerek további erősítését és finomítását. Gondolom, ide tartozik a gazdálkodási reform kulturális hatókörének az a pénzügyi szabályozó rendszere, amelyet egyesek hajlamosak a „giccsadó"-ra egyszerűsíteni, s amelynek további és állandó finomításán szinte kultúránk egész közeljövője múlik.

Másodszor: ez a mechanizmus csak szilárd művészeti *értékrendszer* alapján működhet hasznosan, csak így várható el, hogy a heurisztikus irányítás a spontánul érvényesülő kontraszelekciós tendenciák ellen működjék, elválasztva (és felragyogtatva) a nemesfémet a salaktól.

Harmadszor: a művészet-irányítás tehát elkerülhetetlenül szelekciós „káderpolitika", de hogy jól működjék, nem alapulhat kizárólag a „hivatalból" irányítók személyes ízlésén, csak az *irányítók és irányítandók olyanfajta kölcsönhatásán,* amelyben tulajdonképpen az irányítandó is irányít. Gyakorlatilag ez azt jelenti, amit Vitányitól idéztem, még gyakorlatibban: a művészeti alkotóműhelyek (a szövetségek, a folyóiratok stb.) felelősségének, hatáskörének, szavuk súlyának a mostaninál nagyobb fölerősítését.

Negyedszer: jelenti az alkotóműhelyeken belüli és közötti *viták felfokozását* is, mert szilárd és mégis „heurisztikusan" változó művészeti értékrendszer csak az erők összecsapása, az értékek szüntelen polarizálódása útján alakulhat ki.

Ötödször és végül: a demokratizmushoz *a közítélet-serkentés és a fölserkent közítélet figyelembevétele* is hozzátartozik. Csak egyetlen példát: váljék a legtágabban vett „szakma" ügyévé a teljesítmények díjazása. Legyen vitatott közügy az, hogy kik kapjanak művészeti, irodalmi díjat, sőt szaporodjanak el a belső szakmai díjak is. Vitatkozzunk és szavazzunk, nem azért, hogy játsszuk, hanem azért, hogy éljük-érezzük fontosságunkat.

Bár játszani sem rossz, ha *valódi* szerepet kap mindenki. Mert a szerepmegosztás elkerülhetetlen ugyan, de hogy az irányítottak kényelmetlennek, az irányítók pedig hálátlannak érezzék a szerepet, az elkerülhető. Hiszen az irányítást olyan társadalmi érdek követeli, amely egyúttal a művészet legbensőbb *önérdeke* is.

Faragó Vilmos

Egry József: Kikötőmunkások

A művészet vagy a művészeti élet irányítása?

(Hozzászólás Vitányi Iván cikkéhez)

Vitányi Iván **Művészet és irányítás** című cikke, amely a Társadalmi Szemle 8—9. számában jelent meg, szellemes, hasznos írás. Hogy a művészetirányítás lehetséges, illetve történetileg kialakult változatait a kibernetikától kölcsönzött terminusokkal jellemezte, azzal a már kialakult ítéletek frappáns tudatosításához járult hozzá. Hogy az előre programozott „vezérléses" metódus elméleti leírását a dogmatizmus voluntarista recept-politikájával, a csak stabilizálásra programozott „szabályozási" rendszert a párt- és állami irányítást kétségbevonó polgári törekvésekkel, s az újat is megragadni képes „heurisztikus" irányítás jellemzőit az 1957 utáni művészetpolitika állandóságában is változó természetével vetette össze — azzal kétségtelenül sajátosan meggyőző hatást ért el. Még akkor is, ha mindaz, amiben megerősít, a művészetpolitikában — más terminológiával — már jó ideje megfogalmazott feladat, sőt élő gyakorlat.

Az újszerű megfogalmazás Vitányi cikkében tehát nem csupán formaérvényű. A művészet-irányítás hatásos megértetésén túl azonban olyan más irányultságot is kifejezésre juttat, amellyel már nem lehet, vagy csak korrekciókkal, kiegészítésekkel lehet egyetérteni. Az irányítás elvont módszeréből való kiindulás ugyanis csak a találó leírásra bizonyult hasznosnak. Egy ponton minden hasonlat sántítani kezd. Vitányinál is — amikor az utolsó évtized (lényegében a mai helyzet) javaslattevő elemzéséhez ér — az analógia elvontsága már félreértések forrásává is válik.

Cikkében, ha lappangva is, **a művészet-irányításnak egy redukált, leszűkített értelmezése kísért.** Nevezetesen az, hogy egyfelől van a művészet (a művek és az alkotók világa), másfelől egy erre specializált közvetlen irányítás. Vitányi nyilván tudja — de gyakorlatilag mégsem számol vele —, hogy a művészet végső mozgatója a társadalmi valóság, s hogy a művészetekre a párt- és állami vezetés a legérdemlegesebb hatást a társadalom irányítása révén gyakorolja. De ezen a — különben igen fontos — általánosságon belül, a szűkebb művészetirányítás tárgya sem „a" művészet, **hanem a művészet és a tömegek közötti kapcsolat.** Bár Vitányi ennek a kérdésnek is szentel néhány bekezdést (főleg a dogmatikus-vezérléses irányítás ebbéli hibáját illusztrálja találóan a Bartók—Zerkovitz példával), tanulmányának egésze mégsem erről a művészet-irányításról, hanem egy elvileg tulajdonképpen nem is létező csak-művészet-irányításról szól. Még az irányítás heurisztikájának javítási lehetőségeit is jóformán csak ebből a szempontból vizsgálja.

Nagyrészt ezzel függ össze, hogy az általa „negatív szalámi-taktikának" nevezett jelenséget (hogy ti. a dogmatizmus felszámolása során úgy nyomultunk lépésről lépésre előre, hogy közben lépésről lépésre adtuk fel különböző művészeti irányzatokkal szemben korábbi elítélő álláspontunkat) — nem ítéli meg reálisan. Egyrészt maga is egyetértőleg állapítja meg, hogy a Művelődéspolitikai Irányelvek olyan elvi keretet adtak, „amelyben azután a kultúrpolitikai gyakorlatnak lépésről lépésre haladva kellett a pontosabb körvonalakat megrajzolnia". Zenei példája kapcsán mégis hibáztatja, hogy a dogmatizmus sommás elítélése alól Bartókot, Debussyt, Honeggert, Stravinszkijt, Schönberget **nem egyszerre, hanem részenként,** folyamatosan vontuk ki. Az a tényleges művészet-irányítás azonban, amely a művészeti élet (alkotó — mű — esztétika — kritika — terjesztés — propaganda — közönség) korrelatív tényezőinek egységét tartja szem előtt, s ezt az egészet is az ország általános társadalmi-ideológiai helyzetének összefüggéseiben ítéli meg, semmit sem kezdhet és kezdhetett volna az „egyszerre" történő korrekció csak formálisan

logikus igényével. Mind a XX. századi klasszikus értékek, mind a jelenkori értékek esetében a korrekciós folyamat **nemcsak a marxista esztétikai gondolkodás és kritikai gyakorlat „helyreállítását", hanem a széles közvélemény tudatának formálódását is feltételezte.** Ez viszont elválaszthatatlan volt a társadalmi, politikai, ideológiai folyamat alakulásától.

S valahol ezen a ponton kell újragondolnunk és kiegészítenünk Vitányi további gondolatmenetét. Mert a folyamatszerűséget — legalábbis mint igen ellentmondásos jelenséget — elmarasztalja (egyszerre volt „előrenyomulás" és „hátrálás"), de erről a „negatív szalámi-taktikáról" mint **látszatról** is beszél, amelyet szubjektív hibák okoztak. Mégpedig: hogy a korábbi sommás elítélést a kritikátlan befogadással cseréltük fel (és ez igaz). Másrészt pedig nem ismertük fel, hogy itt korrekciós tendenciáról van szó, és minden átmeneti álláspontot végleg esnek hirdettünk. Ez a vélemény azonban már kiegészítésre szorul. Ne feledjük, hogy ez a korrekciós folyamat azokkal **a jobboldali nézetekkel való szüntelen harcban,** vitában ment végbe, amelyek a XX. kongresszus óta napjainkig a korrekciót a művészeti életben is revizióvá próbálták torzítani. Másrészt olyan **„balos" nézetek** is kísérték ezt a folyamatot, amelyek magát a korrekciót sem akarták. Mindez különösen komplex helyzetet teremtett: a művészeti élet vitáiban a jobboldali nézetek a „helyesbítés", a „baloldaliak" a jobboldallal való harc álarcát ölthették és öltötték is magukra. Ezért az elméleti vitaporondon, a kétfrontos harc vitaállomásain a helyes álláspontok is szükségképpen mintegy „kvantáltan", tehát csak a véglegesség igényével alakulhattak ki, s még inkább állt ez az irányítástól közvetlenül függő publikációs döntésekre. Másfelől azonban éppen ez a „kvantáltság" biztosított olyan folytonosságot, amely harmonizált az ideológiai élet egészének alakulásával, és kizárta, korlátozta akár annak, akár a szűkebb művészeti közvéleménynek megrendülési-kisiklási veszélyét. Úgy érzem, Vitányi „negatív szalámi-taktika"-elmélete (az elnevezésben is benne rejlő kritikai hangsúlya) az irányítás tekintetében azon alapszik, hogy utólag, elvontan és logikailag közelít meg egy olyan folyamatot, amely komplex gyakorlatban zajlott le.

S ha eddig inkább csak kiegészítettem, ezen a ponton kezdődnék az igazi vitám Vitányi cikkének intenciójával. Ő ugyanis nemcsak visszapillantóan beszél a „negatív szalámi-taktikáról", hanem mint a mában és a jövőben fenyegető veszélyről is. Úgy véli, hogy a napjainkban kezdődő, második, kezdeményezőbb, valóban heurisztikus szakaszban el kell kerülnünk ennek a „negatív szalámi-taktikának" a hátrányait, ki kell küszöbölnünk az előző, korrekciós periódusnak ezt a káros maradványát. Ehhez — hangsúlyozza — szilárd esztétikai értékrendre van szükségünk, és ebben maradéktalanul igaza is van. Csakhogy ennek a helyes igénynek cikke intenciója, gondolatmenete ellentmond. Az a véleménye, hogy a mostani szakaszban többek közt azzal kerülhetjük el a hátrálás látszatát, illetve tényleges veszélyét, hogy átmeneti álláspontjainkat többé nem hirdetjük véglegesnek, hogy a csalhatatlanság-érzésnek még a látszatát is elkerüljük. Hiszen — írja — „véleményünk minden megváltozásakor valakinek igaza lesz, aki már korábban is a mi mostani álláspontunkra helyezkedett". Majd Vitányi ezen az alapon szinte korlátlanul ki akarja szélesíteni az irányítás demokratizmusát. (Tudniillik minél több csoportot vonunk be a döntésbe, annál kevesebben mondhatják véleményváltozás esetén, hogy nekik volt igazuk.) Azaz: úgy bírálja az előző szakaszt, annak maradványaitól úgy határolja el ezt a jelenlegi újat, hogy épp a legkevésbé kívánatos vonatkozásban teremt köztük folytonosságot.

Anélkül, hogy azt mondanánk, hogy a dogmatikus torzítások korrekciója maradéktalanul végbement, ez nagyjából (publikációs szempontból éppúgy, mint az esztétika, kritika és közönségtudat vonatkozásában) mégis lezajlottnak vehető. Ebből azonban az is következik, hogy a „heurisztikus és hátrálásos" változások iránta, üteme szükségképpen „lelassult", a korrekciós folyamat során birtokba vehető hagyomány- és élő mű-

vészeti körletek mindinkább „kimerülnek", „elfogynak". Jellemző például, hogy az elmúlt évtizedben az Európa Kiadó egy ideig — a korrekciós felzárkózás idején — ontotta a figyelemre méltó, eladdig kirekesztett értékeket, és olvasónak, kritikának, esztétikának egyaránt gyors tempót „diktált", az utóbbi években pedig egyre inkább kénytelen a kurrens termés csak „lassúbb" üteméhez igazodni. Azaz amennyiben szakaszváltásról beszélünk, az annyit jelent, hogy az irányítás, általában az egész művészeti élet heurisztikája más természetűvé vált. A „helyreállító" folyamat gyors tempóját felváltotta **az élő művészet fejlődésének normális ritmusú követése.** Ezzel együtt a hátrálásnak, a „negatív szalámi-taktika" látszatának és tényleges veszélyének helyébe az alaposabb szellemi emésztés lehetősége, a művészeti tudat szervesebb, mert lassabban épülő folytonossága, az esztétikai-kritikai stabilizálódás lépett. Ilyen körülmények közt tévedés a korrekciós periódus gyors mozgásának konzekvenciáit egy nagyjából már az élő folyamattal egálba került vagy kerülő mára és holnapra kiterjeszteni, s tanulságként a véleményalkotások és irányítási döntések átmenetiségét, ideiglenességét mint receptet hangsúlyozni.

Tévedés, legalábbis ebben a formában, ilyen gondolatmenet alapján. Mert az igaz — de egyben más kérdés is —, hogy van és lesz változás az irányításban, hiszen a világ, s benne a művészet szüntelenül változik, fejlődik. S ennek a természetes folyamatnak az újszerűségeit az esztétikának és az irányításnak különös érzékenységgel kell tudomásul vennie, ösztönöznie és felkarolnia. Az irányítás elvisége és a marxista esztétika objektivitása ebben az értelemben **nem jelentenek és nem jelenthetnek metafizikusan értelmezett változatlanságot,** még kevésbé valamiféle „csalhatatlanságot". Sőt az irányítás alkalmi döntéseit — persze elvi határok közt —, de praktikusan mozgó koordináták is befolyásolhatják. Hogy történetesen milyenek egy színházi évad műsorának ideológiai hangsúlyai, hogy milyenek egy-egy művészeti ág kritikai bázisának erőviszonyai, egészen addig, hogy milyen a pillanatnyi külpolitikai helyzet, mindez — ismétlem — elvi keretek közt, formálhatja az alkalmi döntések karakterét. Azaz van ma is és lesz holnap is olyan látszat-„heuréka" vagy látszat-„hátrálás", hogy egy-egy könyvet ma nem adunk ki, de holnap igen, egy darabot ma nem mutatunk be, de egy év múlva igen. Aminthogy biztosan lesznek publikált alkotások, amelyekről utólag bizonyosodik be, hogy közzétételük s ezzel együtt megítélésük helytelen volt. De mindez — az irányítás inspiratív együttmozgása a művészettel, a kulturális-ideológiai és végső soron társadalmi élettel — mindez **nem olyan jellegű és természetű változásokat, ítélet-módosulásokat, az irányítás számára nem olyanfajta „heurisztikát" jelent, amelyre a korrekciós folyamat relatíve gyors mozgásából adódó tanulságok** — azaz a felfokozott átmenetiség-tudat — **kiterjeszthetők lennének.**

Hogy azonban itt „szakaszokról" beszéltem, az részemről tulajdonképpen a vita érthetősége miatt tett engedmény volt. Alapjában véve **nem értek egyet a szakaszolással,** pontosabban annak Vitányi részéről történt indoklásával. Ő ugyanis az első szakaszt — annak heurisztikus értékét ugyan méltatva — mégis **negativitása** alapján különbözteti meg s állítja, ha rejtetten is, szembe az általa feltételezett (vagy kívánatos) második szakasszal. „Az előző szakaszban — írja — sok kétségtelen eredményünket jellemezte valamilyen negativitás; gyakran azt kellett sikernek elkönyvelnünk, hogy egy-egy jelentős művet meg tudtunk védeni a bal- vagy jobboldalról jövő nyomás ellenében. (Az elsőre a Rozsdatemető, a másodikra a Hideg napok lehet példa.) S ebben — folytatja — az a negativitás, hogy olykor még csak a régi hibáink ellenében nyomultunk előre, az előrenyomulás tehát nem egy új terület elfoglalása még, hanem voltaképpen a régi visszafoglalása."

Úgy gondolom, csak egyoldalú megítélés tarthatja negatív színezetűnek, ha éppen realizmusuk révén újszerű művek (amelyek sorában a Rozsdatemető vagy a Hideg napok valóban csak példák lehetnek) támadásokkal szemben és az irányítás támogatása révén kaptak nem-

csak polgárjogot, de elismerést és propagandát is. Hiszen az irányítás „heurisztikus" beállítottságának **az ellenállás leküzdése éppenséggel egyik próbaköve,** és az semmiképpen sem merülhetett ki, s nem is merült ki az elhárítás negatív gesztusában. Ellenkezőleg: az irányítás ebből a szempontból a tartalmas új tényleges értékeinek pozitív átértésén, elsajátításán, kifejtésén alapult és ezek művészetpolitikai érvényesítésében állt. (Eltekintve attól, hogy az elmúlt évtized jelentős alkotásai körül kialakult — az irányítás befolyásától természetesen nem ment — vitákat sem lehet a maradványnézetek puszta leküzdésére redukálni. Azok a marxista esztétika egyidejű gazdagodását, a művészetkritika nagyobb árnyaltságát eredményezték, illetve a legszélesebb művészeti közvélemény nagyfokú öntudatosodásához járultak hozzá.) Azaz a Vitányi szerinti első szakasz **minden tekintetben megfelel azoknak az ideálkövetelményeknek, amelyeket ő a csak mostanában kezdődő második szakasz vonatkozásában hangsúlyoz.** Megvolt már akkor is „az újhoz való új viszony". Az új akkor sem volt zavaró momentum, hanem „az egész rendszer működésének nélkülözhetetlen eleme". Éppen ezért indokolatlannak érzem — ennek és csak ennek a megkülönböztetésnek alapján — a művészet-irányítás „új" szakaszáról beszélni. Ha az eddigi művészeti-irányítás újat, értékeset felkaroló (heurisztikus) beállítottságát a valóságnak megfelelően hangsúlyozzuk, ha a jobb- és „baloldali" torzítások elleni harcot nem „negativitásként", hanem a heurisztikus magatartástól elválaszthatatlannak tudjuk, és ezeknek az alkalmazásáért a **folytonosság** alapján küzdünk, akkor aligha van Vitányi javaslatának és szakaszolásának elfogadására szükség.

Amit Vitányi Iván a szilárd marxista értékrend kialakításáról ír, azzal csak egyetérteni lehet. De absztrakt igénye itt is kiegészítésre szorul. Éppen mert az irányítás, a társadalom egészében szemlélt művészeti életre, s nemcsak a művészeti alkotófolyamatra vonatkozik, a marxista esztétika ítéletei és az irányítás döntései közt — bármennyire azonosak is az elvek — nincs közvetlen, áttétel nélküli megfelelés. Ez a „különbség" mindenekelőtt ott kezdődik, hogy az irányítás alapjában véve nem a marxista esztétika mégoly általános — mondjuk, egyes irányzatokra vonatkozó — álláspontjaira épít, hanem arra, hogy mit vall a marxizmus (s ennek alapján persze az esztétika) a művészetek társadalmi szerepéről. Az irányításban a kulcskérdés mindig **a művészetek társadalmi szerepének értelmezése** volt. Ez határozta meg — korlátozóan a dogmatizmus idején, inspirálóan ma — az irányítás hatékonyságát. Azért emlékeztetek erre, mert Vitányi neheztelően említi, hogy azért nincs kikristályosodott értékrendszerünk, mert „a marxista esztétika — beleértve mindenekelőtt Lukács György munkásságát — nem is ennek kialakítására irányult eddig, inkább a művészettel kapcsolatos általános elvi kérdések — a művészet sajátossága stb. tisztázására". Holott ennek fontosságát éppen az irányítás szempontjából, alig lehet túlbecsülni. Hiszen minden, az irányítást közvetlenül érintő vita mindig a művészetek társadalmi szerepéről, ezzel szoros összefüggésben a művészetek sajátszerűségéről alkotott véleményekkel függött össze, s az irányítás változásai e nézetek változásaiban fejeződtek ki.

A marxista esztétika bizonyos értelemben nem is egyéb, mint a művészetek sajátlagos szerepéről alkotott nézetek konkrét alkalmazása. Azaz a művészeti irányzatok megítélése is végső soron sajátos társadalmi szerepük hatékonyságának mértékétől függ. Ezt viszont azért hangsúlyozom, mert Vitányi a marxista esztétika értékrendszer szilárdságának kritériumaként jelöli meg, hogy az ne tartson egyes művészeti irányzatokat „eleve jónak vagy eleve rossznak". Szöveg szerint természetesen csak azt a fajta előítéletet hibáztatja, amely „külsőleges jegyek alapján" elfogult. Külsődleges jegyeken azonban olyan, **a művészi funkciótól elválaszthatatlan** tartalmi-szemléleti jellemzőket ért, mint a „zene hagyományosan tonális vagy dodekafon jellege, a képzőművészet figurális vagy nem figurális minősége". Holott nem hihető, hogy az ezekkel szembeni közömbösséget bármely, önmagát szilárdnak tartó esztétikai értékrendszer megengedhetné magának. Az „irányzatok reális, kritikai, tartalmuk és formájuk egésze szerinti

elemzése", amelyet maga Vitányi is igényel, természetesen szükséges, de ebből éppen az kell következzék, hogy **az irányzatokkal szemben — sajátosságuk szerint értelmezett, tényleges funkciójuk alapján — differenciált álláspontokra jussunk.** Az irányzatokkal szembeni teljes elfogulatlanság, maradéktalan nyíltság — ma, mikor a társadalmi tartalmaktól megfosztott álművészeti irányzatok világszerte léteznek és keletkeznek — az irányítást legfőbb feladatától fosztaná meg, attól tudniillik, hogy biztosíthassa és támogathassa a művészet legtágabb értelemben vett társadalom-szolgálatát.

De ha ettől — feltéve, de meg nem engedve — eltekintünk is, különbséget kell tenni egyfelől a marxista esztétikában művelt differenciált elemzés, annak igénye, másfelől az irányítás szempontjai, az irányítással szemben támasztott igény közt. Vitányi ugyanis, mikor a „visszavett" XX. századi zeneszerzők felsorolását azzal zárja: „Ma már — nagyon helyesen — a Schönberg utáni elektronikus, stochasztikus és más zenei irányzatok esetében is differenciált megítélés igényével lépünk fel" — a kettő összekeverését sugallja. Holott — és ezt e „sugallattal" ellentétben hangsúlyozom — **ami a marxista esztétika számára differenciált elemzés tárgya, az az irányítás számára nemcsak befogadható (publikálható), hanem kategorikusan elutasítható-elutasítandó is lehet.** Egy kérdés a differenciált (tehát adott esetben relatív értéket is feltáró) elemzés és más, az irányításra tartozó kérdés annak eldöntése, hogy eléri-e ez a relatív érték a publikálhatóság küszöb-értékét. (És természetesen megfordítva: a publikált érték is rászorul az esztétika és kritika differenciált értékelésére.) Mindezt azért hangsúlyozom, mert művészeti életünk egyik jellegzetes hibája, hogy nem számol a publikációs politika és az esztétikai-kritikai megítélés relatív autonómiájával, hanem olykor mechanikus kapcsolatot tételez fel a kettő közt: „Ami publikált, az jó, amiben a kritika valamely relatív értéket talál, azt be kell mutatni." Ennek a tévedésnek az a gyökere, hogy egyesek a marxista esztétika ítéleteiben, mások a publikációs politikában látják „az" irányítást. Holott az irányítás egyikkel sem azonosítható, mert mindkettőre kiterjed, éppenséggel relatív autonómiájukra, kölcsönös kapcsolatukra épül, illetve ezt a kapcsolatot orientálja.

Csak egyet lehet érteni Vitányival az új iránti lelkesedésében is. Vitányi Iván azonban ezt az újat nagyon elvontan, szinte misztifikáltan értelmezi, főleg azért, mert az irányításban csak művészet-irányítást lát. Sőt ezen a művészet-irányításon is elsősorban a művészet új meg új lépéseinek favorizálását érti. Természetes, hogy minden művész — s ennyiben az irányítás is — keresi az újat. De ha a művészet-irányítást **széles értelemben** fogjuk fel, **nem lehet legfőbb feladatát amolyan újszülött-váró bábaságra korlátozni.** Hiszen az új nem magától, nem egyszerre, hanem — a művészetben is — lassú mennyiségi felhalmozódás alapján születik. A művészeti életben állandóan ott van a régi érték is, a maga örök aktualitásával; ott van az a mély rokonság, benső kapcsolat, amely minden régi és új értéket összekapcsol; művészetben és közönségtudatban egyaránt ott van a cezúrák mellett a folytonosság is. És az irányításnak az új és az érték tekintetében ebből a komplex rendszerből kell kiindulnia. S ami talán a legfontosabb, az irányítás nem egyszerű heurisztikus mechanizmus, hanem szocialista irányítás, amely ma már nem választja szét (mint ellenkező előjelekkel a dogmatizmus és a revizionizmus) egyfelől az újat, az értéket, másfelől a világnézetet, s amelynek számára éppen ezért a legfontosabb új érték az, amely szocialista.

Többek közt ezért vitatnám azt, ahogyan Vitányi a kísérletezés kérdését felveti. „Minden új elem tehát — írja — ha be tudjuk illeszteni a célul kialakított koncepcióba, akkor azért, ha nem tudjuk beilleszteni éppen ezért, pontosabbá teszi magát a célt: minden kezdeményezés voltaképpen kísérlet, amellyel a jövőt provokáljuk." Úgy vélem a cél „negatív gazdagításának" ez az érve gyakorlatilag a művészi kísérletezést szinte teljesen kivonja az irányítás köréből. Az természetesen igaz, hogy a művészi kísérletezés a művész dolga, s ennyiben korlátlan. De az is igaz, hogy a kísérletezés

nemcsak az ő ügye, s éppen mert a „beillesztés" az irányításnak is feladata s az valahol visszahat a kísérletezésre, az irányítás elvileg soha sem maradhat teljesen közömbös a kísérletezések iránt.

A szocialista művészetpolitika történelmi feladata, hogy a kapitalista társadalomban kitermelt elit- és kommerszművészet nyitott, egyre nagyobb szögben nyitott ollóját összezárja. Ami annyit is jelent, hogy az irányítás „heurisztikája", a tartalmas új iránti különös érzékenysége nem merülhet ki csak a művészetben született újdonságok felfedezésében és elismertetésében. A heurisztikus, kezdeményező ösztönző művészet-irányítás kritériumát **a művészet és közönség kapcsolatában jelentkező új minőségek felkarolása képezi.** Ezért egyoldalú, s ebben az egyoldalúságában téves Vitányi végkonklúziója, hogy ti. „Ha mi akarjuk irányítani a művészetet, először a ma Bartókjait kell megkeresnünk... rajtuk keresztül tudjuk befolyásolni a művészeti élet egyetemes fejlődését." Ki tagadná ennek fontosságát? S hozzátehetjük: volt-e valaha jobb, érdemlegesebb, őszintébb kölcsönös kapcsolat alkotók és irányítók közt, mint ma? De ha ezt az irányítás egyoldalúan értelmezné, olyanfajta, nemegyszer elvtelen személyi művészetpolitikához jutna, amely a dogmatizmus idejét jellemezte. Ezzel szemben a teljes értelemben vett művészet-irányítás „heurisztikus" kibontakozását láthatjuk abban, ahogyan az eddig némiképp egyoldalú hangsúlyokat az utóbbi években hivatásának megfelelően módosítja. Az irányítás ugyanis mind több figyelmet fordít a tömegkommunikációs eszközök (rádió, tv, sajtó) művészeti műsoraira, azoknak egymással és az egyes művészeti ágak centrumaival való összehangolására, a terjesztési formák differenciálására, azoknak az összefüggéseknek a feltárására és hasznosítására, amelyek a szűkebb művészeti életet a művészeti ismeretterjesztéssel, az iskolai művészet-oktatással, a népművelési munkával összekapcsolják.

És heurisztikus tevékenység a **művészet-irányítás demokratizálása** is. De nem a Vitányi által javasolt cselekvési koncepció szerint, amely a művészeti élet minden csoportját, jóformán egészét egységbe fogja, hiszen akkor megszűnne az irányítás (mert megszűnne annak tárgya), illetve mindenki irányítana, ami nem vezetne máshoz, mint spontaneitással felérő eklekticizmushoz. Az irányítás a művészeti élet csoportjai közt is különbséget tesz; vannak, amelyekre különösen támaszkodik, amelyekkel — a viták mellett is — harmónikus kölcsönhatásban áll és lehetnek, vannak, amelyeket figyelmen kívül hagy, vagy amelyekkel éppenséggel szemben áll. Amiből következik, hogy az irányítás nem is „baráti és társadalmi, elvi és klikkszerű, munkatársi és rokonszenvi kapcsolatok szövevényéből alakult" „belső struktúrákban" gondolkodik (ha igen, ez csak másodlagos), hanem e csoportosulások esetlegességével szemben elvi kritériumok alapján kialakított „csoportokban", amelyeknek az irányításba való bevonása is ezen az elvi alapon történik. (A tényleges csoportok közvetett orientálása is nyilván csak így lehetséges.) Másrészt az irányítás demokratizálása (egyelőre inkább csak intenciószerűen) különböző „tanács"-formák kialakításával épp arra törekszik, hogy ne csak a művészeti élet képviselőivel ossza meg gondjait, hanem a döntésekben mind több helyet biztosítson a terjesztési, közvetítői hálózat apparátusának, a „fogyasztókhoz" legközelebb állóknak, s lehetőleg magának a közönségnek is. Egyszóval az irányítás, az alkotói társadalommal is csak akkor kerül, kerülhet érdemleges és elvi kapcsolatba, ha társadalmi hivatásának megfelelően nemcsak az alkotó folyamatra, hanem a művészet anyagi erővé válásának folyamatára is ügyel. Csak így munkálhat annak megvalósításán, amit cikke elején Vitányi maga is a szocialista művészeti élet kritériumaként jelöl meg (csak aztán megfeledkezik róla), ti. hogy „a dolgok újszerű értelmezésének igénye találkozzék a világosságra való igénnyel". Mert ez utóbbi szerinte is a tömegek jogos igénye.

Tóth Dezső

Nem kitagadás — bírálat

A Társadalmi Szemle filmvitájából kinőtt Jancsó-vitához szeretnék röviden hozzászólni. Nem azért teszem, hogy Jancsó utóbbi filmjeinek bírálatával a szerző kitagadásához nyújtsak segédkezet, s azt hiszem, hogy ez a vita egyetlen résztvevőjének sem célja. Ha egy művészeti irányzat bírálatát csak úgy tudjuk elképzelni, hogy a bírálat egyúttal a kitagadáshoz, az alkotás lehetőségétől való megfosztáshoz vezet, akkor téveszmék rabjai vagyunk. Hasonló helytelen módszert követünk, ha ítéleteinket nem érveink meggyőző erejére alapozzuk, hanem előre felragasztunk valamiféle címkét a bírálatra — pl. olyat, hogy „egy letűnt periódus tetemrehívásainak üledéke" —, és eleve ez a hozzáállás határozza meg következtetéseinket. Egy letűnt periódus kultúrpolitikai emlékét éppen az idézi, ha a bírálatot, *az elemző kritikát a kitagadással azonosítjuk.*

Annál kevésbé van szó kitagadásról, mert Jancsó Miklós tehetségét, kiváló komponáló készségét, éles problémalátását a bírálók sem tagadják, és nem is tagadhatják. Mindezek a pozitívumok azonban még fontosabbá teszik a valóban elemző bírálatot, a vitathatók vitatását.

E hozzászólásban nem léphetek fel a részletes elemzés igényével. Csupán abban a néhány vonatkozásban szeretném véleményemet elmondani, amelyeket *Jancsó művészetében valódi kérdéseknek* tartok.

Trilógiává összeálló utóbbi három filmjének közös szemléleti sajátossága a *deheroizálás, dezilluzionálás, depatetizálás.* Ez a közös program azonban három eltérő szituációban valósul meg.

A *Szegénylegények* a magyar társadalom kompromisszumokon át vezetett kapitalizálódásának korában mutatja két negatív erő harcát. A szükségszerűen felszámolandó betyárvilág s a módszereikben embertelen és dehumanizált „feketeköpenyesek" küzdelme — a tartalmában regresszív és a módszereiben regresszív erők harca. A *Csillagosok, katonák* az oroszországi történelem azon korszakában játszódik, mikor a haladó erők győzelmet aratnak a reakciós fehérek felett. (Jelenleg eltekinthetünk attól, hogy maga a film nem ezt a győzelmet ábrázolja.) A *Csend és kiáltás* pedig a fehérterror éveiben mutatja be a regresszió és progresszió harcát. Az első filmben a haladás erői vannak a hatalom birtokában (a hatalmat azonban úgy birtokolják, hogy ezzel nem haladókká válnak, erőszakuk ugyanis nem forradalmi, hanem puszta terror). A második filmben a két erő pillanatnyi egyensúlyi helyzetét látjuk. A trilógia befejező darabja a reakciós erők hatalmát ábrázolja. De nemcsak a szituációk térnek el egymástól, hanem a történelmi korok is. Az *alapvető program* mindhárom esetben azonos, az *eredmény* azonban már nem.

A *Szegénylegények*ben éppen a két negatív erő szembenállása tette lehetővé a minden illúziótól való megfosztást, a másik két filmben azonban maga az anyag is ellenállt ennek a kísérletnek. A *Csillagosok, katonák* záró képsoraira gondoljunk! A forradalmat nem lehetett megfosztani pátoszától. Az ellenségnek kitárt mellel, védtelenül, szabályos rendben elébemenő vörösök tettének kardjával tiszteleg a film főhőse. *A depatetizáláson felülkerekedett a pátosz.*

A *Csend és kiáltás*ban egyedül István áll szemben a csendőrökkel, az őket kiszolgáló nővérekkel és az őket eltűrő, a csendes megadás halálát választó Károllyal — ezek tulajdonképpen egy táborba tartoznak —, s minden vonatkozásban hőssé magasztosul. *A deheroizáláson felülkerekedett a hősiesség.*

Mindez csak azt jelzi, hogy egy program nem valósult meg maradéktalanul, hiszen nem is valósulhatott meg. Önmagában azonban ez még nem baj. A problémák lényege abból adódik, hogy *mit övez* Jancsó filmjében a pátosz, *ki az,* aki hőssé válik.

Térjünk vissza a *Csillagosok, katonák* már idézett jelenetére, melyet azért tartok különösen fontosnak, mert mint befejezés, az egész művet determinálja. A hegyoldalon levonuló vörösök tulajdonképpen nem a harcot választják, hanem az *öngyilkosságot.* Döntésük lé-

nyege az önfeláldozás, melyet azonban nem a történelmi szükségszerűség, hanem a *morális helytállás* indokol. Jancsó tehát nem a harcos helytállásra, hanem a morális „nagyságra" mond igent. Ennek eredetét már a *Szegénylegények* bizonyos motívumaiban is megtaláljuk. Hasonlóan dönt szerelme nyilvános megkorbácsolása láttán az öngyilkosságot választó Veszelka.

Lényegét tekintve — mutatis mutandis — hasonló a képlet a *Csend és kiáltás*ban is. István nyilvánvaló megalkuvásokon és harcos kiállásokon keresztül jut el oda, hogy a biztos halál tudatában feljelentse az embermérgező nővéreket, lelője a fegyverét „snájdigan" átnyújtó csendőrparancsnokot. S előttünk áll totálban a hős, megdicsőülve, bár elveszve. Igaz, itt már felmerül az aktív ellenállás, az ellenség megölése. Ennek indítéka azonban megintcsak nem a harc vállalása, hanem az *erkölcsi felháborodás*. Eredménye pedig nem a győzelemnek esetleg csak halvány reménye, hanem az *önfeláldozás*.

Jancsó hősei azonban nem is választhatnak másként, illetve Jancsó nem is fogadhat el más magatartást hősei számára. A vázolt szituációkban ugyanis csak két lehetséges út marad. Az egyik — a reakció oldalára állás, vagyis a teljes lealjasulás, a másik — az önfeláldozó heroizmus, amely már önmagában azzal is hősiességé válik, hogy rajta kívül csak a másik magatartás létezik.

Ez a választás marad a szegénylegényeknek éppúgy, mint az internacionalistáknak vagy a parasztoknak. S ha a szegénylegények esetében bizonyos fokig indokolt ez az egyoldalú végletesség és más problémákkal is keresztül van szőve: a *Csillagosok, katonák*ban már az egyik, a *Csend és kiáltás*ban pedig az egyetlen centrális problémává nő.

Itt van — véleményem szerint — a döntő probléma. A parabola ilyeténképp való felrajzolása illetve *a cselekvés lehetőségeinek ilyen leszűkítése* ugyanis bizonyos történeti szituációkban — ha igen szűk keretek között is — indokolható és jogos lehet. Jancsónál azonban a legkülönbözőbb korszakokban egyaránt fellelt sajátosság ez, így tehát nem egy adott kor helyzetének felvázolása, hanem *általános történelemszemlélet*.

Ahogy nincsen *absztrakt* forradalmi pátosz és forradalmi terror, hanem csak *történelmileg meghatározott*, ugyanúgy nincs abszrakt történelmi választás sem. Ha pedig az absztrakt választás az aljasság és az önfeláldozás közötti választás, akkor ez pusztán morális, mégpedig *elvontan morális lehetőség*. Így ugyanis érdektelenné válik, hogy a harc és a társadalmi összeütközés következménye-e a „hősi halál", vagy pedig a megalkuvásé — csupán az a fontos, hogy kielégítsen bizonyos, az emberi magatartással kapcsolatos morálisan megfogalmazott elvárásokat. Pedig a „hősi halál" lehet *megalkuvás* is, a harc nem vállalása, vagyis az élettér átengedése a reakciónak.

Jancsó számára nem a társadalmi mozgások valós elemzése, nem az egyén szociális helyzete az érdekes, hanem *az aljas élet vagy a hősies halál* közötti absztrakt választás; ez pedig azzal jár együtt, hogy alakjai nem a táradalomban gyökereznek, *nem valóságos figurák, hanem elvont eszmék* — egyrészt a reakció, másrészt a reakcióval való paktálás, harmadrészt a morális önfeláldozás hordozói. Nem egyes motívumokban, részvonatkozásokban élettelen figurák, hanem cselekvésfolyamatuk egészében, személyiségük totalitásában. Ebből következik, hogy a filmek egyes motívumai — a tömör és zárt (talán túl tömör és túl zárt) szerkezet ellenére — nem megalapozottak, *érthetetlenek*. Másrészt: minthogy Jancsót csak a választás aktusa érdekli, alakjait csupán az aktus kezdetén exponálja, s jóformán semmivel többet nem mond róluk, minthogy így vagy úgy döntenek. Ilyenformán a közönségnek az a része, amely a művészettől nemcsak elvont morálfilozófiát vár, többnyire érthetetlenül és értelenül áll Jancsó Miklós filmjeivel szemben.

Itt azonban megállok. Ennek a kérdésnek az elemzése már túl messzire vinne, s nem fér egy szűkre szabott hozzászólás kereteibe.

Kolosi Tamás

ÖTVENÉVES A PÁRT

Mire valók az ünnepi kiadványok? Vajon csupán az a rendeltetésük, hogy meghajtsuk a tisztelet zászlait történelmünk nagy eseményeire emlékezve? Vagy inkább a jövendőnek szólnak? Ezek a kérdések bizonyos aggályokat is takarnak: elegendő értéket és aktuális mondanivalót tartalmaznak-e visszaemlékezéseink? A Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának ötvenedik évfordulójára megjelentetett képes album felment bennünket ezektől a félelmektől. A kötet, amelyet most az olvasó kezébe vesz, időszerű és maradandó értékeket képvisel, és egészében a történelmi múlt élő tanulságait nyújtja. Az előszóban ezt olvassuk: „Ez a kiadvány — amely a hazánk történelmét megújító párt 50 éves útjának legfontosabb, legjellemzőbb eseményeit és állomásait megörökítő fényképeket, dokumentumokat gyűjtötte egybe — nem tekinthette feladatának, hogy teljes, minden részletre kiterjedő, a párttörténeti korszakfelosztáshoz szabályosan igazodó anyagot adjon." Ez a megszorítás helytálló, még sincs hiányérzetünk: a fényképek, a dokumentum-fotók, a tömörségében is színes összekötő szöveg áramlásában az összefüggések, a társadalmi küzdelmek egységes folyamatát kapjuk.

A szerzők — *Csatári Dániel* és *Esti Béla* — három, majdnem azonos terjedelmű ciklusba rendezték az Általános Munkásegylet megalakulásától (1868) napjainkig terjedő eseménysorozatot. A szakaszok közötti két cezurát a Horthy-féle ellenforradalom felülkerekedése, majd végleges veresége: a felszabadulás történelmi sorsfordulója jelenti.

Az *első* ciklus (*„Új nép, másfajta raj . . ."*) — amelynek képeiben éppúgy a tömeg, a harcoló, küzdő sokaság a főszereplő, mint a későbbiekben — az álló képek sorozatában szinte filmszerűen bizonyítja, hogy a KMP 1918. november 24-i megalakulása szervesen gyökerezett a múlt század második felének kibontakozó és terebélyesedő forradalmi munkásmozgalmában, és hogy e párt harca szervesen vezetett el a Tanácsköztársaság kivívásához. A KMP születésének eseményeit a Városmajor utca 42. számú lakóházról, a KMP jelvényéről és tagsági könyvéről készült fényképek, az első központi bizottság tagjainak portréi örökítik meg. Közvetlenül a pártalakítás eseményéhez kapcsolódnak a Visegrádi utcai pártközpont, a Vörös Újság első számának, a KMP kiadásában megjelent Állam és forradalom füzetének fotói. Az egyik képen négy csepeli munkásfiatal (jó, ha tizenhét évesek voltak), a Vörös Újság terjesztői.

A *második* ciklusnak (*„Kiállunk érte, mint kémény: lássák! / És búvunk érte mint üldözött"*) akár tartalmi sűrítése is lehetne Gábor Andor ott olvasható versszakasza: „Mi sokszor botlunk és sokszor bukunk, / A homlokunkat sokszor éri sár, / És mégis, mind előbbre döng utunk: / Nem! Minket nem lehet legyőzni már!" Az osztály-polarizáció itt a legélesebb: fasizmus, Horthy-vérbíróságok az egyik oldalon — szervezkedő munkások, tüntetők, minden áldozatot vállalók a másik oldalon.

A *harmadik* ciklus (*„A nemzet élén"*) már a közelmúlt történelme és jelenünk. S ha a párt felszabadulás utáni útjának képei, dokumentumai legtöbbünknek már személyes élményei is — a lapozgatás mégis újat ad. Logikus rendbe gyűjti emlékképeinket, amelyek tudatunkban csak szeszélyesen, rendszerint valamilyen képzettársítás révén bukkannak elő. S valljuk be: mi is hajlamosak vagyunk arra — mint a történelemben élt minden generáció —, hogy „megszépítsük" múltunkat, hogy lekerekítsük a sarkokat, hogy egyenesebbnek véljük megjárt útjainkat. A képek a maguk elevenségével

oszlatják el ezt az illúziót: felidézik 1945 utáni nehéz harcainkat, a ránk kényszerített és a magunk hibáiból született ellentmondásokat is. Kár, hogy a hatvanas évek, napjaink, már egy kicsit sablonosabban, protokollárisabban, ünnepélyesebben tekintenek ránk vissza az album lapjairól. Mintha már véglegesen megszabadultunk volna minden gondunktól...

Egy képes albumot elsősorban nézni, lapozgatni, böngészni kell — a róla szóló írás nem helyettesítheti a vizualitás élményét, mint mondjuk egy filmét, egy szoborét, egy grafikáét sem. Ez a vizualitás önálló értéket is teremt, s ebben az albumban jól sáfárkodott vele az alkotógárda. Erre az értékteremtő aktusra olykor alig vagyunk tekintettel. Pedig való igaz, hogy közéletünkben, a napi politikában olykor még legértékesebb fogalmaink is megkopnak, megszürkülnek, ösztövérré válnak. S ne higgyük, hogy csupán azért, mert saját hibáink kompromittálták némelyiküket az elmúlt évtizedekben. Közrejátszott ebben a kényszerű ismételgetés, a megszokás s jószerével a mozgalmi zsargon is. Ennek az albumnak a képei régiségükben is frissességet, elevenséget sugallnak és így oldják fel ezt a kényszerű merevséget. Hozzásegítenek ahhoz, hogy a jól ismert események is új színekkel gazdagodjanak, s hogy fogalmaink e korszakról mintegy kimozduljanak „nyugalmukból". A képek óriási többsége emberarc, egyének és tömegekbe verődött emberek arca: baráté és ellenségé, harcostársé és osztályidegené, elnyomottaké és elnyomóké. Azt hiszem, ez a fő forrása a könyv közvetlenségének, megragadó vizualitásának. Az eseményképeket szerencsésen egészítik ki a dokumentum-fotók. Sajnálatos, hogy egy részük (a kicsinyítés miatt) nehezen vagy egyáltalán nem olvasható; így csak hiteles, de feltárulatlan létükkel, hangulatukkal serkentik tovább az időrendben fürkésző figyelmet.

Beszélni kell a kötetnek még egy lényeges és nagyon szimpatikus vonásáról. Ez pedig a helyes, tárgyilagos, történelemszemlélet. A szerkesztők nem kerülték meg a „kényes" problémákat. A kötetben — kellő hangsúllyal és tisztességgel — ott látjuk azokat a személyiségeket, azokat a harcostársakat is, akik a történelem egy pontján (fordulóján vagy hétköznapjaiban) letértek a párt továbbvezető útjáról, akik tévedtek vagy hibáztak, esetleg súlyosan vétkeztek. Akikkel ma nem vállalunk (vagy vállalnánk) közösséget, de akik az osztályharcok egy előző periódusában a munkásosztály ügyét szolgálták. S akik nélkül csak meghamisítva vagy csonkán lehet beszélni eseményekről. Jó ügyet támogattak a kötet alkotói azzal, hogy nem kerülték meg ezt a kérdést: a kötet hitelének és az olvasó történelemszemléletének egyaránt szolgálatot tettek vele.

Talán felesleges is befejezésül ideírni, hogy jó szívvel ajánlható az olvasónak ez a tartalmas, bár külsejében puritán egyszerűséggel megalkotott képes album. Ajánljuk azoknak, akiket érdekel a magyar kommunista mozgalom életútja, a fiataloknak ismerkedésre, az idősebb harcosoknak a visszaemlékezés örömére. *(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)*

F. J.

Bortnyik Sándor linómetszete
(a Ma c. folyóirat 1918. dec. 20-i számának címlapja)

HO SI MINH: A SZABAD VIETNAMÉRT

Vietnam ma már nemcsak politikai, hanem érzelmi és lelkiismereti kérdés is. A távoli nép heroizmusának újságok hasábjairól, riportkönyvekből és filmekről elénk táruló képe érzelmi elkötelezettség forrásává lett százezrek számára, s önvizsgálatra késztetett sokakat, akik hosszú időn át illúziók világában éltek.

Egy ügyhöz való érzelmi kötődés azonban — még ha világnézeti meggyőződéssel párosul is sokakban — egymaga nem pótolhatja az okok és összefüggések tudatos megértését. Kiváltképp akkor nem, ha a „másik oldal" olyan átgondoltan alkalmazza propagandaeszközeinek és lehetőségeinek egész arzenálját. *Ho Si Minh* elnök beszédeinek, szózatainak, nyugati és keleti újságírók számára adott nyilatkozatainak gondosan válogatott gyűjteményben való megjelentetése elsősorban ebből a szempontból hasznos vállalkozás: a vietnami szabadságharc hátterének, nemzetközi vonatkozásainak és jelentőségének, a vietnami nép céljainak megismerése szempontjából.

Az e kötetben közölt megnyilatkozások többsége már napvilágot látott sajtónkban, de csak időrendi sorrendben, így egymás mellé állítva tűnik ki, hogy szoros gondolati láncot, egész történelmi korszakot felölelő dokumentumgyűjteményt alkot.

A kötetet nyitó, a Vietnami Dolgozók Pártja második kongresszusán elhangzott beszéd idején, 1951 februárjában Washington még csak gyürkőzött a vietnami nagy kalandra, de készülő beavatkozását még diplomáciai ügyeskedések leplébe burkolta — a kötet záró dokumentuma, az „Amerikai barátokhoz" intézett 1968-as újévi üzenet idején viszont a világ már évek óta tanúja az imperializmus egyik legbarbárabb háborújának. S ami a kettő között történt, az igazolta az elnököt: „Az Egyesült Államok csillapíthatatlanul világuralomra tör... de felmérhetetlen erők állnak útjában: a Szovjetunió, a demokratikus mozgalom, a békemozgalom és az egész Földön átviharzó nemzeti felszabadító mozgalom."

S ezzel el is érkeztünk a könyvnek talán legfontosabb tanulságához. Ho Si Minh elnök és népe abból a meggyőződéséből meríti a végső győzelembe vetett hitet, hogy küzdelmükkel történelmi hivatást teljesítenek: az amerikai imperializmussal, tehát a fő veszéllyel szemben felsorakozott erők frontvonalában állnak helyt, sorsuk tehát nem függetleníthető Ázsia, Afrika, Latin-Amerika népeinek és a többi népnek a sorsától, sikerük elválaszthatatlan a szocialista világmozgalom sikereitől.

Ho Si Minh konkrétan fogalmaz; a Vietnam nemzeti határain túlmutató általános összefüggések mellett a bonyolult probléma szövevényéből annak egyedi lényegét is kibontja: az Egyesült Államok nem egyszerűen társadalmi rendszerének imperialista jellegéből, természetéből következően folytat rablóháborút. Kirívóan megsért nemzetközileg szentesített egyezményeket (az 1954-es genfi megállapodásokat), s a saját közreműködésével kidolgozott nemzetközi erkölcskódex (Nürnberg) alapelveibe ütköző háborús bűntetteket követ el, az emberiesség elemi normáinak megcsúfolásával.

A képlet, minden szövevényessége ellenére, végső soron nagyon is egyszerű. Az Egyesült Államok semmibe veszi a Vietnam szuverenitását, függetlenségét, egységét és területi integritását kimondó és maga által is ünnepélyesen deklarált egyezményeket, s amidőn Észak segítséget nyújt az amerikaiakkal szemben önvédelmi harcra kényszerült Délnek, Washington „egy szomszédos ország" ellen intézett agresszióról beszél. Ám ez az okfejtés — mint az elnök *Felix Greene*, angol újságírónak mondotta — hazug. Mert „tisztességtelen az az álláspont, amely szerint hazánk déli része — egy, az Északtól függetlenül létező »szomszédos ország«. Ezt állítani éppen olyan, mint azt mondani, hogy Amerika déli államai önálló országok az északi államokhoz képest."

Az agresszor kezéből kihullik az érvek fegyvere, s csak egyetlen argumentum marad: a leplezetlen, pőrére vetkőztetett erőszak, a fegyverek argumentuma.

„A szabad Vietnamért" kötet közreadása — politikai hasznosságán kívül —

egyúttal méltó tiszteletadás a forradalmi és kommunista világmozgalom mainolnap nyolcvanéves nagy öregének. Külön kiemelném Ho Si Minh életútjának vietnami források alapján, előszóként összeállított igényes ismertetését. Ezt az életpályát olyan nagyszerű, közismert és kevésbé közismert állomások szegélyezik, mint a Francia Kommunista Part megalakítása körüli tevékenység, a Kommunista Internacionálé V. kongresszusán való aktív közreműködés, a Vietnami Forradalmi Ifjúsági Szövetség létrehozása, Indokína Kommunista Pártjának életre keltése, s végül az életmű betetőzése: az előbb illegális, majd fegyveres harc a szabad Vietnamért, a Vietnami Demokratikus Köztársaság kikiáltása. Ehhez csatlakozik napjainkban a már realitássá vált szocialista és demokratikus köztársaság védelme és Dél fegyverre kelt népének támogatása. S e lázas és szenvedélyes tevékenység mögött mindig ott állt a forradalmár marxista—leninista elméleti felkészültségének gazdag fedezete.

Ho Si Minh válogatott beszédeinek gyűjteményét ajánljuk mindenkinek, aki tanulmányozni kívánja Vietnam problémakörét — olvasóknak és propagandistáknak egyaránt.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Flesch István

MAGYAR SZERZŐK KÖNYVEI A FEJLŐDŐ ORSZÁGOKRÓL

A fejlődő országok helyzete és felemelkedése korunk egyik hatalmas és összetett problémája; döntő nemzetközi politikai és gazdasági kérdés. Az elmaradottabb országok gazdasági felemelkedésének előmozdítása természetesen nem új probléma a közgazdaságtudomány és a gyakorlat számára. Különösen a Szovjetunió létrejötte óta nyomul a nemzetgazdaság tudatos fejlesztése a gazdaságtudományok centrumába. Újak azonban a fejlődő országokkal kapcsolatban a méretek, a körülmények s a megoldásra váró problémák.

A gazdasági fejlődés a világ országainak többsége, az emberiség több mint fele számára vált kulcskérdéssé. Ezek az országok általában igen alacsony szintről kénytelenek indulni. Startjuk olyan korra esik, amikor két antagonisztikus rendszer él s harcol egymással bolygónkon, s amikor a világ fejlett kisebbsége s elmaradott többsége közötti különbségek hihetetlenül élessé váltak a gazdasági fejlettség valamennyi fő mutatója tekintetében.

A gyakorlat s a közgazdasági elmélet eme nagy fontosságú kérdései körül világméretű viták bontakoztak ki. Új iskolák születtek, új irányzatok fejlődtek ki a közgazdaságtudományban, amelyek magyarázni, igazolni vagy megváltoztatni akarják a fejlődő országok mai körülményeit. Világviszonylatban 4—500-ra tehető évente a fejlődő országok valamilyen gazdasági, társadalmi, politikai kérdésével foglalkozó könyvek, tanulmányok, monográfiák száma.

A magyar közgazdasági irodalom viszonylag későn kezdett komolyan foglalkozni a fejlődő országok problémáival. s csak az utóbbi három-négy évben jelentek meg színvonalas, önálló kutatáson alapuló művek. Vitathatatlan, hogy ebben közgazdasági kutatásunk általános fellendülése is szerepet játszott. Hazai problémáink jobb megértése, kritikusabb elemzése világosabbá tette közgazdászaink számára a fejlődő gazdaság általánosabb kérdéseit is. A régebbi, gyakran leegyszerűsítő s döntően a napi politika síkján mozgó tanulmányokat értékes, tudományos művek váltották fel, mint pl. *Szentes Tamás* „A gazdasági elmaradottság" című könyve (Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1965.), *Pataki János* „A tőkés világgazdaság és a fejlődő országok" című munkája (Kossuth Kiadó, 1965.), a *„Korunk világgazdasága"* című sorozat III. kötete, amely a fejlődő országok problémáit tárgyalja (Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1966.). Új színt vitt a fejlődő országokkal foglalkozó magyar közgazdasági irodalomba *Kubik István*

helyszíni kutatásokon is alapuló értékes monográfiája, „A negyedik piramis" (Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1966.). A tanulmány az Egyesült Arab Köztársaság gazdasági fejlődését elemezte. *Kádár Béla* tanulmánya, „Gazdaságfejlesztés és nemzetközi munkamegosztás a fejlődő országokban" (Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1967.), igen sok új és érdekes közgazdasági problémát vetett fel a fejlődő országok nemzetközi gazdasági kapcsolataival összefüggésben, elsősorban a latin-amerikai országok problémáján.

Jelentékeny termékei a fejlődő országokkal foglalkozó közgazdasági irodalomnak a Magyar Tudományos Akadémia Afro-ázsiai Kutató Központjának a hazai olvasó előtt kevésbé ismert, de külföldön annál népszerűbb füzetei is. Itt csak néhányat említünk közülük: *Mándi Péter* „Afrika oktatásfejlesztésének koncepciója és ennek problémái", *Fodor István* „Az afrikai nyelvek osztályozásának problémái", *Szentes Tamás* "Fekete-Afrika gazdasága" stb.

A hazai kutatások új fejlődési szakaszát jelzi Bognár József „A gazdasági növekedés irányítása a fejlődő világban" (Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1967.) és Szita János „Magyarország gazdasági kapcsolatai a fejlődő országokkal" (Kossuth Kiadó, 1968.) című munkája.

Bognár József könyve bizonyíték arra, hogy a fejlődő országokkal foglalkozó kutatásunk világviszonylatban is számottevő eredményekre képes, problémáik átfogó módon történő megközelítése, feltárása és magyarázása, valamint a gyakorlati tapasztalatok nagy tömegének tudományos általánosítása révén. Bognár József műve nemcsak hazai irodalmunk eddigi legkiemelkedőbb alkotása e területen, hanem méltán sorolható világviszonylatban is a fejlődő országokkal kapcsolatos néhány legjobb tanulmány közé. A tanulmány négy fő része strukturális egységet alkot. Az első rész a tényleges helyzetet tárja fel, s megmutatja, milyen hatalmas potenciális energiák rejlenek a fejlődő világban.

A könyv gerincét a mű második és harmadik része képezi: „A gazdaságpolitika szerepe a növekedés meggyorsításában" s „A racionális gazdasági cselekvés kivitelezése". E témakörök a fejlődő világ életének mai szakaszában a leglényegesebb, a legizgalmasabb, egyszersmind a legkevésbé megoldott kérdéseket ölelik fel. Körülöttük kristályosodnak ki a legfőbb társadalmi, bel- és külpolitikai ellentétek is. A szerző olyan jelentős témákat vizsgál e fejezetben, mint az átfogó gazdaságpolitikai koncepció szükségessége és elemei, a társadalmi intézmények szerepe a gazdasági növekedésben, a gazdasági terv megvalósítása s a gazdasági irányítás. Rendkívül fontosak a gazdasági növekedés társadalmi problémáival foglalkozó fejtegetések is, a növekedési folyamat által kiváltott ellentétek, ezek következményei.

A nyugati polgári irodalom általános gyakorlatával szemben Bognár professzor könyve nem egyszerűen a tervmetodológia tökéletesítésében vagy valamiféle „mágikus matematikai modellben" látja a kiutat és ajánl megoldásokat. A modellek és a metodológia absztrakt és semleges birodalma a könyv függelékébe szorul. A tanulmány általánosabb meghatározó szféra sajátos mozgásformáit tárja fel: a politikai hatalomét s ennek szerepét a gazdaságfejlesztésben. Mindezt nem kritikus kívülállóként teszi, hanem a „harmadik világ" valóságának bonyolult, ellentmondásos közegéből kiindulva. Ennek fényében értékeli például, hogy mennyiben, milyen feltételek mellett hasznosíthatják a szocialista országok iparosítási stratégiájának tapasztalatait a fejlődő országok, s mit jelent számukra a mai vezető kapitalista országok gazdasági fejlődése múltjának tanulsága.

A gazdasági felemelkedésükért küzdő „harmadik világbeli" államok arculatát a politikai hatalom legkülönbözőbb árnyalatai tarkítják. Emiatt a tárgyalt kérdések általánosítása s az olvasó által esetleg jobban ismert egyes példák nem mindenben találkoznak, s ez esetenként hiányérzetet is kelt. Egy esetleges második kiadásnál meggondolandó lenne ezért helyenként jobban kiemelni a könyvben szereplő javaslatok vonatkozásában néhány fejlődő ország, néhány fő típus konkrét tapasztalatait, különösen olyan jellegű kérdésekben, mint a hadsereg szerepe a gazdasági fejlődésben, vagy a tudósok és politikusok viszonya.

A mű terjedelme nyilvánvalóan nem tette lehetővé, hogy a szerző a fejlődés minden érintett problémáját azonos mélységben fejtse ki. A helyes tematikai koncentráció mellett is kár, hogy a

jövedelemelosztás s általában a fogyasztáspolitika viszonylag kis teret kapott. E kérdések jelentőségét különösen a fejlődő országok legújabb problémái domborítják ki.

A könyv negyedik része a növekedés világgazdasági feltételeit tárgyalva helyesen emeli ki a külföldi segítség szükségszerű korlátait; ez külön is aláhúzza a nemzeti erőfeszítések döntő fontosságát. Érdekesek, újak a segélyezett és a segélyt nyújtó országok közötti viszonyok társadalmi-politikai oldalát elemző részek is.

Igen bonyolult, s a nemzetközi fórumokon is sokat vitatott témákat vizsgál a tanulmány utolsó fejezete: „Racionális cselekvés világgazdasági értelemben". Elemzi és értékeli a jelenlegi világpiaci struktúra és mechanizmus hatását a fejlődő országokra. Összefoglalja a szocialista, a fejlett tőkés- és a fejlődő országok ellentétes világgazdasági koncepciójának lényegét. Újszerű normákat, kereteket javasol a fejlődő országok felemelkedése érdekében a nemzetközi összefogásra, egyebek között olyan konkrét intézkedéseket, mint a segélyek nagyobb multilaterizálását.

Sajnos, az eddigi gyakorlati tapasztalatok nem támasztották alá ilyen új, a humanizmus, az erkölcs, a racionális cselekvés alapján álló világgazdasági koncepció megvalósításának lehetőségét. Nyilvánvaló, hogy olyan döntő fontosságú kategóriák tartalma, mint a humanizmus vagy az erkölcs nem azonos a monopoltőkés országok és a szocialista országok számára, s ennek megfelelően a racionális cselekvés értelmezése is más. Helyesen emeli ki a könyv azt, hogy „az antikommunista hidegháborús és revansista körök, amelyek egy új háború kirobbantásában előnyöket szeretnének kovácsolni", más jellegű célokat tűznek ki, mint a társadalmi haladás erői.

Rendkívül nehéznek bizonyult mindeddig a világ nagy társadalmi-politikai ellentéteit tükröző nemzetközi szervezetek hatékony működtetése is, különösen a „multilateralizált" segélyezési rendszer érdekében. Az ENSZ technikai segélyprogramok gyakorlata is ezt bizonyítja. A két rendszer világméretű harcának körülményei közepette bármilyen konkrét együttműködést a szocialista és a monopoltőkés országok között a fejlődő országok érdekében meghatároz (vagy lehetetlenné tesz) az alapvető célkitűzések eltérése. Az imperialista hatalmak, amelyeket történelmi felelősség terhel a fejlődő országok mai helyzetéért, nem mondtak le arról, hogy ezeket az országokat a tőkés rend keretei között tartsák, ha kell, erőszakos eszközökkel is, s a gazdasági-társadalmi fejlődést ilyen irányban segítsék. A szocialista országoknak sem mindegy, hogy a fejlődő országok belső társadalmi, politikai struktúrája az emberi haladás fő irányában változik-e, vagy az imperializmus érdekeit szolgáló rendszerek, katonai diktatúrák kerülnek hatalomra, amelyek a nemzeti kapitalizmust s a nemzetközi monopoltőkét erősítik.

Ez az oka annak, hogy a multilateralizált, tehát az összes adakozót egyesítő rendszer célszerűségét sokan vonják kétségbe a szocialista és a fejlett tőkésországokban egyaránt. Kár, hogy az okok és összefüggések tárgyalására a tanulmány utolsó fejezetében csak igen szűk terjedelemben, itt-ott vázlatszerűen került sor.

Szita János munkája bizonyos területeken kiegészíti Bognár József könyvét, s arra utal, hogy gazdasági vezetésünk nemcsak a gyakorlatban, hanem elméletileg is mindinkább felkészül a fejlődő országokkal való kapcsolataink sokoldalú fejlesztésére. Az első olyan jellegű munka ez közgazdasági irodalmunkban, amely nemzetközi gazdaságpolitikánk e lényeges területét vizsgálja. Nemcsak az érdekelt szakemberek számára fontos, hanem szélesebb közvéleményünket is tájékoztatja. Sokoldalúan és gazdag tényanyag alapján vizsgálja, hogy mit jelent gazdasági életünk szempontjából a „harmadik világ". Választ keres arra a kérdésre, hogyan lehet a legjobb összhangot megtalálni egy világprobléma és a magyar gazdaságpolitikai törekvések között. Kritikusan elemzi hazánk és a fejlődő világ gazdasági kapcsolatainak múltját s jelenét.

A munka egyik érdeme a téma reális megközelítése. Mint a szerző is hangsúlyozza, a fejlődő világgal való viszonyunk vizsgálatában gyakoriak a szélsőségek. Vannak olyan nézetek, amelyek túlméretezik, túlbecsülik hazánk lehetőségeit. A másik véglet viszont, megrémülve a probléma nagyságától, kilátástalannak ítéli Magyarország szerepét a fejlődő országok segítésében. A tanul-

mány megfelelően a „helyére teszi", tehát az egész szemszögéből értékeli a 90 fejlődő országgal kiépített kapcsolataink minden területét, ezek múltját, jelenét, sőt jövő perspektíváit is.

Teret kapnak benne (bár eléggé elszigetelten) más szocialista országok tapasztalataival való összehasonlítások is. Érdekes lett volna összevetni a magyar tapasztalatokat néhány kisebb fejlett tőkésország ez irányú gyakorlatával is. Ebből a szempontból különösen figyelemre méltó lehetett volna Ausztria.

A kapcsolatok hatékonyságának vizsgálata figyelemreméltó vállalkozás, s számottevően emeli a tanulmány értékét, színvonalát. E vizsgálatnak a külkereskedelemnél szélesebb területre való kiterjesztése és elmélyítése még inkább erősítette volna a könyv már említett erényeit. Ezt a célt szolgálhatta volna az is, ha a szerző a hatékonyságot a fejlődő országok szemszögéből is részletesebben elemzi. Ez a megállapítás mindenekelőtt az „Elgondolások a gazdasági kapcsolatok fejlesztésére" című, igen fontos fejezetre vonatkozik. E fejezet egyébként a munka legizgalmasabb, legtöbb új problémát felvető része. Azt tükrözi, hogy a külkereskedelmi szférában s ezen túl milyen mértékben és területeken kívánja és tudja a szocialista Magyarország a kölcsönös előnyök alapján előmozdítani a fejlődő világ felemelkedését. Ebből a szempontból különösen perspektivikusak a termelési kooperációk és a multilateralizmus fejlesztésének s a műszaki-tudományos együttműködés erősítésének lehetőségeit tárgyaló részek. E témák kapcsolódnak leginkább hosszabb távon a fejlődő országok tényleges szükségleteihez.

A fejlődő országokkal foglalkozó magyar közgazdasági kiadványok iránt külföldön is nagy az érdeklődés. Kevés válik azonban közvetlenül hozzáférhetővé éppen a fejlődő országok könyvpiacain. A Magyar Tudományos Akadémia Afro-ázsiai Kutatási Központjának idegen nyelven is megjelent füzetein kívül Bognár József könyve az első komoly munka e témakörben, amely nemcsak magyarul jelenik meg. Célszerű lenne különösen ebben a viszonylatban szélesíteni az idegen nyelvű kiadásokat, s jobban megszervezni ezek terjesztését a „harmadik világban".

A magyar nyelven megjelent, a fejlődő országokkal foglalkozó újabb tanulmányok nyomdatechnikai szempontból is ízlésesek, újszerűek. Jól tervezett fedőlapjuk is megragadja az érdeklődők figyelmét. Sajnálatos azonban, hogy éppen a tudományos célú olvasást megkönnyítő tárgymutatók hiányoznak. Ez különösen az olyan művek tanulmányozását nehezíti meg, mint például Bognár professzor igen terjedelmes, csaknem 700 oldalas könyve, amelyet általában nem egyszerűen a „kiolvasás" céljából vesznek kézbe.

Dr. Simai Mihály

M. JAROSEVSZKIJ: A PSZICHOLÓGIA TÖRTÉNETE

Koncepciózus pszichológusnak és módszeres történetírónak kell lenni ahhoz, hogy sikerrel dolgozza fel valaki a pszichológia történetét. A tudománytörténetírás ugyanis meggyőzően szemlélteti, hogy nem elegendő pusztán számba venni a tényezőket, hanem gondolati rendszerbe is kell azokat foglalni. A rendszeralkotáshoz pedig a végkövetkeztetésekkel egybecsengő előfeltevésekre, szilárd elvi kiindulópontra van szükség. Nem kétséges, hogy a marxizmus átfogó és harmonikus gondolatrendszere, amelyben mind az emberkép, mind a történetfelfogás helyet kap, optimális kiindulópont lehet a pszichológia-történet kutatója számára. Ezzel a lehetőséggel azonban eddig nemigen éltek. Egyfelől a pszichológia marxista művelésének elhanyagolása, másfelől a megértés rovására is keresett filozófikus polémiák — a pszichológiaétörténet helyett egy sajátos ideológia-kritikai műfajt éltettek. A nem marxista pszichológia tanításainak kritikáját is éppen az teszi meggyőzővé, ha a tudomány fejlődésének történeti rajzába ágyazódik. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint Jarosevszkij monográfiája.

A terjedelmes könyv megírása során a szerzőnek nehéz szerkesztési problémákkal kellett megbirkóznia, nehéz feladat volt a pszichológia hosszas előtörténetének és színes történelmének gazdag anyagából a kellő módszertannal válogatnia. A szerző két, egyenlő nagyságú részre tagolta munkáját. Az első rész *„A pszichológia a filozófia és a természettudomány keretében"* címet viseli. Ebben foglalkozik az ókori Kelet, Görögország és Róma gondolkodóinak azon nézeteivel, amelyek kapcsolatba hozhatók a „lélek" témakörével. A feudalizmus korszakáról szólva az európai elképzelések mellett behatóan tárgyalja az arab nyelvű tudományosság fejlődését is. A kapitalizmusba való átmenet, majd a kapitalizmus korai időszaka mind több említésre méltó irányzatot és tudós személyiséget adott a tudományos gondolkodás történetének. A XVII. század az emberi viselkedés és a lelki jelenségek mechanikus felfogásának pszichológiáját hozta létre. Ekkor tette Európa-szerte ismertté a „pszichológia" kifejezést a képességekkel foglalkozó *Ch. Wolff*. Különböző országokban eltérő jellegű materialista irányzatok születtek. A szerző tekintetbe veszi a pszichikum kultúrtörténeti megközelítésének első próbálkozásait és *Kant* működését is. Az első rész a XIX. század első felének ismertetésével zárul, itt főként az idegrendszer működésére vonatkozó elvekről s az újabb asszociációs koncepciókról van szó.

A második rész címe: *„A pszichológia mint önálló tudomány fejlődése"*. Elöljáróban e tapasztalati tudomány dialektikus materialista és természettudományos alapjainak kialakulását mutatja be a könyv. Ezután *hat pszichológiai koncepciót* sorakoztat egymás mellé a szerző, mint a tapasztalati tudománnyá alakítás hat programját. Itt kap helyet *Wundt* tanítása, a *Mach*-féle empiriokriticizmus, *Brentano, Spencer* és *Rush* működése, s végül *Szecsenov* és *Pavlov* reflex-elmélete. A következő fejezetbe került számos, a pszichológia egyes ágainak fejlődését sarkalló koncepció. Itt olvashatunk a kísérleti, a differenciális, a gyermek- és állatpszichológia kibontakozásáról, a társadalmi pszichológia kezdeteiről és a pszichotechnika első munkálatairól. Jarosevszkij az imperializmus újfajta társadalmi igényeivel is magyarázza azt a termékeny válságot, amelyből a századforduló különböző pszichológiai iskolái sarjadtak. A szerző itt rendre tárgyalja a würzburgi iskolát, a strukturális és a funkcionális pszichológiát, valamint a ma is élő behaviorizmust, Gestalt-pszichológiát és a pszichoanalízist. Az első világháborút a pszichológia második válsága követte, amelyből az ortodox tanításoknál rugalmasabb neobehaviorizmus és a különböző irányzatokat ötvöző szociálpszichológia bontakozott ki. A szovjet pszichológiáról a kötet azt az előadást tartalmazza, amelyet *A. A. Szmirnov* mondott el a XVIII. nemzetközi pszichológiai kongresszuson.

A könyv itt ismertetett szerkezetét átmeg átszövik az utalások szálai. Így hívja fel a szerző a figyelmet azokra a gondolati összefüggésekre és ellentmondásokra, amelyek *fejlődési folyamattá egyesítik a pszichológiai nézetek történetét*. Jarosevszkij többször is összegezi a fejlődésre vonatkozó tételeit. Ezek szerint a pszichológia története nem más, mint a pszichikai jelenségek determinációjára vonatkozó ismeretek fejlődése. A vallásos hiedelmek és az idealista bölcselkedés hatalma alól fokról fokra szabadul fel a lelki jelenségek tanulmányozása, amint lassanként fény derül a lelki jelenségeket meghatározó anyagi összefüggésekre.

A pszichikai jelenségek tudományos megismerése nemcsak azért ütközik különös nehézségekbe, mert az osztályérdekből fakadó idealizmus össztüze irányul rá. Az is nehezíti a megismerés előrehaladását, hogy a legbonyolultabb jelenségek tudományos értelmezése a feladat, s ez megoldhatatlan a kevésbé bonyolult jelenségek meghatározásmódjának ismerete nélkül. A szerző bizonyítja, hogy milyen mértékben függ a pszichológiai gondolkodás fejlődése *az általában vett tudományos előrehaladástól*, a pszichológia csak az utóbbinak bizonyos fokán adhat kielégítő választ a maga sajátos kérdéseire. Az emberi megismerés nagy állomásai új szakaszt nyitnak meg a pszichológiai gondolkodás történetében is. Ezeket az állomásokat *Démokritosz, Arisztotelész, Descartes, Darwin, Szecsenov* és *Marx* neve jelezheti. Jarosevszkij — feltételesen — *mechanika előtti, mechanikus, általános biológiai, biopszichikai és szociálpszichikai* — szinteket különböztet meg a tudomá-

nyos pszichológia történetében. Az első szinten még maguknak a jelenségeknek az elkülönítése és a determináció tényének legáltalánosabb körvonalazása okozott gondot, a második és a harmadik szinten már más, tágabb jelenségkörben érvényesülő determináció analógiájára fogták fel a pszichológiai meghatározást. A negyedik és az ötödik szinten pedig már a sajátos pszichológiai, illetve emberpszichológiai determinációt keresik és tárják fel a kutatók.

Amikor a szerző arra vállalkozik, hogy egyetlen kötetben írja le a pszichológia történetét, akkor természetszerűen nem tekintheti át a kutatás gyakorlatának szinte megszámlálhatatlan eredményét. Csak azokkal a programokkal és általánosításokkal foglalkozhat, amelyek *elméleti-módszertani szempontból jellemezték* a pszichológiai gondolkodás egy-egy szakaszát, egy-egy irányzatát. Ez az eljárása lényegi problémákra irányítja a figyelmet, s bizonyos mértékig elfedi azt a különbséget, amely a programadás és a tömeges tapasztalati kutatások korszakai között van. Sőt a könyvet olvasva úgy is tűnhet, mintha napjainkhoz közeledve gondolatokban és eredményekben szegényebb volna a pszichológia.

Ezt a látszatot az is felerősíti, hogy a marxista pszichológiáról a szerző csak a fiatal Marx interpretációját adja. Nem vállalkozik arra, hogy kifejtse, behatóan taglalja azt a pszichológiai koncepciót, amely egyébként az egész történeti feldolgozásban benne rejlik s amely alapját alkotja az árnyalt szaktudományi értékeléseknek. Az elszórt észrevételekből megtudjuk, hogy a marxista pszichológia rendeltetését a szerző a materialista módon felfogott ún. biopszichikai determináció elismerésén túl *a szociopszichikai összefüggések* feltárásában látja. Közismert azonban, hogy e feladat elvégzéséhez még sokat kell tenniük a marxista kutatóknak, de e munkához is nagyban hozzájárulhatott volna Jarosevszkij azzal, ha nem részesíti aránytalanul kevés figyelemben a polgári szociálpszichológiát és történeti előzményeit. Ha a szerző az ideológiai-társadalomtudományi kapcsolatokba is olyan gonddal ágyazta volna be a pszichológiai gondolkodás történetét, mint amilyen alapossággal mutatta ki a természettudományi megismeréssel való összefüggéseit, akkor talán a feldolgozás társadalomtörténeti alapvetése is mélyebb, hitelesebb lett volna. Így a pszichológia történetében nem tudjuk eléggé érzékelni a társadalomtörténeti feltételek hatását. Úgy is tűnhet, mintha egy öntörvényű megismerési folyamatról olvasnánk, amelyet csak formális hivatkozások ágyaznak be a társadalom történetébe. Magát a pszichológiai jelenségek megismerését viszont valóban történeti módon mutatja be Jarosevszkij. A pszichológiai irányzatokat és történetük fordulatait konkréten és árnyaltan elemzi, pozitívumaikat és negatívumaikat egyaránt feltárja. Értékes munkájának az a legfőbb érdeme, hogy hiteles képet fest arról, hogyan emelkedett a pszichológiai gondolkodás a tudomány rangjára.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Dr. Hunyadi György

LEXIKONOK

A lexikonszerkesztés és -kiadás ma reneszánszát éli hazánkban. Az újjászületés, a virágzás *külső* jegyeit a megjelenő új általános és szakjellegű lexikonok száma, s ezzel párhuzamosan a lexikon-kritika feléledése mutatja.

Az előbbit egy száraz felsorolás is bizonyítja. Az elmúlt tíz év legnagyobb vállalkozása a hatkötetes *Új Magyar Lexikon* volt. A szaklexikonoknak pedig egész sora jelent meg, közöttük magyarul soha nem volt összeállítások: a *Művészeti ABC, az Atommag, a Foto-, a Magyar Irodalmi,* a *Művészeti,* a *Film-,* és a *Nemzetközi Jogi és Diplomáciai Lexikon.* Egyelőre még befejezetlen a *Természettudományi,* az *Orvosi* és a *Magyar Életrajzi Lexikon,* s az Akadémiai Kiadóban már dolgoznak a *Műszaki,* a *Világirodalmi,* az új *Film-,* a *Pedagógiai* és az *Ókortudományi Lexikon*on.

A kritikára csak emlékeztetni szeretnék. Szinte természetesnek tekintjük, hogy alig vesszük kézbe az új termés egy-egy kötetét, már meg is jelennek a kritikák, amelyek névsorokkal, dátumokkal, adatokkal — néha egész listákkal — érik tetten az elkészült mű mulasztásait, hiányait vagy feleslegességeit. Hogy mikor jogos a reklamáció és mikor szőrszálhasogató, azt csak az egyes tények külön-külön mérlegelésével lehet eldönteni. Ám kétségtelen, hogy ha valamire, a *lexikonok hitelességére* kényesnek kell lennünk, hisz éppen ez az alapja funkciójuknak.

A lexikonkiadás fellendülése mögött valójában egy *sajátos ellentmondás* húzódik meg. Korunknak és ezen belül a tudományos-technikai forradalomnak egyik sajátos jegye és következménye az ismeretek hihetetlen méretű megszaporodása, vertikális és horizontális irányban egyaránt. A ma embere a tudományos ismeretek állandó „szorongatásában" él; a legserényebb is napról napra inkább érzi, hogy lemaradt: hiányosan értesült, felszínesen művelt. Úgy tűnik, mintha az emberi ész, a kutató kedv felhalmozódó tudásanyaga lassanként maga alá gyűrne bennünket. Egyfelől természetes igyekezet tehát, hogy pontosan, egzaktan *rögzítsük* ismereteinket, fogalmaink tartalmát, és ez a légkör, ez a szükséglet kedvez a sokarcú lexikonkiadásnak. Másfelől viszont *soha olyan gyorsan nem vált elavulttá,* és főképpen *kevéssé* a lexikonok címszavaiba öntött ismeret. E versenyfutásban súlyos ellentmondásba kerül egymással a bizonyosság igénye és a túlhaladottság keltette bizonytalanság. Mégsem sziszifuszi munka a lexikonszerkesztés (vagy nem *kizárólag* az), csak éppen mai módon kell kezelnünk e vaskos köteteket: a bizonyosságot az újdonság folytonos mozgásának lehetőségeiben szemlélve, nem pedig a nagyapáinkat jellemző lelki nyugalommal.

Lexikontermésünk *belső értékeit* mégsem teheti kérdésessé a gyors mozgás okozta relativitás. Az értékek keresésében főképpen e munkák *korszerűségét* kell alapul vennünk. Most, amikor nem régen, majdnem egyidőben kaptuk kezünkbe a kiváló *Művészeti Lexikon* záró kötetét és (ésszerű kezdeményezés gyümölcseként) az egykötetes *Kislexikont,* inkább az utóbbiban érdemes a korszerűség jegyeit keresni.

A *Kislexikon,* ez a régen várt vállalkozás, amely *Ákos Károly* szerkesztésében jelent meg, több okból is érdemes a figyelemre, de főképpen publicitása miatt. (Százezer példányban nyomták ki!) A szaklexikonokat megveszik a szakemberek; az Új Magyar Lexikont a közületek, a könyvtárak és olyanok, akiknek a munkájához nélkülözhetetlen. Erre az egy kötetre azonban valóban sokan tartanak igényt. Ám éppen ezért vele szemben igényesebbek is lehetünk, semmiképpen sem a címszavak kifejtésének terjedelme, annál inkább a *népszerűség* és a *tudományosság,* a *pontosság,* a *hitelesség* és főképpen a *korszerűség* vonatkozásában. Ez utóbbiban nagy szerepe van a *világnézeti* következetességnek is.

Hogyan állja ki ez a kiadvány e követelmények próbáját, a kritikai vizsgálatot? A kötet borítójának kiadói reklámszövegében többek közt ezt olvashatjuk: „az adatok, meghatározások korszerűek, hitelesek". Valóban így van ez?

A szerkesztők érdemét — egyúttal a kötet erényeit — elsősorban azzal tu-

dom jellemezni, hogy a lexikon *természettudományos* címszó-készlete igen gazdag, értékes (és érthető fogalmazású). Leginkább ezekben léptek az alkotók túl — a feszes, kényszerűen rövid terjedelem ellenére — a *csak* verbális megoldásokon. A természettudományos szövegek valóban *feltárják* a kiválasztott címszavak fogalmának tartalmát. Talán itt sikerült legjobban annak a nehéz, néha lehetetlennek látszó leckének a megoldása, hogy a laikus is értse, de a szakember se találja felszínesnek, semmitmondónak a leírásokat. Bizonyos mértékig ugyanez áll a műszaki és a katonai (haditechnikai) szókincsre is.

Sajnos, a *társadalomtudományok* körébe tartozó címszavak szerzői nem állták a nemes versenyt. Főleg a filozófiai diszciplinák fogalmai maradtak a szükséges színvonal alatt (jobbak a történelemtudomány, a politika, a politikai gazdaságtan, a közgazdaságtudomány címszavai). Álljon itt egy kiragadott példa erre: *„lélek:* történetileg kialakult fogalom, ma a fejlett tőkésországokban s bizonyos mértékig a szocialista országokban is még két ellentétes értelme van. A vallásos... A materialista..." Kell ehhez kommentár? S ha az ilyen kirívó elméleti felületesség ritka is a kötetben, kevésbé szembetűnő változataival szép számban találkozhatunk. A *művelődéspolitikát* például kizárólag az államra, az állami vezetésre vonatkoztatják a szerzők. Lapos, brosúraízű, keveset mondó a *proletár internacionalizmus* fogalmának feltárása is. Az egyébként is felszínesen kidolgozott *realizmus* címszó keretében pedig ennyit tudhat meg az olvasó a szocialista realizmusról: „a dialektikus és történelmi materializmus világnézetén alapuló művészeti ábrázolásmód és alkotó módszer". Hogyan lehet ennyivel megelégedni? Később, feltéve a koronát a magvas esztétikai gondolatmenetre, a *neorealizmusról* ez áll: „főképp filmművészeti irányzat, amely a hétköznapi örömök és szenvedések hűséges ábrázolására törekszik".

Kellemetlenül veszem elő a lexikonkritikusok kedvenc vesszőparipáját: azt, hogy *mi maradt ki* a kötetből, s hogy milyenek a címszó-feldolgozások *terjedelmi arányai* (amelyek persze akarva-akaratlanul bizonyos fontossági értékrendet jeleznek és alakítanak is ki). A kiválasztott címszavak határának megvonása kétségtelenül nehéz feladat. A legnehezebb mégis a következetesség. Érthetetlen, hogy Fábri Zoltán filmrendezőnket benn találjuk a lexikonban, de Jancsó Miklóst nem (talán mert fiatalabb?), Fellinit igen, de Antonionit nem.

Problematikusabbak a tartalmi „kihagyások". Csehszlovákia történeti áttekintésében például egy szó sem jutott a Szlovák Tanácsköztársaságnak; a CENTO-ról csupán teljes nevét tudjuk meg, de arról semmit, hogy kik léptek benne szövetségre, miért és ki ellen. A „termelési mód" kapcsán szó sem esik az ún. ázsiai termelési módról. A „termelőszövetkezetek" címszó mit sem mond a közelmúlt egyik legnagyobb történelmi eseményéről, az átszervezésről, a fordulatról.

Az arányokról szólva az tűnik leginkább szembe, hogy a hagyományos humán-műveltség körébe vágó fogalmak és személynevek alaposan megrövidültek, néha a semmitmondásig. Sajnálatos dolog például, hogy a művészetek kiemelkedő klasszikusai nem érdemeltek meg annyit, hogy legalább néhány fő művük címét is megadják. (Sőt: a „Szocialista Képzőművészek Csoportja" címszó egyetlen nevet sem tartalmaz!) Így aztán Derkovits Gyulának 4 sor, József Attilának 5 sor (József nádornak is ugyanennyi!), Kálvin Jánosnak 3 és fél sor, Sztálinnak 15 sor (de Jeanne d'Arc-nak 16 sor!) jutott az elosztásnál. De nagyon sokaknak még ennyi sem. Kiváló, úttörő művészünkről például ennyit olvashatunk: „Mészáros László (1905—45): szobrász". A hesszeni légy viszont 5 sort érdemelt! Csehovnak 3 és fél sort, Cincinnatus római konzulnak viszont 7 és fél sort szentelnek a szerzők, utóbbinak még a jelleméről is sikerült bepréselniük szavakat. Igaz, hogy Marxról 25 soros ismertetés szól, de „A moszkvai Marx és Engels Múzeum épülete" című kép (ugyanazon az oldalon) egymaga több helyet foglal el, mint az egész Marx-címszó.

S itt elérkeztünk a kötet illusztrálásának problémájához. Csak helyeselni lehet, hogy a szerkesztők az illusztrálás mellett döntöttek, hisz a kötet népszerűsítő jellegű. Jobb gazdálkodással azonban egy sor semmitmondó (vagy semmit sem mutató) kép helyét hasznos, értékes betűsorokkal lehetett és kellett volna betölteni. Annál dicséretesebb a szép

színes mellékletek és méginkább a kiváló és bőséges táblázatok alkalmazása.

Kritikai megjegyzéseimmel nem a kötet értékeit akartam megkérdőjelezni. Sokkal inkább az volt a célom, hogy érzékeltessem: a lexikon használata sem menti fel az olvasót a gondolkodás felelőssége alól. Bizonyos fenntartásra a Kislexikon forgatása közben is szükség van. Ám az elviselhető százalékarányú hiba nem rontja le a vállalkozás és a kész kötet értékeit. Majdhogy nélkülözhetetlen ez a könyv a közéleti ember munkájában, és egy kötetről lévén szó, s árát is figyelembe véve, hozzá is férhető.

Befejezésül még annyit: sokszor kesergünk (és joggal) azon, hogy tudósaink, tudományos kutatóink egy része néha évekre megfeledkezik nemes hivatásának egy fontos oldaláról — a *népszerűsítésről*. Ez a kötet a kivételek sorát szaporítja, s úgy, hogy nem kell szégyenkeznie érte a tudományos progressziónak. *(Akadémiai Kiadó, 1968.)*

Füleki József

Berda Ernő: Küzdelem

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME

Augusztus—szeptember

F. Billoux: *A francia kommunisták időszerű feladatai*

Az FKP és a csehszlovákiai helyzet

G. Frischmann: *A májusi és júniusi sztrájkok mérlege*

J. Poulain: *Igazi és hamis részvétel* (A tömegek követelése és a de Gaulle-féle elképzelés)

G. Besse: *Társadalmi osztály és társadalom* (A május—júniusi franciaországi események tanulságai)

J. Duclos: *Mit szolgálnak ma az anarchisták?* (Fejezet a szerző könyvéből)

C. Fourniau: *A vietnami nép harca és korunk feltételei*

J. Couland: *Közel-Kelet — hosszadalmas válság és tartós veszélyek*

EINHEIT

Szeptember

H. Dohlus: *A marxista—leninista párt vezető szerepe és annak megvalósítása az NSZEP által*

M. Feist: *Az ideológiai diverzió — az imperialista stratégia fontos alkotó része*

S. Doernberg: *München és az európai biztonság*

G. Heyden: *Az ember fejlődése — társadalmunk összes potenciálja ésszerű felhasználásának célja*

F. John, H. Keller: *Valutánk stabilitása — a népgazdaság szakadatlan növekedésének kifejeződése*

D. Albrecht: *A külkereskedelem a szocializmus gazdasági rendszerében*

R. Görbing: *A szabványosítás és a tudományos-műszaki forradalom*

A. Charisius, J. Witzleben: *A nukleáris fegyverek, az atomsorompó-szerződés és Bonn stratégiája*

E. Simons: *Az esztétikai hatás kutatása és a szocialista realizmus*

H. Birch, G. Hillmann: *Válság az amerikai imperializmus uralmi rendszerében*

KOMMUNYISZT

13. szám.

A leninizmus — korunk marxizmusa

Közlemény a moszkvai szovjet—csehszlovák tárgyalásokról

Hűség az internacionalista kötelességhez (Az öt ország részéről Csehszlovákiának nyújtott segítségről)

G. Glezerman: *A szocialista társadalom struktúrája* (Egy szociológiai cikksorozat első cikke)

M. Vilenszkij: *Az egész ország villamosítása* (A Szovjetunió villamosításának eredményei)

V. Tur: *A lenini szövetkezeti terv diadala* (Egy Ogyessza területi kolhoz fejlődése)

G. Popov: *A pártmunka stílusának és módszereinek tökéletesítése* (A leningrádi pártmunka tapasztalatairól)

I. Petuhov: *A dolgozókkal folytatott levelezési munka lenini elveiről*

V. Arhipenko: *Az ifjúság jelszava: Tanulni és alkotni* (Az iskolai és az üzemi Komszomol-szervezetek szerepe az ifjúság nevelésében)

A. Szolodovnyikov: *A klasszikus örökséghez való viszonyról* (Az orosz klasszikus írók műveinek színpadi feldolgozásáról)

I. Kazanszkij, A. Frenkin: *A testnevelés és a személyiség sokoldalú fejlődése* (A sportmozgalom szerepe az ifjúság életében)

N. Subnyikov: *Húszéves a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság*

LUPTA DE CLASA

9. szám.

I. Mitran: *A párt és a nép szilárd egysége*

D. Voinea, L. Melinte: *Dinamizmus és alkotó gondolkodás a gazdaságban* (A román ipar fejlődési ütemeről)

V. Porumbescu: *A szocialista gazdasági demokratizmus mozgató rugói*

O. Trasnea: *Demokrácia és humanizmus*

I. Bold: *A helyi pártszervezetek munkastílusának tökéletesítése*

E. Iacob: *Az elidegenedés kérdése a marxista filozófiában*

V. Iota: *A múltbeli román gazdasági gondolkodás kutatási módszertanáról*

L. Stroja: *A „jövedelempolitika" a jelenkori kapitalizmus gyakorlatában és elméletében*

S. Verona: *Atomleszerelés — a népek alapvető követelménye*

M. Beniuc: *A korhűség* (az irodalomban)

G. Dinu: *Egy magas fokú állampolgári szellem irodalma*

Méliusz József: *Az író és az irásszabadság*

P. Schuster: *Az ország sorsa iránti felelősségtudat*

I. Olteanu: *A rendezői tudat és az előadás eszmei mondanivalója*

A. Baleanu: *A színház mondanivalója*

M. Cornea: *A munkaerő potenciális fluktuációjának kutatása*

MARXISM TODAY

Október

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről)

Dokumentumok a csehszlovák helyzetről (Az Angol KP KB 1968. augusztus 24-i és 27-i nyilatkozata)

B. Ramelson: *A munkásellenőrzés lehetőségei és korlátai* (Az ipari demokrácia kérdéseiről)

E. és R. Froy: *A marxista képzés* (Eddigi pártoktatási tapasztalatok)

D. Greaves: *Anglia nemzeti problémája* (Vitacikkek a walesiek és a skótok önrendelkezési jogáról)

A. Spence, W. Mennell: *Az arany és az infláció* (Vitacikk)

NOVO VREME

Szeptember

Az egység fokozza az erőt (A szocialista országok egységének jelentőségéről)

N. Sztefanov: *A BKP KB júliusi plénuma és a szocialista vezetés elméletének néhány kérdése*

A. Melamed: *A népgazdaság irányítása tökéletesítésének problémái*

V. Afanasziev: *A társadalom vezetése és a tervezés*

P. Kosztov: *A szeptemberi felkelés és a bolgár jelen*

E. Kamenov: *A modern tudományos-műszaki forradalom* (Okai és feltételei)

V. Monov: *Az etika módszertani kérdései*

A. Todorov: *A lánglelkű költő* (Hriszto Szmirnenszkiről)

N. Davidov: *Tomaso Campanella* (Születésének 400. évfordulójára)

A. Andrejev: *Tanzánia nem kapitalista útválasztása*

Október

Október ügye győzedelmeskedik

A jelenkor eszmei zászlaja (Lenin születésének 100. évfordulója elé)

Hűség az internacionalista kötelességhez (Az öt szövetséges ország csehszlovákiai fellépéséről)

Sz. Angelov: *A marxizmus—leninizmus minden ország kommunistáinak nemzetközi elmélete*

G. Filipov: *A népgazdaság irányítása új rendszerének állandó fejlesztése*

N. Popov: *A szocialista országok gazdasági reformjának jellegéről*

A. Kozsarov: *A maoizmus: politika és „elmélet"*

E. Nikolov: *A tömegkomunikáció társadalmi irányításáért*

Sz. Mincsev: *A kísérletek és a termelés*

G. Dimitrov: *A pártmunka és a pártvezetés tudományossága*

G. Dakovszki: *Tízéves „A béke és szocializmus kérdései" című folyóirat*

NOWE DROGI

Szeptember

J. Tejchma: *A mezőgazdasági politika egyes elvei és problémái*

W. Kawalec: *A lengyel ipar térbeli struktúrájának néhány kérdése*

M. Naszkowski: *Különféle irányzatok az imperializmusnak a szocialista országokkal szembeni ideológiai stratégiájában*

T. Rudolf: *A kongresszusi tézisek az ifjúságról*

M. Dobrosielski: *Az ideológiai munka néhány problémája*

C. Niemadzi: *A szolgáltatások fejlesztésének problémái Lengyelországban*

J. Kleer: *Észrevételek az elosztás elveiről*

M. Brzoska: *A mezőgazdaság fejlődése 1966—75-ben*

R. Swierkowski: *Gondolatok a termelési propagandáról*

J. Majewski: *Varsó fejlesztésének perspektívái*

J. Wiatr: *Herbert Marcuse — az utat tévesztett radikalizmus filozófusa*

P. Mackowiak: *Az NPD, a neohitlerizmus fő ereje*

Foglalkoztatás és bérek (Táblázatok)

Lakásépítkezés

Október

J. Urbanowicz: *A Lengyel Népköztársaság védelempolitikájának és védelmi képességének alapvető problémái*

R. Mistewicz: *A főiskolák új belső struktúrája*

W. Kinecki: *Az úttörőmozgalom a nevelés frontján*

M. Dobrosielski: *Az európai biztonság problémái a csehszlovák válság kapcsán*

S. Albinowski: *A gyengeség és következetlenség modellje* (A csehszlovák gazdasági koncepciókról)

E. Mazurkiewicz: *Az állattenyésztés fő problémái*

M. Misiak: *A tervezés és gazdaságirányítás kérdéseiről*

E. Kreczkowska: *A nemzeti jövedelem alakulása a IV. és V. pártkongresszus között*

W. Krencik: *A bérstruktúra egyes problémái*

T. Nowacki: *A szakoktatás ügyében*

S. Strzelecki: *Észrevételek a beruházásgazdaságról városi körülmények között*

M. Naszkowski: *A nemzetközi helyzetről* (A nemzetközi feszültség fokozódásáról)

R. Wojna: *Mire számítottak...* (Nyugati vélemények a csehszlovák eseményekről)

L. Pastusiak: *Az Egyesült Államok társadalmi helyzete*

J. Sikorski: *Spanyolország társadalmi és gazdasági helyzete a hatvanas években*

WEG UND ZIEL

Október

Problémák, viták, következtetések (A csehszlovákiai eseményekről

A kommunista pártok állásfoglalásai (Áttekintés a kommunista mozgalom jelenlegi helyzetéről)

L. Spira: *A szocializmus megvalósítására irányuló akarat és az 1918-as év* (Az osztrák szocialisták 1918-ban)

F. Fürnberg: *Az Osztrák Kommunista Párt — 1918—1920* (A párt megalakulásáról és az utána kialakult helyzetről)

R. Ledda: *Biafra — osztályok és törzsek* (Helyzetelemzés)

L. Safin: *Hubert H. Humphrey jelölése*

СОДЕРЖАНИЕ

Пятидесятилетие венгерского коммунистического движения — Воспоминания о днях создания ПКВ — *Эдит Варга:* Хозяйственная реформа — с точки зрения предприятий — *Ласло Кэваго:* Национальная политика нашей народной республики — *Дьердь Макаи:* Ближний Восток на грани войны и мира — *Йене Бочкор:* Кризис режима Сухарто — *Андраш Жилак:* Двадцатилетие исследовательской работы в области истории партии — *Шандор Жарноцаи:* Предоставление кредитов сельскохозяйственным производственным кооперативам (Интервью) — Иллюстрированное приложение: Пятидесятилетие нашей партии — Десять лет журналу «Проблемы мира и социализма» — *Ференц Ратками:* Познакомьтесь — журнал «Современник» — *Ференц Патаки:* Наше народное образование и социология — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: *Д-р Павел Вокати:* Замечания по поводу теоретических вопросов кооперативного движения — *Д-р Шандор К. Надь:* Несколько возражений — *Иштван Кадар:* За единую модель представительства? — *Д-р Эва Ж. Боушка:* За «платность фондов» или за «отчисления от накопления»?

CONTENTS

Fifty Years of the Hungarian Communist Movement — Reminiscences of the Foundation of the CHP — *Edit Varga:* On the Economic Reform — From the Viewpoint of Enterprises — *László Kővágó:* The Policy of Our People's Republic Towards Nationalities — *György Makai:* The Middle East on the Borderline of War and Peace — *Jenő Bochkor:* Crisis of the Suharto Regime — *András Zsilák:* Twenty Years of Party History Research — *Sándor Zsarnóczai:* Granting of Credits to Agricultural Cooperatives (Interview) — Coloured supplement: On the Fiftieth Anniversary of Our Party — Tenth Anniversary of "Peace and Socialism" — *Ferenc Rátkai:* We Introduce the "Kortárs" — *Scientific Life: Ferenc Pataki:* Sociological Approach of Our Education System — EXCHANGE OF VIEWS: *Dr. Pavel Vokaty:* Remarks on the Theoretical Questions Concerning the Cooperatives. — *Dr. Sándor K. Nagy:* Some Objections — *István Kádár:* For a Unified Model of Safeguarding Interests? — *Dr. Éva Zs. Bouska:* Charge for Fixed Assets or Bonification for Accumulation?

SOMMAIRE

Cinquantenaire du mouvement communiste en Hongrie — Souvenirs de la constitution du Parti communiste de Hongrie — *Edit Varga:* A propos de la réforme économique — du point de vue des entreprises — *László Kővágó:* La politique des minorités nationales de notre République populaire — *György Makai:* Le Moyen-Orient entre la guerre et la paix — *Jenő Bochkor:* La crise du régime Soeharto — *András Zsilák:* Vingt années de recherches sur l'histoire du Parti — *Sándor Zsarnóczai:* Les coopératives de production agricoles et leur appovisionnement en crédits (interview) — Supplement illustre: Pour le Cinquantenaire de notre Parti — La revue «Paix et Socialisme» a dix ans — *Ferenc Rátkai:* La revue Kortárs — *Ferenc Pataki:* L'approche sociologique de l'éducation nationale hongroise — ECHANGE DE VUES: *Dr. Pavel Vokaty:* A propos des problèmes théoriques des coopératives — *Dr. Sándor K. Nagy:* Quelques objections — *István Kádár:* Un modèle unique de représentation des intérêts? — *Dr. Éva Zs. Bouska:* Taux de capitalisation ou prime pour l'accumulation?

INHALT

Fünfzig Jahre der ungarischen kommunistischen Bewegung — Erinnerungen an die Bildung der Partei der Kommunisten in Ungarn — *Edit Varga:* Die Wirtschaftsreform — Vom Gesichtspunkt des Unternehmens aus betrachtet — *László Kővágó:* Von der Nationalitätenpolitik unserer Volksrepublik — *György Makai:* Der Osten auf der Grenzlinie des Friedens und des Krieges — *Jenő Bochkor:* Die Krise des Suhartoregime — *András Zsilák:* Zwanzig Jahre der parteigeschichtlichen Forschung — *Sándor Zsarnóczai:* Der Kredit der Agrargenossenschaften (Interview) — Illustrierte Beilage: Auf den fünfzigsten Geburtstag unserer Partei — Zehn Jahre „Problemen des Friedens und der Sozialismus" — KRITIK: *Ferenc Rátkai:* Wir stellen „Kortárs" (Zeitgenosse) vor — Aus Leben unserer Wissenschaft: *Ferenc Pataki:* Der soziologische Aspekt unseres Erziehungswesens — GEDANKENAUSTAUSCH — *Dr. Vokaty Pavel:* Bemerkungen zu den theoretischen Fragen der Genossenschaften — *Dr. Sándor K. Nagy:* Manche Einwände — *István Kádár:* Einheitliches Modell der Interessenvertretung — *Dr. Éva Zs. Bouska:* „Grundmittelrate" oder „Akkumulationsgebühr".

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, (csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 36 200 példányban.

68.03446/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

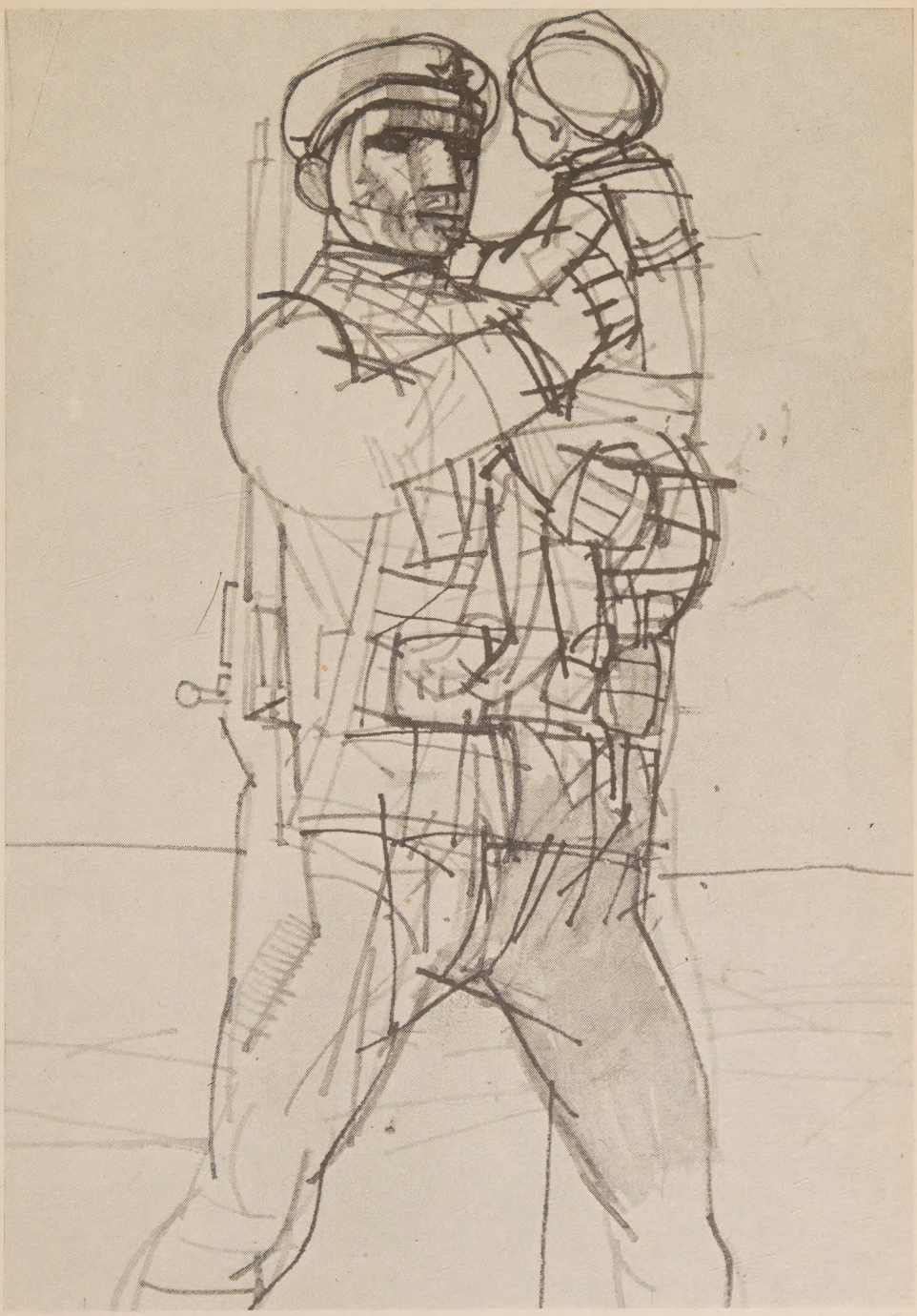

Feledy Gyula: Vöröskatona

6.— forint